T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

OTONOM SİLAH SİSTEMLERİNİN VE SİBER SALDIRILARIN ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN TEMEL PRENSİPLERİNE UYGUNLUĞU

İsmail ATAŞ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Uğur SAMANCI

2023

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

OTONOM SİLAH SİSTEMLERİNİN VE SİBER SALDIRILARIN ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN TEMEL PRENSİPLERİNE UYGUNLUĞU

İsmail ATAŞ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Uğur SAMANCI

İZMİR-2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "Otonom Silah Sistemlerinin ve Siber Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukukun Temel Prensiplerine Uygunluğu" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

…./…../…..

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Otonom Silah Sistemlerinin ve Siber Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukukun Temel Prensiplerine Uygunluğu

İsmail ATAŞ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Kamu Hukuku Programı

Otonom silah sistemleri ve siber saldırılar, teknolojik gelişmelerin iki farklı somut sonucu olan ve silahlı çatışmalarda yararlanılabilecek savaş araç ve yöntemleridir. Bugüne değin var olan uluslararası insancıl hukuk ile teknoloji arasındaki karşılıklı etkileşim, bu iki savaş aracı ve yöntemi özelinde de mevcuttur. Gerek otonom silah sistemlerinin gerek siber saldırıların insancıl hukuka uygunluğu, tartışmaların yaşandığı ve farklı argümanların öne sürüldüğü konular olarak güncelliklerini korumaktadır. Her iki silah ve araç bakımından, bunların silahlı çatışmalarda kullanılmasının insancıl hukuka aykırı olacağı sebebiyle yasaklanması gerektiği yönünde görüşler olduğu gibi, bu iki teknolojik imkânın insancıl hukuk bakımından endişe doğurmadan kullanılabileceği yönünde görüşler de mevcuttur.

Çalışmamızda otonom silah sistemleri ve siber saldırılar, uluslararası insancıl hukuk bakımından değerlendirilmiştir. İnsancıl hukukun geçmişten günümüze göstermiş olduğu gelişim ve değişimle birlikte, bu iki farklı niteliği haiz teknolojik imkânın, silahlı çatışmalarda kullanılmasının insancıl hukuka uygunluğu irdelenmiştir. Çalışmamızın amacı, bu iki teknolojik imkânın silahlı çatışmalarda kullanılabilirliğinin, uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde yasaklama ya da kısıtlamaya tabi olup olmaması gerektiğini değerlendirmektir.

Bu çerçevede çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde uluslararası insancıl hukuk ile ilgili temel açıklamalar yapılmış ve tarihsel süreç içerisindeki gelişimi belirtilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde otonom silah sistemleri ile ilgili olarak değerlendirmeler yapılmıştır. Uluslararası insancıl hukuk bakımından bu sistemler, özellikleri ve gelişimleri ile birlikte ele alınmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde de siber saldırılar ile ilgili açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde siber saldırılar ile ilgili kavramsal belirginlik sağlanmaya çalışılmış ve siber saldırılara başvurulduğunda uluslararası insancıl hukukun ne şekilde uygulanabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası İnsancıl Hukuk, Teknoloji, Otonomi, Otonom Silah Sistemleri, Siber Saldırılar.

ABSTRACT

Master's Thesis

Accordance of Autonomous Weapons Systems and Cyber Attacks with the Basic Principles of International Humanitarian Law

İsmail ATAŞ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Law

Public Law Program

Autonomous weapons systems and cyber attacks are two different tangible results of technological developments exploitable in armed conflicts. The previously existing interplay between international humanitarian law and technology is also present in the case of these two means and methods of warfare. Compatibility of both autonomous weapons systems and cyber attacks with humanitarian law still remains a subject of debates and different arguments. For both weapons and tools, it is argued that their use in armed conflicts would violate humanitarian law and therefore require a ban, but it is also argued that these two technological capabilities can be used without raising humanitarian concerns.

Our study evaluates autonomous weapons systems and cyber attacks under international humanitarian law. Following the development and change of humanitarian law from past to present, the compatibility of using these two different technological means in armed conflicts is examined. Our aim is to evaluate whether their use in armed conflicts should be prohibited or restricted under international humanitarian law.

Within this framework, our study consists of three parts. In the first part, basic explanations of international humanitarian law and its historical development are given.

The second part of our study is an evaluation of autonomous weapons systems. These systems are discussed together with their characteristics and developments in terms of international humanitarian law.

The third part of our study was devoted to cyber attacks. This section provides conceptual clarity on cyber attacks and evaluates how international humanitarian law can be applied when cyber attacks are used.

Keywords: International Humanitarian Law, Technology, Autonomy, Autonomous Weapons Systems, Cyber Attacks.

OTONOM SİLAH SİSTEMLERİNİN VE SİBER SALDIRILARIN ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN TEMEL PRENSİPLERİNE UYGUNLUĞU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xiii
TABLOLAR LİSTESİ xv

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKTA TEMEL BAZI KAVRAMLAR, KAYNAKLAR, AYRIMLAR VE İLKELER

I. GENEL OLARAK ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK 5
II. SAVAŞ VE SİLAHLI ÇATIŞMA KAVRAMLARI 8
III. ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN BAŞLICA KAYNAKLARI 10
A. Uluslararası İnsancıl Hukukta Temel Belgeler 10
1. Lieber Yasası (*Lieber Code*- 1863) 11
2. 1864 Cenevre Sözleşmesi 13
3. 1868 St. Petersburg Deklarasyonu 15
4. 1899 Lahey Barış Konferansı ve Sözleşmeleri 16
5. 1907 Lahey Barış Konferansı ve Sözleşmeleri 18
6. 1949 Cenevre Sözleşmeleri 19
7. 1949 Cenevre Sözleşmelerinin 1977 Tarihli Ek Protokolleri 22
B. Örf ve Âdet 24
C. Hukuk Genel İlkeleri 27

IV. SİLAHLI ÇATIŞMA TÜRLERİ 28
A. Uluslararası Silahlı Çatışmalar 29
1. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak 2. Madde: Savaş İlanı veya Devletler Arası Silahlı Çatışma 29
2. Uluslararasılaşmış Silahlı Çatışmalar 33
B. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalar 39
1. Ortak 3. Madde Kapsamındaki Çatışmalar 42
2. Protokol II Kapsamındaki Çatışmalar 45
V. ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN TEMEL PRENSİPLERİ 46
A. Ayrım Gözetme İlkesi (*Discrimination*) 48
B. Orantılılık İlkesi (*Proportionality*) 54
C. Özen Gösterme Yükümlülüğü (*Precautions*) 58
D. Askerî Gereklilik İlkesi (*Military Necessity*) 59
E. Gereksiz Acıya Sebep Olmama İlkesi (*Unnecessary Suffering/Superflous Injury*) 61

İKİNCİ BÖLÜM
OTONOM SİLAH SİSTEMLERİ

I. GENEL OLARAK 64
II. TEMEL KAVRAMLAR 65
A. Yapay Zekâ 66
B. Otonomi 68
C. Otonom Silah Sistemleri 71
D. Anlamlı İnsan Kontrolü 77
1. Genel Olarak 77
2. İnsan-Sistem Etkileşimi Çerçevesinde Öne Çıkan Avantaj ve Dezavantajlar 86
3. Anlamlı İnsan Kontrolü Çerçevesinde Otonom Silah Sistemlerinin Örnek Kullanım Senaryoları 89
III. OTONOM SİLAH SİSTEMLERİ VE ULUSLARARASI DÜZEYDE YAŞANAN GELİŞMELER 92

IV. SİLAHLI İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ OTONOM SİLAH SİSTEMİ OLARAK KABUL EDİLEBİLİRLİĞİ TARTIŞMALARI 97
A. İnsansız Hava Araçları 98
1. Genel Olarak 98
2. Sınıflandırma Konusu 100
B. İnsansız Hava Araçlarının Askerî Amaçla Kullanımı: Silahlı İnsansız Hava Araçları 101
V. OTONOM SİLAH SİSTEMLERİ VE GÜNÜMÜZDE TARTIŞILAN BAZI ÖRNEKLER 104
VI. OTONOM SİLAH SİSTEMLERİ VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK 110
A. Uluslararası İnsancıl Hukukun Değerlendirilmesi Gereken İlgili İlkeleri 110
B. Ayrım Gözetme İlkesi 111
1. İlkenin Silah Hukuku Boyutu ve Otonom Silah Sistemleri 112
2. İlkenin Hedef Hukuku Boyutu ve Otonom Silah Sistemleri 112
a. Kişiler Bakımından 113
b. Nesneler Bakımından 115
C. Orantılılık İlkesi 116
D. Özen Gösterme Yükümlülüğü 119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SİBER SALDIRILAR

I. GENEL OLARAK 122
II. TEMEL KAVRAMLAR 124
A. Siber Uzay 124
B. Siber Operasyon 126
1. Kavram: Tanım ve Kullanımı 126
2. Bazı Siber Operasyon Türleri 128
C. Siber Saldırı 130
1. Kavram: Tanım ve Kullanımı 130
2. Nesneye Yönelik Tartışmalar 133

III. ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN UYGULANABİLİRLİĞİ 139
A. Uluslararası Silahlı Çatışmalar ve Siber Operasyonlar 141
1. Silahlı Kuvvet Unsuru 143
2. Devletler Arasında Gerçekleşme Unsuru 144
B. Uluslararası İnsancıl Hukukun Değerlendirilmesi Gereken İlgili İlkeleri 148
1. Ayrım Gözetme İlkesi 148
a. İlkenin Silah Hukuku Boyutu ve Siber Saldırılar 149
b. İlkenin Hedef Hukuku Boyutu ve Siber Saldırılar 151
(1) Kişiler Bakımından 152
(2) Nesneler Bakımından 157
2. Özen Gösterme Yükümlülüğü 161
3. Orantılılık İlkesi 165

SONUÇ 169
KAYNAKÇA 174

KISALTMALAR

AB/EU	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIV	Advisory Council on International Affairs
AP/EP	Avrupa Parlamentosu
ASF/EDF	Avrupa Savunma Fonu
BKSS/CCW	Belirli Konvansiyonel Silahlar Sözleşmesi
Bkz.	Bakınız
BLOS	Görüş hattı ötesi
BM/UN	Birleşmiş Miletler
CAVV	Advisory Committee on Issues of Public International Law
CDAM	Tali Hasar Tahmin Metodolojisi
CNA	Bilgisayar ağ saldırıları
CNAS	Center for a New American Security
CNO	Bilgisayar ağ operasyonları
CYBERCOM	ABD Siber Komutanlığı
DOD	ABD Savunma Bakanlığı
DoS	Hizmet aksatma saldırıları
DDoS	Dağıtık hizmet aksatma saldırıları
Ed.	Editör/Editörler
EYUCM/ICTY	Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi
Ft.	Fit
GC	Geneva Convention
GGE	Hükümet Uzmanları Grubu
HPCR	Harvard Üniversitesi İnsancıl Politika ve Çatışma Araştırmaları Programı
HRW	İnsan Hakları Örgütü
ICRAC	Uluslararası Robot Silahları Kontrol Komitesi
ICTR	Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi
IJCAI	Uluslararası Yapay Zekâ Konferansı Organizasyonu
İHA/UAV	İnsansız Hava Aracı

Kg	kilogram
LAWS	Lethal Autonomous Weapons Systems
LOS	Görüş Hattı
m.	madde
NATO	Kuzey Atlantik Örgütü
prg.	paragraf
R.G.	Resmî Gazete
s.	sayfa
SCADA	Denetim kontrol ve veri toplama
SIPRI	Stockholm International Peace Research Institute
SİHA/UCAV	Silahlı İnsansız Hava Aracı
ss.	sayfa sayısı
STM	Savunma Teknolojileri ve Mühendislik A.Ş.
TJAGLCS	The Judge Advocate General's Legal Center and School
TUSAŞ	Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.
UAD/ICJ	Uluslararası Adalet Divanı
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi
UKHÖ/ICRC	Uluslararası Kızılhaç Örgütü
USAF	ABD Hava Kuvvetleri
vd.	ve devamı

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: İHA Sınıflandırması (NATO) s. 101

GİRİŞ

Silahlı çatışmalar hukuku, geleneksel tabirle savaş hukuku, günümüzde daha ziyade uluslararası insancıl hukuk şeklinde ifade edilen ve silahlı çatışmaların yürütümüne ilişkin kurallar barındıran, uluslararası hukukun bir alt dalıdır. Eskiden beri bu alan, savaşın bir sınırsızlık arz etmesinden ziyade belirli sınırlara tabi olduğu düşüncesi ile gelişimini ve değişimini sürdürmüş, günümüzde uluslararası düzeyde ve modern anlamda somut sonuçların ortaya konulduğu bir alan niteliğine erişmiştir. Bu değişim ve gelişimdeki en büyük etkenlerden biri de şüphesiz teknoloji ve teknolojide yaşanan gelişmelerdir.

Savaş ve teknoloji, geçmişten günümüze sürekli bir etkileşim içindedir. Bugüne kadar teknolojik her gelişme, savaşları ve savaş alanlarındaki taktikleri değiştirdiği gibi bu değişim, gelecekte de yaşanmaya devam edecektir. Ancak teknolojik ilerlemenin savaş alanlarına yansımasının, savaş hukukuna uygun olduğu müddetçe gerçekleşmesi gerektiği unutulmamalıdır.

Savaş ve teknoloji, tarihsel süreçte her zaman karşılıklı etkileşim içinde bulunduğundan, savaş alanlarında kullanılabilecek silah ve araçların sınırsız olmadığı düşüncesi köklü bir geçmişe sahiptir. Modern anlamda somut görünümünü uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 tarihli I. Protokolün 35. maddesinde bulan bu düşünce, bugüne kadar bazı silah ve araçların silahlı çatışmalarda kullanılmasının özellikle insanî kaygılar sebebiyle kısıtlanmasına veya yasaklanmasına yol açan etmenlerin başında gelmiştir. Nitekim kullanılmasının, silahlı çatışmalarda uyulması gereken belirli kuralları ihlal edeceği düşünüldüğünden, kısıtlama veya yasaklama kapsamına alındığı muhtelif silah, araç ve yöntem örneklerine rastlamak mümkündür. Bu sebeple askerî alanda kullanıma müsait teknolojik her gelişme, mutlaka silahlı çatışmalar hukuku bakımından değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır.

Uluslararası insancıl hukukun sergilediği gelişim ile birlikte günümüzde gelmiş olduğu nokta ve bu hukuk dalının bugünkü niteliği, yaklaşık 150 yıldır gösterilen çabaların eseridir. Yaşanan ve yaşanacak çatışmaların yürütümünü belirli ölçüde sınırlama ve çatışma dışı kalan kişi ve diğer öznelere belirli düzeyde koruma sağlama düşüncesi ile birlikte zaman içinde belirli kurallar örf ve âdet niteliğini almış,

sonrasında örf ve âdet niteliğindeki bu kurallar kodifiye edilmeye başlanmıştır. Bu belgeler ile birlikte, modern anlamda silahlı çatışmalara şekil verecek kurallara ve uluslararası insancıl hukukun temel ilkelerine belirginlik kazandırılmıştır.

Uluslararası insancıl hukukun günümüze değin sergilediği bu değişim, şüphesiz ki teknolojinin ilerlemesiyle birlikte ilerleyen zamanda da devam edecektir. Bu bakımdan teknolojik gelişmelerin askerî sahada sunduğu ve sunabileceği imkân ve araçlar, ilgili kurallar bakımından değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Değerlendirme ile birlikte, gerekirse, bu imkân ve araçların çatışmalarda kullanımına ilişkin uluslararası insancıl hukuk, evrilen bir yapıya bürünecektir. İşte, günümüzde teknolojinin silahlı çatışmalarda kullanım bakımından sunabileceği ve uluslararası insancıl hukuk kuralları çerçevesinde tartışılması ve değerlendirilmesi zorunlu bulunan iki yeni araç ve yöntemin bu bakımdan önem arz ettiğini düşünmekteyiz. Uluslararası silahlı çatışmalar hukuku bakımından değerlendirilmesini elzem bulduğumuz bu iki teknolojik imkân ve gelişim, otonom silah sistemleri ve siber saldırılardır.

Otonom silah sistemleri, yapay zekâ ve teknoloji alanlarında yaşanan gelişmeler sonucunda çatışmalarda önemli işlev gören ve daha gelişmiş örnekleri ile birlikte görmeye de devam edecek olan savaş araçlarıdır. Uluslararası hukuk çerçevesinde kabul edilmiş yeknesak bir tanımı bulunmadığından kavram karmaşasına yol açabilen otonom silah sistemleri, genel olarak, kullanıma hazır hâle getirildikten sonra bir insan müdahalesi olmadan ya da çok kısıtlı bir insan müdahalesi ile işlev gösteren savaş araçları olarak tanımlanabilir. Bu araçlar, teknolojik gelişmelerin askerî amaçla yakından takip ediliyor oluşunun somut örneklerinden biridir. Bu ilgi ve takip ile birlikte bilinirliğini arttırsa da bu araçların silahlı çatışmalarda kullanımının uluslararası insancıl hukuka uygunluğu, yoğun tartışmalara sebep olmaktadır. Bu bakımdan, geçmişte kullanımı yasaklanan bazı savaş araçları gibi otonom silah sistemlerinin de silahlı çatışmalarda kullanımının yasaklanması gerektiği öne sürülmüştür. Buna karşılık, otonom silah sistemlerinin, yasaklamaya tabi bulunan bazı örnekler gibi uluslararası insancıl hukuku doğrudan ihlal eden nitelikte olmadığı ve hatta teknoloji ve yapay zekâ alanındaki gelişimle birlikte uluslararası insancıl hukuka geçmişe göre daha uygun hareket edebilme imkânı sağlayabileceği de öne sürülmüştür. Bu çerçevede anlamlı insan kontrolü kavramıyla birlikte ele alındığında

otonom silah sistemlerinin bizzat kurallara riayet bakımından avantaj teşkil edebileceği belirtilmiştir.

Teknolojik ilerlemenin bir diğer görünümü olan siber saldırılar ise daha farklı bir gelişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgisayar ve internet alanlarında yaşanan gelişmelerin önceden tahmin edilmesi güç boyutlara gelmesi, bu alanların da askerî amaçla ilgi ve talep görmesine vesile olmuştur. Özellikle dijitalleşme ile gelinen nokta ve sanal dünyanın sonsuz genişliği, siber araçlara hayatın her alanında başvurulmasını sağlamıştır. Şüphesiz bu alanda yaşanan gelişmeler, askerî sahada da yansımalarını bulmuştur.

Dijitalleşme ile birlikte bilgisayar ve internete artan bağlılık, silahlı çatışmalarda hedef alınabilir boyuta ulaşmıştır. Özellikle devletlerin dijitalleşmeye verdiği önem, bilgisayar ve internet üzerinden saldırılara maruz kalabilme ihtimalini doğurmuştur. Bu bağlamda, genel olarak bilgisayar ve internet ağları üzerinden yürütülen saldırılar olarak niteleyebileceğimiz siber saldırılar, silahlı çatışmalarda klasik saldırıların aksine çok farklı nitelikte bulunan ve sanal dünya üzerinden gerçek dünyada sonuç doğurmak üzere yapılan saldırılardır. Dolayısıyla siber uzay denilen bu sanal alan, saldırıların yürütülebileceği bir alan hâline evrilmiştir. Evrilen bu yapı, zaman zaman mevcut geleneksel bir silahlı çatışma esnasında ya da böyle bir çatışma bulunmaksızın direkt olarak bu alan üzerinden yapılabilecek saldırıları müsait kılmıştır.

İşte teknolojinin askerî alanda kullanılmaya müsait bu iki boyutu, uluslararası insancıl hukuk bağlamında tartışılmaya ve değerlendirilmeye muhtaçtır. Çalışmamızda, bu iki farklı savaş araç ve yöntemi uluslararası insancıl hukuk bağlamında değerlendirilecektir. Silahlı çatışmalar bakımından tür sınırlandırması tercih edilmiş ve çalışmanın kapsamı sadece uluslararası silahlı çatışmalara hasredilmiştir. Ayrıca konu bütünlüğü ve sınırlandırması gereği sorumluluk hususu, çalışmamızın kapsamına dâhil edilmemiştir.

"Otonom Silah Sistemlerinin ve Siber Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukukun Temel Prensiplerine Uygunluğu" başlığıyla hazırlanmış bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde, uluslararası insancıl hukukunun temel bazı kavramlarına, kaynaklarına, ayrımlarına ve ilkelerine değinilecektir. Bu doğrultuda

savaş ve silahlı çatışmalar ile uluslararası insancıl hukukun geçirmiş olduğu kavramsal gelişim ele alınacaktır. Sonrasında modern silahlı çatışmalar hukukunun bugünkü hâlini almasında önemli etkileri bulunan temel bazı belgeler hakkında bilgiler verilecektir. Daha sonra, silahlı çatışma türleriyle ilgili olarak açıklamalar yapılacak ve bu türleri belirlemede hangi kriterlerin gözetildiği belirtilecektir. Nihayet, uluslararası insancıl hukukun temel ilkeleri olarak kabul edilen ilkelere yer verilecek ve bunların neleri karşıladığı değerlendirilecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde otonom silah sistemleri, uluslararası insancıl hukuk ışığında incelenecektir. Kavramsal belirginlik bulunmadığından, ilk olarak, bazı temel kavramlara açıklık getirilecek, sonrasında otonom silah sistemleri ile ilgili yaşanan gelişmeler aktarılacaktır. Daha sonra, genel olarak salt nitelik itibariyle otonom silah sistemleri olarak değerlendirilmeyen ancak otonom örneklerine rastlamaya başladığımız ve Türkiye bakımından da önem arz eden silahlı insansız hava araçlarına, konu kapsamı gereği kısaca değinilecek ve otonom silah sistemleri bağlamında silahlı insansız hava araçlarının nasıl bir konumda olduğu belirtilecektir. Sonrasında, otonom silah sistemleri çerçevesinde tartışılan örnekler irdelenecek ve otonom silah sistemleri, silahlı çatışmalar hukukunun temel ilkeleri bakımından değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde siber saldırılar, uluslararası insancıl hukuk ışığında incelenecektir. Yine bu alanın kavram karmaşasına müsait bir alan olması sebebiyle öncelikle temel bazı kavramlar açıklanacak, sonrasında siber saldırılara uluslararası insancıl hukukun uygulanabilirliğine ve daha önemlisi nasıl uygulanabileceğine dair irdelemeler yapılacaktır. Bu çerçevede uluslararası silahlı çatışmalar bakımından ilgili unsurlar dikkate alınacak ve ilgili hukuk kurallarının uygulanabilir hâlde olduğu durumlarda uygulamanın ne şekilde sağlanabileceğine ilişkin değerlendirmeler yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKTA TEMEL BAZI KAVRAMLAR, KAYNAKLAR, AYRIMLAR VE İLKELER

I. GENEL OLARAK ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK

"Uluslararası insancıl hukuk" tek bir isimlendirme ile ifade edilen bir hukuk dalı değildir. Latince olarak *jus in bello*[1] kavramının karşılığı olan bu alana ilişkin önceleri "savaş hukuku" tabiri kullanılmaktaydı. Sonradan "silahlı çatışmalar hukuku" şeklinde anılan bu hukuk dalını ifade etmek için özellikle günümüze daha yakın tarihlerden itibaren uluslararası insancıl hukuk tabiri kullanılmaya başlanmıştır[2]. Terminolojik olarak savaş hukukundan silahlı çatışmalar hukukuna geçiş, bu konudaki değişim ve eğilimlere de uygun biçimde gerçekleştirilmiştir. Son dönemlerde uluslararası insancıl hukuk teriminin kullanılması da insanîliğin ve insancıllığın ön plana alındığını gösterir niteliktedir. Birleşmiş Milletler (*United Nations/UN/BM*), Uluslararası Adalet Divanı (*International Court of Justice/ICJ/UAD*) ve Uluslararası Kızılhaç Örgütü (*International Committee of the Red Cross/ICRC/UKHÖ*), uluslararası insancıl hukuk tabirini tercih etmektedir[3].

Tabii bu hukuk dalının uluslararası insancıl hukuk veya silahlı çatışmalar hukuku olarak farklı şekilde isimlendirilmesi önemli değildir. Konu ve içerik bakımından karşıladıkları kapsam aynıdır[4]. Ancak *Solis'e* göre, uluslararası insancıl hukuk tabirini silahlı çatışmalar hukuku yerine kullanmada bir ironi mevcuttur. *Solis*, orantılılık ilkesindeki tali zarar kavramını örnek vererek, savaşan olmayan kişilerin nasıl meşru şekilde öldürülebileceğini belirten kurallar bütününü insancıl olarak nitelemenin ironik olduğunu belirtmektedir[5]. *Dinstein* da bir çalışmasında, uluslararası insancıl hukuk yerine uluslararası silahlı çatışmalar hukuku tabirini kullanmayı tercih

---

[1] *Jus in bello* silahlı çatışmaların yürütümüne ilişkin kuralları ifade ederken *jus ad bellum* silahlı kuvvet kullanmaya başvurmanın hukukîliğini ifade eder. İki konu birbirinden bağımsızdır ve çalışma boyunca *jus in bello* incelenecektir.

[2] Malcolm N. Shaw, **International Law**, Cambridge University Press, 8. Baskı, Cambridge, 2017, s. 891.

[3] Anthony Aust, **Handbook of International Law**, Cambridge University Press, New York, 2005, ss. 251-252.

[4] David Kennedy, **Of War and Law**, Princeton University Press, Princeton, 2006, s. 83.

[5] Gary D. Solis, **The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War**, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 22.

ettiğini belirtmiştir. Yazar, içerik bakımından farklı olmasa da anlam bakımından uluslararası insancıl hukuk tabirinin tercih edilmesinin, sanki çatışmalara ilişkin tüm kuralların niteliğinin insancıl olduğuna veya öyle olmak zorunda olduğuna yönelik yanlış bir algıya sebep olabileceğine dikkat çekmiştir[6]. Çalışmamız bakımından anlamı itibariyle bir fark olmadığından ve aynı kapsamı karşıladığından her iki tabir de kullanılacaktır. Bununla birlikte doktrinde insancıl hukuk ile silahlı çatışmalar hukukukun farklı kapsamlarının bulunduğu yönünde görüşlerin de mevcut olduğunu belirtmek gerekmektedir[7].

Silahlı çatışmalar hukukunun tarihsel gelişiminde ihtiyaca cevap niteliği ön plana çıkmaktadır. Şöyle ki; bu alana temel katkı sunan düzenlemelerin genellikle büyük savaşlardan sonra yapıldığı görülmektedir. Savaş ve hukukun birbiriyle etkileşim içinde olduğunu gösteren bu niteliğe örnek olarak şunlar belirtilebilir: 1899 Lahey Sözleşmeleri İspanya ile Amerika arasında 1898'de yaşanan savaş sonrasında, 1907 Lahey Sözleşmeleri Rusya ile Japonya arasında 1905'de yaşanan savaş sonrasında ve 1949 Cenevre Sözleşmeleri de 2. Dünya Savaşından sonra düzenlenmiştir[8].

Günümüzde özellikle 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 tarihli Protokollerle birlikte pek de geçerliliği ve anlamı kalmayan tarihsel bir ayrımı da belirtmek gerekmektedir. Silahlı çatışmalar hukukunda iki ayrı hukuk dalı olarak, Lahey ve Cenevre Hukuku arasında yakın tarihe kadar süregelen bir ayrım yapılmaktaydı. İçerdiği kuralların farklılığı sebebiyle ve ismini de aldığı sözleşmelere dayanılarak yapılan bu ayrıma göre, çatışmaların yürütümünü sınırlayan ve çatışmalarda kullanılabilecek silah, yöntem ve araçlar ile ilgili olan kurallar Lahey Hukuku[9] olarak anılırken; çatışmalara aktif katılım sağla(ya)mayanları, yani

---

[6] Yoram Dinstein, **The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict**, Cambridge University Press, New York, 2004, (Hostilities), ss. 13-14.

[7] Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta Yayınları, Gözden Geçirilmiş 16. Baskı, İstanbul, 2022, ss. 301-315.

[8] Tanisha M. Fazal, **Wars of Law: Unintended Consequences in the Regulation of Armed Conflict**, Cornell University Press, Ithaca, 2018, s. 22. Ayrıca Fazal, neden 1. Dünya Savaşından sonra temel bir düzenlemenin yapılmadığını da şöyle açıklar: Savaş sonrasında asıl yoğunlaşılan konu kuvvete başvurma konusuydu. Yani silahlı çatışmaların yürütümüne ilişkin olmaktan ziyade silahlı çatışmaları doğuran kuvvet kullanmayı kısıtlamaya yönelik adımlar atılmaya çalışılıyordu. Bu bakımdan Milletler Cemiyeti Misakı ve özellikle 1928 Briand-Kellog Paktı da örnek teşkil etmektedir. Bkz. Fazal, s. 259, 32. dipnot.

[9] Bu kurallar Lahey Hukuku olarak anılsa da aslında bu kuralların doğumu ve başlangıcı Lahey'den fazlasıyla uzakta bulunan iki ayrı şehirde yaşanmıştır: Washington ve St. Petersburg. Washington için 1863 Lieber Yasası ve St. Petersburg için de St. Petersburg Deklarasyonu bu bağlamda başlangıç

çatışmaların mağdurlarını koruyan kurallar da Cenevre Hukuku olarak anılmaktaydı. Aşağıda 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 tarihli Protokoller başlığında da değinileceği üzere, ek protokoller her iki hukuk dalına ilişkin karma kuralları bir bütün hâline getirdiğinden, bu ayrımın günümüzde pek bir anlamının kalmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zira tüm bu kuralların, bugün için birbiriyle gitgide yaklaşarak artık uluslararası insancıl hukuk olarak tek çatı altında birleştiğine UAD tarafından da dikkat çekilmiştir[10].

Silahlı çatışmaların yürütümüne dair kuralların adlandırılmasında tarihsel süreç içinde farklılıklar görülse de bu kuralların oluşturulma amacı aslında tektir. *Moreillon'a* göre, insancıl hukuk, çekilen acıları önleme ve azaltma işlevinin dışında, en kötüsünden korunma yönündeki bir talebi ifade eder[11]. *McLaughlin'e* göre, insancıl hukukun amacı, silahlı çatışma esnasında öldürmeyi, yaralamayı, tahrip etmeyi ve bölge ve insan kontrolünü izne ve düzenlemeye bağlamaktır[12]. *Greenwood'a* göre, insancıl hukukun öncelikli amacı, en insancıl olmayan savaş alanlarında dahi insanî değerlerin korunmasıdır[13]. *Maurer'e* göre de temel amaç özet olarak, sivilleri veya artık çatışmalara katılamayan yaralı ve hasta silahlı kuvvet mensuplarını ve savaş tutsaklarını korumak ve bu kişilere yardım etmektir[14]. Görüldüğü üzere, genel kabul edildiği şekliyle uluslararası insancıl hukukun amacı, kısaca çatışmaların vahşet düzeyini olabildiğince azaltmak, çatışmaların yürütümünü daha insanî bir hâle getirmektir.

Son olarak hatırlatılmalıdır ki uluslararası insancıl hukuk kuralları çatışmanın iki tarafı için de aynı şekilde uygulanır. Bununla kastedilen, silahlı çatışmaların nasıl

olarak görülmektedir. Bkz. Frits Kalshoven ve Liesbeth Zegveld, **Constraints on the Waging of War: An Introduction to International Humanitarian Law**, International Committee of the Red Cross, 3. Baskı, Geneva, 2011, s. 19. Bahsi geçen iki düzenleme aşağıda incelenecektir.

[10] International Court of Justice, Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion of 8 July 1996, (Nuclear), prg. 75.

[11] Jacques Moreillon, "Contemporary Challenges to Humanitarian Law", **Journal of Peace Research**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1987, s. 218.

[12] Rob McLaughlin, "The Law of Armed Conflict and International Human Rights Law: Some Paradigmatic Differences and Operational Implications", **Yearbook of International Humanitarian Law 2010**, (Ed. Michael N. Schmitt, Louise Arimatsu, Timothy H. L. McCormack), T.M.C. Asser Press, Cilt: 13, The Hague, 2011, s. 222.

[13] Christopher Greenwood, "Human Rights and Humanitarian Law- Conflict or Convergence", **Case Western Reserve Journal of International Law**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2010, s. 496.

[14] Peter Maurer, "The Evolution in the Legal Protection of Victims of Armed Conflicts, **Yearbook of International Humanitarian Law 2014**, (Ed. Terry D. Gill), T.M.C. Asser Press, Cilt: 17, The Hague, 2016, s. 6.

başladığının silahlı çatışmalar hukuku kurallarının uygulanması için önem arz etmediğidir. Yani, uluslararası hukuka aykırı olarak kuvvet kullanımına başvurulduysa bu durumda aykırı hareket eden taraf da silahlı çatışmalar hukuku kurallarına uymakla yükümlüdür. Bir diğer ifadeyle, *jus in bello* ve *jus ad bellum* birbirinden bağımsızdır. Kısacası, silahlı çatışma durumu ortaya çıktığında silahlı çatışmalar hukuku kuralları doğrudan, başka bir hususta etkilenmeksizin devreye girecektir[15].

II. SAVAŞ VE SİLAHLI ÇATIŞMA KAVRAMLARI

Eski dönemlerde, özellikle 1949 Cenevre Sözleşmelerinin kabulünden önce, "silahlı çatışma" kavramı yerine "savaş" kavramı kullanılırdı. Bu kavram devletler arasında meydana gelen ve belirli bir yoğunluğu haiz silahlı çatışmaları ihtiva ediyordu[16]. Ancak savaşın uluslararası hukukta genelgeçer bağlayıcı bir tanımı yoktu[17]. Uluslararası hukukun babası olarak kabul edilen *Hugo Grotius'a* göre savaş, ihtilaf taraflarının bu ihtilaflarını güç kullanarak çözmeye giriştikleri durumdur[18]. *Oppenheim'a* göre savaş, iki veya daha fazla devletin, silahlı kuvvetleri vasıtasıyla birbirine üstün gelme ve kazanan taraf için barış zamanı uygulanacak koşulları zorla uygulamaya koyma amacıyla giriştiği bir uyuşmazlıktır[19]. *Dinstein* da savaşı, teknik ve maddesel bakımdan ayırarak tanımlamıştır. Buna göre, iki ya da daha fazla devletin giriştiği çatışmalar olan savaşın, teknik anlamı savaş ilanının resmiyetine işaret ederken maddesel anlamı da fiiliyattaki durumlara bağlı olarak en azından bir tarafın

---

[15] William H. Boothby, **Weapons and the Law of Armed Conflict**, Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2016, (Weapons), s. 4; Yusuf Aksar, **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk -II-**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 131.

[16] Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, 19. Baskı, Ankara, 2020, (Uluslararası Hukuk), s. 575.

[17] Doktrinde objektif ve sübjektif olmak üzere iki kurucu ögesi ile savaş tanımlanmaya çalışılmıştı. Objektif öge olarak devletler arası bir silahlı çatışmanın varlığı ve sübjektif öge olarak taraflardan en az birisinin varlık kazanan silahlı çatışmaları savaş niyetiyle (*animus belligerendi*) yaratması. Ancak savaş ilanını silahlı çatışmaların takip etmediği durumları savaş olarak saymayan bu tanımlama eksik gözükmektedir. Ayrıca sübjektif yönü de savaşın nesnel bir tanımını yapmayı iyice zorlaştırmaktadır. Öyle ki pratikte yaşanmış savaşlardan bazıları bu tanımlamanın kabul edildiği şekliyle savaş değildi. Savaşın tanımlanmasındaki sıkıntılar, 1949 Cenevre Sözleşmeleriyle birlikte silahlı çatışma kavramının tercih edilmesiyle daha az önem arz eder hâle gelmiştir. Bkz. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap**, Turhan Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2020, (4. Kitap), s. 157.

[18] Hugo Grotius, **The Rights of War and Peace Book I**, (Ed. Richard Tuck), Liberty Fund, Indianapolis, 2005, s. 134.

[19] L. Oppenheim, **International Law**, (Ed. H. Lauterpacht), Longmans, Green and Co, 7. Baskı, London, 1952, s. 202.

geniş biçimde silahlı kuvvetini kullandığı duruma işaret eder[20]. Görüldüğü üzere tek tip bir tanım bulunmasa da savaşın genel itibariyle devletler arası bir olgu olduğu kabul edilmişti.

Savaş yerine silahlı çatışma ifadesinin kullanılmaya başlanmasında iki temel sebebin varlığını belirtebiliriz. Öncelikle silahlı çatışma ifadesi, savaş kavramından ziyade, organize grupların dâhil olduğu çatışmaları kapsam altına almak için daha uygun bir ifadedir[21]. Yukarıda da belirttiğimiz üzere savaşın önceleri çağrıştırdığı durumları yani sadece devletler arası çatışmaları kapsamına aldığını göz önüne aldığımızda organize grupların dâhil olduğu çatışmaları savaş olarak nitelendirmek zor gözükmekteydi.

Diğer bir sebep fiilî ve olay temelli olmaktan ziyade hukukî bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşın yürütümüyle ilgili kuralların devreye girebilmesi için bir savaş ilanı gerekliydi. Savaş ilanı olmadıkça uluslararası insancıl hukuk kuralları uygulanma alanı bulamıyordu. Bu durum devletler tarafından sıklıkla kötüye kullanılıyordu ve savaş boyutuna varsa da çatışmalarda savaş ilanı yoluna gidilmiyordu. Bu da savaşın mağdurları bakımından daha güvencesiz bir konuma sahip olma sonucunu doğuruyordu. Aşağıda da göreceğimiz üzere 1949 Cenevre Sözleşmeleriyle bu durum değiştirilmiştir. Bu Sözleşmelerin dördünde de yer alan ortak 2. madde sayesinde ilgili kurallar, "ilan edilmiş bir savaş hâlinde veya iki ya da daha fazla taraf devlet arasında vuku bulan her türlü silahlı çatışmada" uygulanma imkânına sahip olmuştur. Bu da çatışmaların mağdurlarının korunması bakımından önem arz etmektedir[22].

Silahlı çatışma terimi 1949 Cenevre Sözleşmeleriyle savaşın yerini almışsa da bu kavramın da net bir tanımı zikredilen Sözleşmeler ile yapılmamıştır. Silahlı çatışma kavramının tanımına, içeriğine, kriterlerine ve karşılığına ilişkin belirginlik, Sözleşmelerin kabulünden sonraki yıllarda kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan gerek uluslararası yargı kararlarıyla gerekse uluslararası hukukta önemli rol sahibi kuruluşlarca ve aynı zamanda doktrinde tespit ve belirlemede yardımcı olacak yorumlar dile getirilmiştir. Hangi durumların silahlı çatışma sayıldığı, silahlı

[20] Yoram Dinstein, **War, Aggression and Self-Defence**, Cambridge University Press, 5. Baskı, Cambridge, 2011, (War), s. 15.
[21] Sten Verhoeven, "International and Non-international Armed Conflicts", **Institute for International Law**, Working Paper No 107, 2007, s. 4.
[22] Verhoeven, s. 5.

çatışmaların hangi türlere nasıl ayrıldığı ve bunları belirlemedeki kriterler aşağıda açıklanacaktır. Şimdilik silahlı çatışma kavramının 1949 Cenevre Sözleşmeleriyle savaşın yerini aldığını ancak tanımlanmayarak belirsiz bırakıldığını belirtmek bu başlık için yeterli görülmektedir.

III. ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN BAŞLICA KAYNAKLARI

Uluslararası hukukun kaynaklarından söz edilirken genellikle UAD Statüsü m. 38'e atıfta bulunulmaktadır[23]. Doğrudan uluslararası hukuk kuralı yaratan asli kaynaklar ile bu kuralların mevcudiyetinin veya ne ifade ettiğinin tespitinde yararlanılan yardımcı kaynaklar şeklinde bir ayrım yapılmıştır[24]. Uluslararası hukukun bir alt dalı olarak uluslararası insancıl hukukunun kaynakları da paralel şekilde uluslararası andlaşmalar, uluslararası örf ve âdet hukuku, uygar uluslarca kabul edilmiş hukuk genel ilkeleri, yargı kararları ve öğretidir. Bu kısımda asıl kaynaklara, yani andlaşmalara, örf ve âdet hukukuna ve hukuk genel ilkelerine ilişkin genel açıklamalar yapılacaktır. Ancak özellikle bazı yargı kararları bu alan için önemli olduğundan, çalışmanın devamında yeri geldikçe yargı kararlarına da değinilecektir.

A. Uluslararası İnsancıl Hukukta Temel Belgeler

Modern uluslararası insancıl hukuk, savaşların doğası itibariyle değişime uğramasıyla ve bu değişikliğin aynı zamanda hukuk kurallarına olan bakış açısını etkilemesiyle birlikte özellikle hümanistlerin konuyla ilgili çabalarının yansımasını teşkil etmektedir[25]. Bu bakımdan silahlı çatışmalar hukuku kurallarının modern çerçevede kodifiye edilmesi 19. yüzyıla dayanmaktadır[26]. Yani, silahlı çatışmaların yürütümüne ilişkin kuralların kodifikasyonunun çok uzak bir geçmişe dayanmadığını söyleyebiliriz. Ancak kodifikasyon çalışmalarından önce çatışmalarda- o zamanlar için kabul edildiği şekliyle ifade edersek savaşlarda- tam bir sınırsızlığın hâkim olduğu da düşünülmemelidir. Zira kodifikasyondan önce örf âdet ve etik ilkeleri niteliğindeki

[23] Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, 1945, https://www.icj-cij.org/en/statute, (17.10.2021).
[24] Pazarcı, Uluslararası Hukuk, s. 39.
[25] Kennedy, ss. 114-115.
[26] Kenan Dülger, **Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu**, Beta Basım, İstanbul, 2015, s. 114.

kurallar savaşların yürütümünde rol alan kişilerin uyması gereken kurallar olarak yer almaktaydı.

Sistematik biçimde kodifiye edilmeden önce, savaşlara ilişkin örf âdet ve gelenek niteliğindeki kurallara uyulmasının da bazı sebepleri vardı. Söz konusu kurallar askerî onurun gerektirdikleriydi ve dünyanın çeşitli yerlerinde meydana getirilen şövalye yasalarında yer almışlardı. Bu ilkeler nesiller boyunca kabul edilegelmişti ve savaşın sınırsız vahşetini engelleyici bir araç olarak zaruri görülmüşlerdi. Yine bu kuralların dini temeller üzerine geliştiğine ve kutsal ilkeler olduğuna inanılmıştı. Ancak zamanla savaşların ve beraberinde şiddet düzeyinin artan boyutları, yazılı düzenlemelere olan ihtiyacı gözler önüne sermiştir[27].

Solis'in deyimiyle savaş taraflardan hangisinin diğerini daha etkili şekilde zarara uğratacağının ölçüldüğü bir mücadele değildir. Savaş sadece bir *kan sporu* olamaz[28]. Çatışmalarda belirli seviyede sınırlar öngörülmeli ve bunlara uyulmalıdır. Modern silahlı çatışmalar hukukuna kaynaklık eden hususların 19. yüzyıl ortalarından itibaren kodifiye edilmesinde de insanî düşüncelerin ortaya çıkardığı sınırlamalar ön planda olmuştur.

1. Lieber Yasası (*Lieber Code*- 1863)

Ulusal düzeyde kabul edildiğinden bir uluslararası andlaşma niteliğini haiz olmasa da kendisinden sonraki uluslararası girişimleri büyük ölçüde etkilediği ve bu bağlamda uluslararası önemi bulunduğu için Lieber Yasasına değinmekte yarar vardır. Lieber Yasası ismini, hazırlayıcısı olan Francis Lieber'den almaktadır. Almanya doğumlu bir uluslararası hukukçu olan Francis Lieber, Amerikan İç Savaşı (1861-1865) sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) Columbia Üniversitesi'nde profesör olarak görev yapmaktaydı. İç savaş ABD hükümeti (Kuzey) ile Konfederasyon (Güney) arasında yaşanmaktaydı. O dönemin ABD Başkanı Abraham Lincoln, çatışmalar bittiğinde barışın ve iyi ilişkilerin tekrar tesis edilmesinde zorluklarla karşılaşmamak için çatışmaların mümkün olduğunca savaş geleneklerine

[27] Geoffrey S. Corn ve diğerleri, **The Law of Armed Conflict: An Operational Approach**, Wolters Kluwer Law & Business, New York, 2012, ss. 34-35.
[28] Solis, s. 7.

uygun şekilde yürütülmesi gerektiğini düşünüyordu[29]. Nitekim hükümet, bu yönde Lieber'den iç savaşta rehberlik edecek direktifler hazırlamasını istemişti[30]. Böylelikle Lieber, orduya rehberlik için temel ilkeleri ve savaş teamüllerini kodifiye etmiştir. 1861 yılında Lieber tarafından hazırlanan bu çalışma, 24 Nisan 1863 tarihinde Abraham Lincoln tarafından "100 Sayılı Genel Emir" ismiyle imzalanmış ve yayımlanmıştır[31].

157 maddelik bu kodifikasyon çalışması, o dönemde mevcut savaş kanunları yanında silahlı kuvvetlerin harekât yöntemlerine, yaralı olan veya esir alınan askerlerin bakımına ve siviller ile sivil mülklerin korunmasına yönelik düzenlemeleri barındırır[32]. Yani Lieber Yasası, daha sonraki dönemlerde uluslararası insancıl hukukun somutlaştığı andlaşmalarda yer edinecek birçok kurala yer vermiştir[33].

Lieber Yasası, o döneme kadar benimsenmiş savaş hukuku kurallarını ve geleneklerini kodifiye etme yönündeki ilk girişim olması sebebiyle önemlidir[34]. Yine askerî gereklilik ilkesine yer vermiş olması ve bu ilkenin kapsamını belirtmesi de Yasanın en önemli özelliklerinden biridir[35]. Günümüze daha yakın gelişmeleri de etkileyecek olan 1899 ve 1907 Lahey Barış Konferanslarında kabul edilen Sözleşmelerin gelişiminde Lieber Yasası temel rol oynamıştır[36].

Görüldüğü üzere, silahlı çatışmalar hukukunun modern anlamda ilk kodifikasyon çalışması aslında Amerikan İç Savaşında uygulanmak üzere hazırlanan bir dokümandır. Tabii her ne kadar bu yönde hazırlanmış olsa da o dönem için uluslararası çatışmalarda da uygulanabilir olduğu kabul edilmiştir[37].

---

[29] Geoffrey Best, **War and Law Since 1945**, Clarendon Press, Oxford, 1994, s. 41.

[30] Gerd Oberleitner, **Human Rights in Armed Conflict: Law, Practice, Policy**, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, s. 26.

[31] Orijinal ismi "Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field" olan bu çalışma için bkz. https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/Lieber_Collection/pdf/Instructions-gov-armies.pdf, (18.10.2021).

[32] Oberleitner, s. 26.

[33] Marco Sassòli, **International Humanitarian Law: Rules, Controversies and Solutions to Problems Arising in Warfare**, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2019, s. 8.

[34] ICRC, "International Humanitarian Law: Answer to Your Questions", Geneva, 2002, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0703.pdf, (18.10.2021), s. 9.

[35] Lieber Yasası, m. 15.

[36] Louise Doswald-Beck ve Sylvain Vité, "International Humanitarian Law and Human Rights Law", **International Review of the Red Cross**, Sayı: 293, 1993, ss. 95-96.

[37] Agnieszka Szpak, "Evolution of the International Humanitarian Law Provisions on Sieges", **Yearbook of International Humanitarian Law 2019**, (Ed. Terry D. Gill, Robin Geiß, Heike Krieger, Christophe Paulussen), T.M.C. Asser Press, Cilt: 22, The Hague, 2021, s. 8.

2. 1864 Cenevre Sözleşmesi

1864 Cenevre Sözleşmesi, Lieber Yasasından farklı olarak teknik manasıyla uluslararası bir düzenlemedir. Uluslararası silahlı çatışmalara yönelik olarak hazırlanmış bu Sözleşmenin temelleri 1859 Solferino Savaşı'na kadar uzanır.

1859 yılında Avusturya ile Fransa ve Sardinya Krallığı arasında Solferino Savaşı başlamıştı. Oldukça kanlı mücadelelerin yaşandığı bu savaşta ölü ve yaralı sayısı yaklaşık 40 bin civarındaydı. Savaş sırasında amacı Fransa İmparatoru III. Napolyon ile görüşmek olan Cenevreli iş adamı ve hümanist Jean Henry Dunant, İtalya'nın kuzey kesimlerinden geçmekteyken savaşa şahitlik etmiş ve savaşın kanlı boyutu ve vahşeti karşısında şoka uğramıştır. Ordularına bağlı olduğundan ve aynı zamanda o dönem için savaş esiri olarak alıkonulabildiklerinden, sağlık personelleri de orduları ile geri çekilmişti. Sağlık personellerinin geri çekilmesi sonucunda savaş alanında ölenlerin taşınıp gömülmediğini ve özellikle yaralıların da içler acısı şekilde kaderlerine terk edildiğini gören Dunant, diğer gönüllüler ile birlikte yaralı askerlere yardım etme kararı almıştı. Bu yönde yaralı askerlerin bakımı için günlerce çaba sarf etmiş olsa da binlerce yaralının susuzluktan ve bakımsızlıktan ölümüne engel olamamıştı[38].

Dunant'ın özellikle yaralı askerlerin savaş alanındaki terk edilişine şahitlik etmesi, daha sonra atacağı adımlar için dönüm noktası olmuştu. Dunant, İsviçre'ye döndükten sonra şahit olduğu korkunç manzaraları bir kitap olarak yazıya dökerek 1862'de "A Memory of Solferino" (*Solferino Hatırası*)[39] ismini verdiği bir kitap yayımladı. Kitap toplumun her kesmi tarafından ilgiyle karşılandı ve dünya çapında ve özellikle Avrupa Kıtasında hızlı bir ün elde etti[40]. Kitap ile birlikte savaş alanında bazı uygulamaların artık değişmesi gerektiği fikri, daha da yüksek sesle dile getirilir olmuştu.

---

[38] Robert Kolb ve Richard Hyde, **An Introduction to the International Law of Armed Conflicts**, Hart Publishing, Oxford, 2008, ss. 37-38; G.I.A.D. Draper, "Humanitarianism in the Modern Law of Armed Conflicts", **International Relations**, Cilt: 8, Sayı: 4, 1985, ss. 384-385; Kalshoven ve Zengveld, s. 26; Sassòli, s. 7.

[39] Henry Dunant, **A Memory of Solferino (Reprinted Edition)**, International Committee of the Red Cross, Geneva, 1986, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0361.pdf, (20.10.2021).

[40] Christopher Greenwood, "Historical Development and Legal Basis", **The Handbook of International Humanitarian Law**, (Ed. Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2008, (Historical), s. 22; Solis, s. 47; Kolb ve Hyde, s. 38.

Dunant kitabında sadece tanık olduğu hadiseleri ifade etmemiş, aynı zamanda bunlara yönelik çözüm önerileri de getirmiştir. Söz konusu öneriler arasında, savaş zamanında yaralı askerlere yardım etmek üzere eğitilecek gönüller için tarafsız yardım kuruluşlarının kurulmasına ve bu kuruluşların tanınmasını ve korunmasını sağlayacak uluslararası bir andlaşmanın yapılmasına yer verilmiştir[41]. Dunant, her ülkede savaş zamanında yaralılara yardım için gönüllülerin eğitileceği yardım kuruluşlarının kurulması önerisinin yanında bu kuruluşların düzgün işlemesi ve yaralılara verilen bakımı hukukî kılmak adına, niteliği itibariyle ihlal edilemez bir Sözleşme ile müeyyidelendirilen bazı uluslararası ilkeler oluşturma fikrini öne sürmüştür[42].

Dunant'ın önerileri uygulamada hızlı bir şekilde hayat bulmuştur. 1863'te Cenevre'de, Dunant öncülüğünde ve İsviçreli bazı diğer iş adamlarının da katkılarıyla, UKHÖ'nün bir nevi öncüsü olan küçük bir komite kurulmuştur. Daha sonraları Komite, İsviçre hükümetini, diplomatik bir konferans gerçekleştirme yönünde ikna etmiştir[43]. Bu konferansta 22 Ağustos 1864'te tam ismiyle "*Savaş Alanındaki Yaralıların Durumunun İyileştirilmesi Sözleşmesi"*[44] ve kısaca 1864 Cenevre Sözleşmesi kabul edilerek Cenevre Hukukunun başlangıcı oluşturulmuştur. On maddeden oluşan bu Sözleşmede savaş alanındaki yaralı ve hastaların ayrım gözetmeden korunmasına ve bakımına, sağlık personellerinin, araçlarının ve tesislerinin statüsüne ve Kızılhaç amblemine ilişkin düzenlemeler yer almıştır[45].

Yürürlükteki uluslararası insancıl hukukun bazı temel ilkeleri böylelikle 1864 Cenevre Sözleşmesinde yer almıştır. 1864 Cenevre Sözleşmesi 1906, 1929 ve 1949 yıllarında güncellenerek geliştirilmiştir[46].

Son olarak, Henry Dunant ve arkadaşlarının yukarıda kısaca açıklanan girişimlerinin başarıya ulaşmasında, o dönemde çoğu Avrupa devletindeki

---

[41] Solis, s. 48.

[42] Jean-Marie Henckaerts, "History and Sources", **The Oxford Guide to International Humanitarian Law**, (Ed. Ben Saul ve Dapo Akande), Oxford University Press, Oxford, 2020, (History), s. 3.

[43] Marco Sassòli, Antonie A. Bouvier ve Anne Quintin, **How Does Law Protect in War?: Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law**, ICRC, 3. Baskı, Geneva, 2011, Chapter 3, s. 2.

[44] Orijinal ismi "The 1864 Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field" olan andlaşma metni için bkz. ICRC, "Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864", https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/87a3bb58c1c44f0dc125641a005a06e0, (20.10.2021).

[45] Jonathan Crowe ve Kylie Weston-Scheuber, **Principles of International Humanitarian Law**, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2013, s. 30.

[46] Henckaerts, History, s. 3.

kamuoyunun insanî girişimleri ve savaş zamanı koruma mekanizmasını sağlam temellerle yerleştiremeyen geleneksel hukukun yenilenmesi fikrini destekleyici konumda olmasının etkili olduğu da unutulmamalıdır[47]. Bu girişimleri vesilesiyle Dunant, 1901 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür.

3. 1868 St. Petersburg Deklarasyonu

Uluslararası insancıl hukukun tarihsel gelişiminde bir başka önemli gelişme de 1868 yılında Rusya'nın St. Petersburg şehrinde yaşanmıştır. 1863'te Rus ordusunun geliştirdiği ve sert bir yüzeyle temas ettiğinde patlayıcı niteliğe sahip bir mühimmatın 1867'de daha da geliştirilerek insan vücudu gibi yumuşak yüzeylerle temasta dahi patlayabilmesi, hükümet nezdinde endişe yaratmıştır. Geliştirilen silahın savaşta kullanılmasının insanlık dışı olacağını düşünen Çar II. Alexander, silahın kullanımını yasaklayacak uluslararası bir andlaşma yapılmasını önermiştir[48].

Rus Çarı II. Alexander'ın daveti ve 17 devletin katılımıyla St. Petersburg'da uluslararası bir askerî komisyon kurulmuş ve bu konu ele alınmıştır. Görüşmelerin sonucunda da 11 Aralık 1868'te, kısaca 1868 St. Petersburg Deklarasyonu olarak belirtilen "*Savaş Zamanında 400 Gramdan Az Ağırlıktaki Patlayıcı Mermilerin Kullanımından Vazgeçildiğine Dair Deklarasyon*"[49] kabul edilmiştir.

Savaşlarda kullanılacak silahların sınırlanmasına ilişkin ilk girişim olan[50] Deklarasyonun günümüz için pratikte bir önemi kalmadığı söylenebilir. Ancak asıl önemli nokta Deklarasyonun giriş bölümünde belirtilenlerdir. Bu bölümde, Deklarasyonun hazırlanmasına götüren fikrî sebepler belirtilerek bugünkü silahlı çatışmalar hukukunda temel kabul edilen bazı ilkelere yer verilmiştir. Bu ilkeler, askerî gereklilik ve gereksiz acıya sebep olmama ilkeleridir[51].

---

[47] Jacques Meurant, "*Inter Arma Caritas:* Evolution and Nature of International Humanitarian Law", **Journal of Peace Research**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1987, s. 240.

[48] Solis, s. 49.

[49] ICRC, "Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November/11 December 1868", (Declaration), https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/declaration1868, (20.10.2021).

[50] Greenwood, s. 23.

[51] Zikredilen ilkelerin Deklarasyonda yer aldığı şekliyle aktarımında çeviri tarafımızca yapılmıştır. Deklarasyondan alınan ifadeler için bkz. ICRC, Declaration, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=568842C2B90F4A29C12563CD0051547C, (Declaration), (20.10.2021).

Askerî gereklilik ilkesi Deklarasyonda şu şekilde yer almıştır: "Savaş esnasında devletlerin varmaya çalışacakları tek hukukî hedef düşman askerî kuvvetini zayıflatmaktır"[52].

Bağlantılı şekilde, gereksiz acıya sebep olmama ilkesi de şu şekilde ifade edilmiştir: "Tek meşru hedef olan düşmanın askerî kuvvetlerini zayıflatma girişimlerinde savaş dışı bırakılan düşman askerlerinin çektiği acıları gereksiz yere arttıran veya onların ölümünü kaçınılmaz kılan silahların kullanılması bu hedefin meşruluk sınırını aşacaktır"[53]. Bu silahların kullanımının böylelikle insanîlik ilkesine de aykırı olacağı belirtilmiştir.

İçerdiği *si omnes* kaydı (sadece Deklarasyona taraf devletlerin arasındaki savaşlarda uygulanacağının belirtilmesi) Deklarasyonun o zaman için uygulamaya yansımasını kısıtlayıcı niteliktedir[54]. Ancak tekrar belirtmek gerekir ki Deklarasyon, ana konusu olan yasaklamadan ziyade, dibacesinde yasaklamaya sebep olarak yer verilen temel ilkeler sebebiyle günümüze uzanacak bir öneme sahip olmuştur.

4. 1899 Lahey Barış Konferansı ve Sözleşmeleri

St. Petersburg Deklarasyonu gibi 1899 Lahey Barış Konferansı da Rusya hükümetinin davetiyle gerçekleştirilmiştir. 24 Ağustos 1868'de Çar II. Nicholas bir barış konferansı yapılmasını önermiştir. O dönemde bu önerinin ardında asıl olarak savaş hukuku endişelerinin değil, Rusya'nın Batılı devletlerin hızla ilerleyen teknolojik gelişiminden çekinmesinin bulunduğu ileri sürülmüştü[55].

Önerinin sonucunda Lahey'de 1899 yılında ilk Lahey Barış Konferansı düzenlenmiştir. Konferansta uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl çözümüne, kara savaşı yasaları ve geleneklerine ve 1864 Cenevre Sözleşmesinin kurallarının deniz savaşına uyarlanmasına ilişkin sözleşmeler kabul edilmiştir. Ayrıca balonlardan veya diğer benzer araçlardan mermi ve patlayıcıların atılmasını, boğucu zehirli gaz yayan

[52] ICRC, Declaration, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=568842C2B90F4A29C12563CD0051547C, (20.10.2021).
[53] ICRC, Declaration, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=568842C2B90F4A29C12563CD0051547C, (20.10.2021).
[54] Jan Klabbers, **International Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 175.
[55] Adam Roberts, "Land Warfare: From Hague to Nuremberg", **The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World**, (Ed. Michael Howard, George J. Andreopoulos, Mark R. Shulman), Yale University Press, New Haven, 1994, ss. 119-120.

mermilerin kullanılmasını ve vücutta genişleyebilen veya formunu değiştirebilen mermilerin (bir diğer adıyla dum-dum kurşunlarının) kullanılmasını yasaklayan bildiriler de kabul edilmiştir.

Bu konferanstan çıkması istenilen asıl sonuç, savaşa başvurulmasını sınırlamak ve devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkları uluslararası tahkime götürmesini zorunlu kılmaktı. Ancak bu amaca ulaşılamadı[56]. Daha ziyade varılan sonuç, savaş araç ve yöntemlerine ilişkin düzenlemeler ile sınırlı kaldı.

Konferansa ve bu Konferansta kabul edilen sözleşme ve bildirilere götüren etmenler olarak, Lieber Yasası, St. Petersburg Deklarasyonu ve hiçbir zaman yürürlüğe girmemiş ve bu sebeple bağlayıcılığı bulunmamış olsa dahi 1874 Brüksel Deklarasyonu zikredilebilecektir[57].

1899 Lahey Konferansında kabul edilen sözleşmelerden en önemlisinin II sayılı Kara Savaşı Yasaları ve Geleneklerine Dair Sözleşme ve Buna Bağlı Ek Yönetmeliği olduğu belirtilmelidir[58]. 1899'dan önceki yıllarda hazırlanmış ve Lahey Barış Konferanslarında kabul edilen Sözleşmelere bir nevi ilham kaynağı olmuş metinler temel alınarak düzenlenmiş olsa da II sayılı Sözleşme, kara savaşı yasa ve örflerinin genel biçimde ilk kez çok taraflı bir andlaşma ile kodifiye edilmiş hâlidir[59].

1899 Lahey metinlerinin en önemli yanı, Rus delege Fyodor Fyodorovich Martens'in ileri sürdüğü, daha sonra kendi ismiyle anılacak olan ve II sayılı Lahey

---

[56] Kalshoven ve Zengveld, s. 21.

[57] Örneğin St. Petersburg Deklarasyonunun etkisi dum-dum kurşunlarının kullanımını yasaklayan Bildiride görülmektedir. Zira dum-dum kurşunları, St. Petersburg Deklarasyonu ile yasaklanan mermi tipinin geliştirilmiş bir çeşidini teşkil etmekteydi. Ayrıca St. Petersburg Deklarasyonunun asıl öneminin bulunduğu başlangıç kısmının ve belirtilen ilkelerin de etkisi göz ardı edilmemelidir. Yine hiçbir zaman yürürlüğe girmediği için çalışmamızda ayrı bir başlık olarak yer vermediğimiz Brüksel Deklarasyonu hakkında Lahey Sözleşmelerine katkısı sebebiyle kısa da olsa bilgi vermek uygun olacaktır. Deklarasyon, Rusya hükümeti ve Çar II. Alexander'ın davetiyle Brüksel'de 1874 yılında 15 devletin katılımıyla gerçekleştirilen konferansta taslak çalışma niteliğinde delegelerce kabul edilmişti. Kısaca 1874 Brüksel Deklarasyonu olarak anılan "*Savaş Yasalarına ve Geleneklerine İlişkin Uluslararası Deklarasyon*" her ne kadar konferanstaki temsilciler tarafından kabul edilse de temsil edilen devletler bu Deklarasyonu bağlayıcı olarak kabul etmemişlerdir. Bu sebeple hiçbir zaman yürürlüğe girmeyen ancak savaş hukukunun yasa ve geleneklerini ilk kez kapsamlı şekilde ele alan bu Deklarasyon, 1899 ve 1907 Lahey Barış Konferanslarıyla kabul edilen kuralların çoğuna katkıda bulunmuştur. Bkz. Corn ve diğerleri, s. 40; Greenwood, Historical, s. 24; Crowe ve Weston-Scheuber, s. 32. Ayrıca Tasarı metin için bkz. "Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War (Brussels, 27 August 1874)", https://web.ics.purdue.edu/~wggray/Teaching/His300/Handouts/Brussels-1874.html, (21.10.2021).

[58] ICRC, "Convention (II) with Respect to Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899", https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/150-IHL-10-EN.pdf, (21.10.2021).

[59] Roberts, s. 121.

Sözleşmesinin başlangıcında yer alan bir kayıttı: "Martens Kaydı" (*Martens Clause*). İlk görünümü II sayılı Sözleşmenin başlangıcında olsa da sonraki birçok metinde tekrar edilen Martens Kaydına, kendi niteliği göz önüne alınarak, kaynaklar sıralamasında uluslararası örf ve âdet hukuku başlığı altında ayrıca değinilecektir.

5. 1907 Lahey Barış Konferansı ve Sözleşmeleri

İkinci Lahey Konferansı 1907 yılında yapılmıştır. 1899 Konferansında kabul edilen Sözleşmeleri gözden geçirme ve genişletme amacıyla yapılan Konferansta 13 sözleşme kabul edilmiştir. Bunlardan onu yeniyken, üçü 1899 Konferansında kabul edilen sözleşmelerin gözden geçirilmiş hâlidir[60].

Sözleşmelerin her biri St. Petersburg Deklarasyonunda olduğu gibi *si omnes* kaydı içermektedir; savaşta uygulama alanı bulabilmeleri ancak savaşın tüm taraflarının Sözleşmelere taraf olmasına bağlıdır. Bu husus da Sözleşmelerin etkisini zayıflatmıştır[61]. Ancak günümüz için Sözleşmelerde yer verilen hükümlerin önemli bir kısmının uluslararası örf ve âdet kuralı niteliğinde olduğunun kabul edildiğini hatırlatmakta fayda vardır[62]. Günümüzde III, XII ve XIV sayılı Sözleşmeler haricindeki düzenlemeler hâlâ büyük ölçüde geçerlidir ve yürürlüktedir[63].

Bu sözleşmelerden en önemlisi 1899 tarihli II sayılı Sözleşmenin ve ona bağlı Yönetmeliğin gözden geçirilmiş hâli olan 18 Ekim 1907 tarihli IV sayılı Sözleşme ve

---

[60] Kabul edilen Sözleşmeler şu şekildedir: I sayılı Uluslararası Anlaşmazlıkların Barışçıl Çözümü Sözleşmesi; II sayılı Sözleşme Borçlarının Tahsil Edilmesinde Kuvvet Kullanımının Sınırlandırılması Sözleşmesi; III sayılı Çatışmaların Başlamasına İlişkin Sözleşme; IV sayılı Kara Savaşı Kuralları ve Gelenekleri Sözleşmesi ve Buna Bağlı Ek Yönetmelik; V sayılı Kara Savaşında Tarafsız Güçlerin Hak ve Ödevlerine İlişkin Sözleşme; VI sayılı Çatışmaların Başlangıcında Düşman Ticaret Gemilerinin Hukukî Statüsüne İlişkin Sözleşme; VII sayılı Ticaret Gemilerinin Savaş Gemileri Hâline Dönüştürülmesine İlişkin Sözleşme; VIII sayılı Temas Edildiğinde Patlayan Denizaltı Mayınlarının Dökülmesine Dair Sözleşme; IX sayılı Savaş Zamanında Deniz Kuvvetlerinin Yürüteceği Bombardımanlara İlişkin Sözleşme; X sayılı Cenevre Sözleşmesi İlkelerinin Deniz Savaşına Uyarlanması Sözleşmesi; XI sayılı Deniz Savaşında Yakalama Hakkının Sınırlandırılmasına Dair Sözleşme; XII sayılı Uluslararası Zoralım Mahkemesi Kurulmasına İlişkin Sözleşme; XIII sayılı Deniz Savaşında Tarafsız Güçlerin Hak ve Ödevlerine İlişkin Sözleşme; XIV sayılı Balonlardan Patlayıcı Madde Atılmasının Yasaklanması Sözleşmesi. Sözleşmeler için bkz. ICRC, "Treaties, States Parties and Commentaries", https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreatiesByDate.xsp, (21.10.2021).

[61] Sur, ss. 302-303. Ayrıca Sözleşmelerin, herhangi bir hükmün ihlalinde devreye girecek bir yaptırım mekanizmasından yoksun olması da uygulanma gücünü zayıflatan bir unsur olarak belirtilebilecektir. Bkz. M. Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", **TBB Dergisi**, Sayı: 79, 2008, s. 240.

[62] Greenwood, Historical, s. 28.

[63] Pazarcı, Uluslararası Hukuk, s. 578.

ona bağlı Yönetmeliktir. Çalışmanın devamında kısaca "Yönetmelik" olarak belirteceğimiz bu belgede, 1868 St. Petersburg Deklarasyonunun başlangıcında ve 1874 Brüksel Deklarasyonunda yer alan ve bugün için de uluslararası insancıl hukukun temeli kabul edilen bazı ilkeler tekrarlanmıştır.

1874 Brüksel Deklarasyonu m. 12'deki, araç seçiminde sınırsızlığın hâkim olmadığını belirten ilke, Yönetmeliğin de 22. maddesinde yer almıştır[64]. Yönetmelik m. 22 şöyledir[65]: "Savaşanların düşmanı zayıflatmaya yönelik araç seçim hakkı sınırsız değildir".

Yönetmelik m. 23/e'de 1874 Brüksel Deklarasyonu m. 13'teki gereksiz acıya sebep olmama ilkesinin yer aldığını görmekteyiz. Özel andlaşmalarla öngörülenlerin yanında bazı yasaklamaları hususi olarak düzenleyen m. 23/e'de, "gereksiz acıya sebep olacağı hesaplanan silahlar, mermiler veya diğer maddeler" kullanımı yasaklananlar arasında sayılmıştır[66].

Yine Brüksel Deklarasyonu m. 13'te yer verilen askerî gereklilik ilkesinin de Yönetmelik m. 23/g'de düzenlendiğini görmekteyiz. Buna göre "savaşın gereklilikleri zorunlu kılmadığı müddetçe düşman mallarının tahribatı veya ele geçirilmesi" yasaklanmıştır[67].

6. 1949 Cenevre Sözleşmeleri

2. Dünya Savaşının sebep olduğu yıkım, acı, maddi ve manevi tahribat, uluslararası insancıl hukuk kurallarında büyük bir revizyonun zorunluluğunu tekrar gözler önüne sermişti. 1949 yılında UKHÖ tarafından Cenevre'de buna yönelik olarak

[64] William H. Boothby, "Weapons Under the Law of Military Operations", **The Handbook of the International Law of Military Operations**, (Ed. Terry D. Gill ve Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2015, (Military Operations), s. 333.

[65] ICRC, "Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907", (Convention IV), https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=56AA246EA8CFF07AC12563CD0051675A, (21.10.2021).

[66] ICRC, Convention IV, https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=61CDD9E446504870C12563CD00516768, (21.10.2021).

[67] ICRC, Convention IV, https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=61CDD9E446504870C12563CD00516768, (21.10.2021).

bir diplomatik konferans düzenlendi. Bu konferansın sonucunda dört Cenevre Sözleşmesi kabul edildi. Bu sözleşmeler sırasıyla şunlardır[68]:

I sayılı Harp Hâlindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı Sözleşmesi,

II sayılı Silahlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Vaziyetlerinin Islahı Sözleşmesi,

III sayılı Harp Esirlerine Tatbik Edilecek Muameleye Dair Sözleşme,

IV sayılı Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına Dair Sözleşme.

Bu dört Sözleşmeden üçü mevcut sözleşmelerin güncellenerek genişletilmiş hâliydi. Öncelikle 1864'ten 1929'a bu mevcut sözleşmelerin revize geçmişini kısaca aktarmakta fayda vardır. Henry Dunant'ın girişimleri vesilesiyle hazırlanan ve savaş alanındaki yaralı ve hastalara ilişkin olan 1864 Cenevre Sözleşmesi, 1906 yılında güncellenmiştir[69]. 1929 yılında da 1906 Sözleşmesi tekrar gözden geçirilmiş, buna ek olarak yeni bir sözleşme de ayrıca kabul edilmiştir: "*Savaş Esirlerine Yönelik Muameleye İlişkin* Sözleşme"[70]. İşte 1949 yılında Cenevre'de hazırlanan dört sözleşmenin üçü, belirttiğimiz bu sözleşmelerin güncellenmiş ve genişletilmiş hâlleriyken, sivillerin korunmasının ayrıntılı hükümlerle düzenlendiği dördüncü Sözleşme, o dönem için tamamen yeni bir adımdı.

1949 Cenevre Sözleşmelerine kadarki dönemde, yukarıda da belirttiğimiz üzere, savaş kavramı sadece devletler arası bir olgu olarak kullanılıyor ve düzenlemeler de bu kavrama göre şekil alıyordu. Cenevre Sözleşmeleriyle birlikte ilk kez savaş yerine silahlı çatışma kavramı kullanılır olmuştur. Cenevre Sözleşmeleriyle

---

[68] 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ve bu Sözleşmelere Ek 1977 tarihli Protokollerin Türkçe metni için bkz. 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, (Yayına Hazırlayanlar: Melike Batur Yamaner, A. Emre Öktem, Bleda Kurtdarcan, Mehmet C. Uzun), Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008. Sözleşmelerin İngilizce metni için bkz. ICRC, "The Geneva Conventions of 12 August 1949", https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf, (22.10.2021). Sözleşmelere 196 devlet taraftır. Türkiye de Sözleşmeleri 21.01.1953 tarihli 6020 sayılı Kanun ile onaylamıştır. 10.02.1954 tarihinden itibaren de Sözleşmelere taraftır. Onaylama ve Sözleşme metinleri için bkz. R.G., 30.01.1953, Sayı: 8322.

[69] ICRC, "Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 6 July 1906", https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/180?OpenDocument, (22.10.2021).

[70] 1906 Sözleşmesinin 1929'daki güncellenmiş hâli için bkz. ICRC, "Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 27 July 1929", https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/300?OpenDocument, (22.10.2021); Savaş esirlerine ilişkin 1929 tarihli sözleşme için bkz. ICRC, "Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929", https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/305, (22.10.2021).

birlikte silahlı çatışma kavramının tercih edilmiş olmasında, insancıl hukuk kurallarının devreye girebilmesindeki eşik olarak savaş kavramının artık güncellenmeye muhtaç olduğu anlayışı yatmaktaydı[71].

Uygulama alanı bulacağı zaman açısından baktığımızda, Cenevre Sözleşmelerinden önce silahlı çatışmalar hukuku kuralları, sadece savaş durumu tanınır ve ilan edilirse uygulanabiliyordu. Cenevre Sözleşmeleriyle bu koşul da tarihe karışmıştır. Savaş yerine silahlı çatışma kavramının kabul edilmesiyle, uygulanma zamanı bakımından resmî formalitelerden ziyade fiiliyatta yaşananları esas alma sistemi benimsenmiştir[72]. Ayrıca Cenevre Sözleşmelerinin Lahey Sözleşmelerinde gördüğümüz *si omnes* kaydına yer vermediğini de belirtmek gerekmektedir. Böylelikle ikiden fazla devletin dâhil olduğu bir çatışma durumunda çatışmaya taraf devletlerden biri Sözleşmelere taraf olmasa bile Sözleşmeler uygulama alanı bulabilecektir.

Uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışma ayrımı da ilk kez 1949 Cenevre Sözleşmeleri ile yapılmıştır. 1949 Cenevre Sözleşmeleri genel olarak uluslararası silahlı çatışmalara yönelik hazırlanmış olsa da ilk kez uluslararası olmayan silahlı çatışmalar da bir madde ile dahi olsa düzenlenmiştir. Dört Sözleşmenin hepsinde yer alan ortak 3. madde ile uluslararası olmayan silahlı çatışmalar, uluslararası hukukun kapsamına dâhil edilmiştir[73]. Sözleşmelerden önce devletlerin iç meselesi olarak görülen ve uluslararası hukuk kapsamına alınmayan[74] uluslararası olmayan silahlı çatışmalara yönelik kodifikasyon fikirlerinin değişiminde, 2. Dünya Savaşından sonraki dönemin anlayış farklılığı da belirtilmelidir. Zira bu dönemde, bireylerin ve devlet dışı aktörlerin de uluslararası hukukta haklara ve yükümlülüklere sahip olabileceği ihtimali üzerinde durulmuştur[75]. Ayrıca insanî bakımdan vahim

---

[71] René Provost, **International Human Rights and Humanitarian Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, s. 250.

[72] Rogier Bartels, "Timelines, Borderlines and Conflicts: The Historical Evolution of the Legal Divide Between International and Non-international Armed Conflicts", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 91, Sayı: 873, 2009, s. 57.

[73] Ortak 2. ve 3. madde ile ilgili tespit ve tartışmalar, uluslararası silahlı çatışmalar hukukunun devreye girebilmesi için gereken çatışma kriter ve eşikleri ekseninde yapılmıştır. Bu tartışmalara aşağıda değinilecektir.

[74] Emily Crawford, "Unequal before the Law: The Case for the Elimination of the Distinction between International and Non-international Armed Conflicts", **Leiden Journal of International Law**, Cilt: 20, Sayı: 2, 2007, s. 444.

[75] Dapo Akande, "Classification of Armed Conflicts: Relevant Legal Concepts", **International Law and the Classification of Conflicts**, (Ed. Elizabeth Wilmshurst), Oxford University Press, Oxford, 2012, s. 33.

sonuçların ortaya çıktığı İspanya İç Savaşının da (1936-1939) bu düzenlemenin hazırlanması yolundaki fikrî gelişime etkisi belirtilmelidir[76].

Cenevre Sözleşmeleri dünyanın en fazla sayıda devlet tarafından onaylanmış sözleşmeleri niteliğini haizdir. Böylelikle Cenevre Sözleşmelerinin hükümleri evrensel bir bağlayıcılığa sahiptir[77]. Zira çoğu hükmün örf ve âdet niteliğinde olduğu kabul edilmektedir[78]. UAD, Nikaragua Davasında bu niteliği şöyle açıklamıştır[79]: "Cenevre Sözleşmeleri bazı bakımlardan bir gelişimdir diğer bakımlardan ise aslında insancıl hukukun temel ilkelerinin ifade edilişinden başka bir şey değildir".

7. 1949 Cenevre Sözleşmelerinin 1977 Tarihli Ek Protokolleri

1949 Cenevre Sözleşmelerini yenileme fikri 1970'lerde pratiğe yansımıştır. UKHÖ tarafından organize edilen, 20 Şubat 1974 tarihinde başlayıp dört yıl sürecek oturumlar neticesinde 10 Haziran 1977'de sonuçlanan diplomatik konferansta[80] iki ek protokol kabul edilmiştir: I sayılı Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol ve II sayılı Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol[81]. Aslında uluslararası olan ve olmayan silahlı çatışmalara koşut kuralların uygulanması fikri, konferansı düzenleyen UKHÖ tarafından savunulmuş olsa da devletlerin isyancı güçlere bir devletin düzenli

[76] Crowe ve Weston-Scheuber, s. 17.
[77] Greenwood, Historical, s. 27.
[78] Solis, s. 82.
[79] Orijinal ifade şu şekildedir: "The Court… in its view, the Geneva Conventions are in some respects a development, and in other respects no more than the expression, of such principles (fundamental general principles of humanitarian law).", ICJ, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports, 27 Haziran 1986, (Nicaragua), prg. 218, s. 113.
[80] ICRC, "Final Act of the Diplomatic Conference of Geneva of 1974-1977", https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/465, (22.10.2021).
[81] ICRC, "Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977", https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/470, (22.10.2021) ve "Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977", https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/475, (22.10.2021). Çalışmanın devamında ilgili protokoller, "Protokol I" ve "Protokol II" şeklinde kısaltılarak ifade edilecektir. Cenevre Sözleşmelerinin evrensel biçimde kabul edilmesinin aksine Protokoller tam anlamıyla bu özelliğe sahip değildir. Bugün için, Protokol I'e taraf devlet sayısı 174 iken, Protokol II için bu sayı 169'dur. Türkiye anılan Protokollere taraf değildir. Bu ek protokollerin yanında ayrıca, 2005 yılında kabul edilen ayırt edici amblemlerin kullanımına dair üçüncü bir ek protokol de mevcuttur.

ordusuna tanınan aynı hak ve yükümlülükleri tanımaya razı olmaması, bu fikrin hayata geçmesine engel olmuştur[82].

Her ne kadar doğası gereği ek nitelikte olsalar da Protokoller, hâlihazırda mevcut bazı hükümleri değiştirmiş ve hatta yeni düzenlemeler getirmiştir[83]. Nitekim çoğu hükmün örf ve âdet hukukunun yansıması olduğu kabul edilmiş olsa da bu nitelikte kabul edilmeyen ve tartışmalı bulunan düzenlemeler de bulunmaktadır[84]. Nihayetinde bu iki Protokol, Cenevre Sözleşmelerinin yerini alma amacıyla değil bu Sözleşmeleri tamamlama ve geliştirme amacıyla hazırlanmıştır.

Protokol I ve II hem çatışmaların yürütümüne ilişkin kuralları hem de çatışmaların mağdurları olarak sivilleri ve çatışma dışı kalanları koruyan kuralları karma bir biçimde barındırdığından, tarihsel bir ayrım olan Lahey ve Cenevre Hukukunu birleştirici bir nitelik arz etmektedir[85].

Protokollerin önemlerine gelirsek; Protokol I'in önemli yönlerinden biri uluslararası insancıl hukukun temel kabul edilen ilkelerine kapsamlı ve açıklayıcı biçimde yer vermesidir. Uluslararası örf ve âdet niteliğindeki bazı ilkeler, 1977'ye kadar çeşitli dokümanlarda yer almışsa da bunların bir bütün olarak kapsamlı biçimde ele alınması, ilk kez Protokol I ile olmuştur.

Protokol I'in asıl farklı yönü ise o güne kadar ulusal bir mesele olarak kabul edilen ve böylelikle uluslararası hukukun kapsamına alınmayan bazı çatışma tiplerini, uluslararası silahlı çatışma olarak nitelendirip bu çatışmalarda da uluslararası silahlı çatışmalar hukuku kurallarının uygulanacağını öngörmesidir. Aşağıda da görüleceği üzere bu çatışmalar Protokol I m. 1/4'te ismen sayılmış olup, halkların self determinasyon haklarına dayanarak sömürge idaresine, yabancı işgaline ve ırkçı rejimlere karşı giriştikleri çatışmalardır.

Protokol II'nin önemi ise uluslararası olmayan silahlı çatışmaların sadece tek bir maddeden ziyade ayrı bir andlaşma ile uluslararası hukukun kapsamına alınması girişimini temsil etmesidir. Zira Protokol II'ye kadar uluslararası nitelikte olmayan

---

[82] René Kosirnik, "The 1977 Protocols: A Landmark in the Development of International Humanitarian Law", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 37, Özel Sayı: 320, 2010, ss. 484-485.

[83] Sandoz ve diğerleri (Ed.), **Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949**, ICRC, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva, 1987, s. xxxiv.

[84] Dinstein, Hostilities, s. 11.

[85] François Bugnion, "Just Wars, Wars of Agression and International Humanitarian Law", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 84, Sayı: 847, s. 527.

silahlı çatışmalar, sadece 1949 Cenevre Sözleşmelerinin hepsinde yer alan ve asgari insancıl muamelelerin öngörüldüğü ortak bir madde ile (m. 3) düzenlenmişti.

1949 Cenevre Sözleşmelerinden sonraki dönemlerde meydana gelen çatışmaların sayısındaki artış, çatışmaların ve çatışmalarda kullanılan araç ve yöntemlerin niteliklerindeki değişimler ile birlikte ortak 3. maddenin çağa ayak uyduramadığının anlaşılması, Protokol II'nin hazırlanmasına giden sürecin zeminini oluşturmuştur[86]. Nitekim bu gelişmeler ışığında hazırlanmış olan Protokol II, m. 1/2'de de belirtildiği üzere "ortak 3. maddenin uygulama koşullarını değiştirmeden ortak 3. maddeyi geliştirmek ve desteklemek üzere" oluşturulmuştur. Aynı zamanda bu maddede Protokol II'nin uygulama alanı olumsuz tanımlama yapılarak belirtilmiştir. Bu konuya aşağıda değinilecektir.

B. Örf ve Âdet

Uluslararası hukukun bir alt dalını teşkil ettiğinden, uluslararası insancıl hukukun kaynakları kısmında, UAD Statüsü m. 38'i de dikkate alarak örf ve âdet hukukuna da yer vermek gerekmektedir. UAD Statüsü m. 38'de uluslararası örf ve âdet hukuku, "hukuk olarak kabul edilen genel bir uygulamanın kanıtı" olarak belirtilmiştir. Böylelikle bir kuralın örf ve âdet niteliğinde olup olmadığını saptamada iki kriter kabul edilmiştir: Bir uygulamanın genelliği ve bu uygulamanın hukuk olarak kabul edilmesi.

İlk kriter maddi niteliktedir. Bir kuralın örf ve âdet niteliğinde olduğunun kabulü için gereken ilk şart, bu kuralın genel biçimde, aynı durumlarda sürekli ve istikrarlı olarak uygulanması ve tekrarlanmasıdır[87]. Burada uzun süreli uygulamanın muhakkak gerektiği düşüncesi akla gelmemelidir[88]. Her istikrarlı uygulamanın varlık kazandığı aralık uzun bir süreyi teşkil etmeyebilir. Zaman bakımından kısa sürede ortaya konulan istikrarlı uygulamalar da bir örf ve âdet kuralının oluşumuna yol

[86] Crawford, ss. 447-448.

[87] Enver Bozkurt, M. Akif Kütükçü ve Yasin Poyraz, **Devletler Hukuku**, Yetkin Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2010, s. 88; Sur, s. 84; Pazarcı, Uluslararası Hukuk, s. 108.

[88] UAD, Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davasında bu noktaya dikkat çekmiştir. Bkz. ICJ, North Sea Continental Shelf Cases (Federal Republic of Germany v. Denmark; Federal Republic of Germany v. Netherlands), Judgment, I.C.J. Reports, 20 Şubat 1969, (North Sea) prg. 73, s. 42; Yusuf Aksar, **Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 41.

açabilir. Diğer bakımdan, genel bir uygulamayla evrensel örf ve âdet kuralları oluşabileceği gibi bölgesel ve yerel örf ve âdet kuralları da oluşabilecektir[89].

Bir kuralın örf ve âdet niteliğinde olup olmadığını saptamadaki diğer kriter ise manevi niteliktedir. Buna göre gerekli olan ikinci şart, istikrarlı biçimde tekrarlanan bir uygulamanın veya davranışın, hukuka göre yapılması gereken olduğuna, yani hukuken zorunlu olduğuna yönelik inancın bulunmasıdır[90]. Latince olarak *opinio juris sive necessitatis* olarak ifade edilen bu şart, örf ve âdet niteliği için sadece devletlerce yapılan tek tip bir uygulamanın varlığının değil, bu uygulamaların nasıl bir düşünce ve değerlendirme ile yapıldığının da saptanması gerektiğini ifade eder[91].

Özellikle kodifiye edilmeden önce, silahlı çatışmalar hukukuna ilişkin kuralların kaynağı örf ve âdet hukukuydu. Ancak örf ve âdet niteliğindeki kurallar bakımından tam bir belirginlik yoktu. Bunun için de zamanla kodifikasyon çalışmalarıyla bu kurallara netlik kazandırılmaya gayret edilmiştir[92]. 19. yüzyıldan itibaren, çoğu örf ve âdet hükmü yazılı hâle getirilmeye başlanmıştır. Ancak belirtilmelidir ki silahlı çatışmalar hukukuna yönelik kodifikasyon çalışmalarının artması, bu alana ilişkin örf ve âdet kurallarının önemini azaltmamıştır. Nitekim bu hususa Martens Kaydında da vurgu yapılmıştır[93]. 1899 Lahey Barış Konferansının en önemli sonuçlarından olan ve 1907 Lahey IV sayılı Sözleşmenin başlangıcında da tekrarlanan Martens Kaydı, şu şekilde ifade edilmiştir[94]:

> *Daha eksiksiz bir savaş hukuku düzenlemesi yapılana kadar, Yüksek Akit Taraflar kendilerince kabul edilmiş mevcut sözleşmelerce kapsam altına alınmayan durumlarda, siviller ve savaşanların uygar uluslarca benimsenmiş geleneklerden, insanîlik yasalarından ve kamu vicdanının gereklerinden kaynaklanan uluslararası hukukun ilkelerinin koruması altında bulunacağını belirlemeyi uygun varsayarlar*.

Martens Kaydının günümüz hukukunda görünümü ise Protokol I m. 1/2'de yer almaktadır. Buna göre: "Bu Protokol veya bir başka uluslararası andlaşmayla kapsam altına alınmayan durumlarda, siviller ve savaşanlar, örf ve âdetten, insanîlik

---

[89] Sur, ss. 86-87.

[90] İbrahim Kaya ve Yücel Acer, **Uluslararası Hukuk: Temel Ders Kitabı İngilizce Özetli**, Seçkin Yayıncılık, 11. Baskı, Ankara, 2020, s. 55.

[91] Bkz. ICJ, North Sea, prg. 77, s. 44.

[92] Kalshoven ve Zengveld, s. 15.

[93] Peter Malanczuk, **Akehurst's Modern Introduction to International Law**, Routledge, 7. Baskı, New York 1997, s. 345.

[94] ICRC, Convention IV, https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=BD48EA8AD56596A3C12563CD0051653F, (21.10.2021).

ilkelerinden ve kamu vicdanının emirlerinden kaynaklanan uluslararası hukuk ilkelerinin koruması ve hükmü altında kalır."

Martens Kaydında da görüldüğü üzere, andlaşmaların kapsam altına almadığı durumlar olabilir. Ayrıca silahlı çatışmalara ilişkin yapılan her andlaşma evrensel nitelikte de değildir. İşte bu tarz durumlarda ortaya çıkabilecek boşluklar, örf ve âdet hukukunun önemini tekrar hatırlatır. Bu bakımdan Martens Kaydı, en dar biçimde yorumlansa dahi andlaşmaların akdedilmesiyle uluslararası örf ve âdet hukukunun önemini kaybetmediğini hatırlatacak bir işleve sahiptir[95]. Bu anlayış Martens Kaydının ilk kez ileri sürüldüğü 1899 Lahey Barış Konferansında da hâkim olan anlayıştı. Zira o zaman kabul edilen düzenlemeler ile her durum ve uygulamanın kodifiye edilmediği, düzenlemeleri hazırlayan kişilerce de bilinen bir gerçekti[96]. Bu gerçeklik, yani kusursuz bir kodifikasyonun imkân ve ihtimal dâhilinde olmaması, Martens Kaydının Protokol I'de de tekrarlanmasının sebeplerinden biri olarak sayılmıştır[97].

Bugün baktığımızda bu alandaki birçok andlaşma hükmünün örf ve âdet niteliğinde olduğu görülür[98]. Bunun sonucu olarak devletler, o andlaşmaya taraf olmasa bile o andlaşmanın örf ve âdet niteliğindeki normlarıyla bağlı olacaktır. Ayrıca andlaşmalarda uluslararası hukukun tedrici gelişimi bağlamında yer verilen yeni bazı kuralların da sonradan örf ve âdet kuralı niteliğini kazanması mümkündür. Bir diğer ihtimal bir sözleşme hükmüne aykırı şekilde yaygın bir devlet uygulaması oluşması ve bunun süreklilik arz etmesi ihtimalidir. Bu durumda kuralın uygulanması, örf ve âdet gereğince geri planda bırakılabilir[99]. Yine, örf ve âdet olarak kabul edilen bir normu değiştiren, yeni bir düzenleme getiren kurallar da kodifiye edilebilir[100].

Son olarak, UKHÖ'nün 2005 yılında silahlı çatışmalar hukukunun örf ve âdet olarak kabul edilen kurallarını derlediği çalışmasını da bu kısımda belirtmekte fayda

---

[95] Ian Henderson, **The Contemporary Law of Targeting: Military Objectives, Proportionality and Precautions in Attack under Additional Protocol I**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009, s. 29.

[96] Kolb ve Hyde, s. 62.

[97] Sandoz ve diğerleri, prg. 55, ss. 38-39.

[98] Örnek olarak; evrensel biçimde kabul edildiğinden 1949 Cenevre Sözleşmelerinin tamamının, 1977 Ek Protokollerin bütün hükümleri olmasa da çoğu hükmünün ve 1907 Lahey Sözleşmeleri ile IV sayılı Sözleşmeye Ek Yönetmeliğin büyük ölçüde örf ve âdet niteliği kabul edilmiştir. Bkz. Sassòli, ss. 34, 38; Greenwood, s. 29.

[99] Solis, s. 14.

[100] Ancak bu ihtimal örf ve âdet kuralının, uluslararası hukukun emredici normu olmadığı, yani *jus cogens* kuralı olmadığı durumlarda geçerli olabilir. Bkz. Dinstein, Hostilities, s. 7.

vardır[101]. Kapsamlı bir örf ve âdet hukuku derlemesi olan bu çalışma ile uluslararası insancıl hukuka ilişkin andlaşmaların uygulanma alanına yönelik olarak karşılaşılan bazı sorunlara çözüm bulma amaçlanmıştır[102].

C. Hukuk Genel İlkeleri

Asıl kaynaklar bakımından son olarak, uygar uluslarca kabul edilen genel hukuk ilkelerine kısaca değinmekte fayda vardır. Uluslararası hukuka özgü ilkeler de bulunmakta ise de bu ilkelerin asıl kaynağı ulusal hukuk sistemleridir. Zira burada hukukun genel ilkelerinden bahsedilmektedir. Bu nüans, uluslararası hukukun, gerektiği yerde kendisine nazaran daha gelişmiş hâlde bulunan iç hukuk sistemlerinde kabul görmüş ve yerleşmiş esasları benimseme ihtiyacından kaynaklanmaktadır[103]. Yaygın biçimde birçok ulusal hukukta yer alan ilkeler, bu özellikleri sebebiyle, uluslararası hukuk düzeyinde uygulanabilir olma şartıyla, uluslararası hukukun genel ilkeleri hâline gelmiştir[104].

Örf ve âdetten farklı yönlerine bakacak olursak bu farklılıklardan ilki, hukukun genel bir ilkesinden bahsedebilmek için ilkenin mevcudiyetinin, ilkenin uygulanma koşulu gerekmeksizin yeterli oluşudur[105]. Diğer bir farklılık da öne sürüldüğünde izlenecek usul bakımındandır. Örf ve âdetten farklı olarak hukukun genel ilkeleri uluslararası yargı veya hakemlik organlarınca görülen uyuşmazlıklarda öne sürüldüğünde, öne süren taraf, bu ilkenin karşı tarafı da bağladığını ispatlamak zorunda değildir. Yargı veya hakemlik organı ilkeyi kendisi doğrudan tespit eder[106].

---

[101] Jean-Marie Henckaerts ve Louise Doswald-Beck, **Customary International Humanitarian Law Volume 1: Rules**, Cambridge University Press, ICRC, New York, 2005, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf, (23.10.2021).

[102] Örneğin, andlaşmalara taraf devletlerin değişken nitelikte olması ve böylelikle farklı andlaşmaların farklı devletler arasındaki çatışmalarda uygulanabilirliği sorunu veya uluslararası olmayan silahlı çatışmalara yönelik olarak uluslararası olanlara göre çok daha az düzenlemenin bulunması sebebiyle bu çatışmalara yönelik kuralların yeterince detaylandırılmaması. Bkz. Henckaerts ve Doswald-Beck, s. xxxiv. Ayrıca, bu çalışmanın hazırlanma süreci ve metodolojisi için bkz, Jean-Marie Henckaerts, "Study on Customary International Humanitarian Law: A Contribution to the Understanding and Respect for the Rule of Law in Armed Conflict", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 87, Sayı: 857, 2005, ss. 175-212.

[103] Rona Aybay, **Kamusal Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 129.

[104] M. Cherif Bassiouni, "A Functional Approach to "General Principles of International Law"", **Michigan Journal of International Law**, Cilt: 11, Sayı: 3, 1990, ss. 816-817.

[105] Sur, s. 91.

[106] Pazarcı, Uluslararası Hukuk, s. 120.

Silahlı çatışmalara ilişkin kabul edilmiş hukuk genel ilkeleri örneklerinden bazıları şunlardır: gereksiz acıya sebep olmama ilkesi, insanlığa aykırı muamele yapmama ilkesi, ayrım gözetme ilkesi, askerî gereklilik ilkesi, Martens Kaydı[107].

IV. SİLAHLI ÇATIŞMA TÜRLERİ

Uluslararası insancıl hukukun gelişimi özellikle devlet merkezli başladığından önceleri yoğunlaşılan tek konu, devletlerin kendi aralarındaki meselelerdi. Örneğin, 1949 Cenevre Sözleşmelerinden önce silahlı çatışma yerine "savaş" terimi kullanılıyordu ve bununla da devletler arası kuvvete başvurma kastediliyordu.

1949 Cenevre Sözleşmelerinden itibaren "silahlı çatışma" terimi literatüre girmiş ve "savaş" yerine kullanılır olmuştur. Her ne kadar silahlı çatışma kavramı kullanılmış olsa da 1949 Cenevre Sözleşmelerinde bu kavramın tanımlanmaması, bu süreçten sonra bazı hususların değerlendirilmesi ve detaylandırılması ihtiyacını doğmuştur. Silahlı çatışma nedir, hangi durum ve olayları kapsamına alır hangilerini dışlar, nasıl sınıflandırılacaktır gibi sorular üzerinden yapılan değerlendirme ve tartışmalar, uluslararası insancıl hukukun bugünkü şeklini almasında ve bugünkü sistematiğine kavuşmasında önemli rol oynamıştır.

Uluslararası insancıl hukukta silahlı çatışmalar 1949 Cenevre Sözleşmeleriyle birlikte temel olarak iki tipe ayrılmıştır: Uluslararası silahlı çatışmalar ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalar[108]. Bir silahlı çatışmanın mevcudiyetinin belirlenmesi, silahlı çatışmalara ilişkin kuralların devreye girebilmesi için ön koşuldur. Bu iki tip çatışmadan en az birinin vuku bulduğunun ve böylelikle gerekli hukuk kurallarının uygulama alanı bulabildiğinin tespitine yönelik bazı şartlar bulunmaktadır. Uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin olarak 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 2. maddesi ile Protokol I'in 1. maddesi bu bakımdan değerlendirilmesi gereken maddelerdir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar için de 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesi ile Protokol II'nin 1. maddesi, değerlendirilmesi gereken maddeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[107] Henckaerts, History, s. 21; Sur, ss. 301-302.

[108] Pazarcı tarafından Birleşmiş Milletler kararları uyarınca gerçekleştirilen silahlı çatışmalar üçüncü ve ayrı bir kategori olarak belirtilmiş olsa da (Bkz. Pazarcı, 4. Kitap, s. 156 vd.) bu çalışma kapsamında geleneksel ayrım kabul edilerek silahlı çatışmalar ikiye ayrılarak açıklanacaktır.

Andlaşmalar hukuku bakımından, uluslararası ile uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin kurallar arasında büyük bir farklılık bulunmaktadır. Şöyle ki; 1949 Cenevre Sözleşmeleri, Lahey Sözleşmeleri ve Protokol I uluslararası silahlı çatışmalarda uygulama alanı bulabilirken, uluslararası olmayan silahlı çatışmalar bakımından uygulama alanı bulabilecek düzenlemeler 1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 3. maddesi ve Protokol II'dir[109]. Ancak doktrinde uluslararası olan ve olmayan çatışma arasındaki ayrımın öneminin ve iki tip çatışma türüne uygulanacak kurallar arasındaki farkların, gittikçe azalan bir nitelik arz ettiğini ileri süren yazarlara rastlamak da mümkündür[110]. Söz konusu yazarların bu konuda ileri sürdükleri argümanlar arasında, iki çatışma tipinde de uygulanacak kuralların çoğunun örf ve âdet nitelikleri sebebiyle benzer olması ve ayrıca bugüne kadar yargı organlarınca uluslararası olmayan silahlı çatışmalar için de yargı yetkisinin kabul edilmiş olması[111] sayılabilir.

A. Uluslararası Silahlı Çatışmalar

1949 Cenevre Sözleşmeleriyle düzenlenen uluslararası silahlı çatışmalar ve özünde uluslararası olmayıp uluslararasılaşan ve böylelikle uluslararası silahlı çatışma niteliğini alan silahlı çatışmalar ayrı alt başlıklarda incelenecektir. Her iki tip uluslararası silahlı çatışma, 1949 Cenevre Sözleşmelerinin hepsinin ve Protokol I'in uygulama alanı bulmasını sağlayacaktır.

1. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak 2. Madde: Savaş İlanı veya Devletler Arası Silahlı Çatışma

1949 Cenevre Sözleşmelerinin ortak 2. maddesi, tüm Cenevre Sözleşmelerinin uygulama alanı bulacağı uluslararası silahlı çatışmaları şöyle ifade etmiştir[112]:

---

[109] Akande, s. 34.

[110] William H. Boothby, **Conflict Law: The Influence of New Weapons Technology, Human Rights and Emerging Actors**, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2014, (Conflict Law), s. 46.

[111] Aust, s. 254.

[112] Orijinal ifade şu şekildedir:

> *In addition to the provisions which shall be implemented in peacetime, the present Convention shall apply to all cases of declared war or of any other armed conflict which may arise between two or more of the High Contracting Parties, even if the state of war is not recognized by one of*

Barış zamanında uygulanması gereken hükümlere ek olarak, işbu Sözleşme, iki ya da daha fazla Yüksek Akit taraf arasında savaş durumu taraflardan biri tarafından tanınmasa dahi, ilan edilmiş bir savaş hâlinde veya herhangi bir silahlı çatışmanın vukuunda uygulanacaktır. Ayrıca bu Sözleşme, Yüksek Akit bir Tarafın ülkesinin kısmen veya tamamen işgalinin gerçekleştiği tüm durumlarda, bu işgal herhangi bir silahlı direnişle karşılaşmasa dahi, uygulama alanı bulacaktır.

Görüldüğü üzere, uygulama kapsamını genişletme çabalarının bir sonucu olarak, uluslararası silahlı çatışmaların klasik tipi olan savaşın yanında silahlı çatışma kavramı da kabul edilmiştir. Bu durumda, bir savaş ilanı olmasa dahi, devletler arası bir silahlı çatışmanın varlığı, Cenevre Sözleşmelerinin tüm hükümlerinin otomatik olarak, başka bir koşul gerekmeden uygulama alanı bulacağı bir uluslararası silahlı çatışma türü olarak görülmüştür[113].

Burada ilk belirtilen uluslararası silahlı çatışma tipi, klasik tür olan savaştır. Aslında 1949 Cenevre Sözleşmeleriyle savaş kavramı yerini silahlı çatışma kavramına bırakmış olsa da savaş ilanına uygulama alanı bakımından yer verilmiştir[114]. Öncelikle Cenevre Sözleşmelerinin devreye girebilmesi için savaş ilanına gerek olmadığı, silahlı çatışmalar hukuku kurallarının uygulanmasının fiiliyatta gerçekleşen olayların değerlendirilmesine bağlı olduğu hatırlatılmalıdır[115]. Ancak ilk tip olarak savaş ilanı ihtimali de dâhil edilmiştir. Bu bakımdan özellikle silahlı çatışma kavramını da düşünürsek önemli bir ihtimal, savaş ilanının devamında fiilen bir savaş yürütülmese de yani resmî adım, gerçek çatışmalarla devam ettirilmese de savaş ilanının silahlı çatışmalar hukuku kurallarının devreye girmesini sağlamasıdır[116]. Ancak savaş ilanının günümüzde pek kullanılan bir yöntem olmadığını belirtmek gerekmektedir.

---

them. The Convention shall also apply to all cases of partial or total occupation of the territory of a High Contracting Party, even if the said occupation meets with no armed resistance.

[113] Jean S. Pictet (Ed.), **Commentary on the Geneva Convention For the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (GCI)**, ICRC, Geneva, 1952, (Commentary GCI), s. 32.

[114] Şöyle denilebilir ki silahlı çatışma kavramı ile hem geleneksel anlamda savaş hem de önceleri çatışmaların çapı göz önüne alınarak savaş boyutuna ulaşmadığı düşünülen ve savaş olarak kabul edilmeyen, böylelikle ilgili uluslararası hukuk kurallarının devreye giremediği çatışma durumları kapsam altına alınmıştır. Sözün özü, fiilen her savaş bir silahlı çatışmadır ancak her silahlı çatışma savaş değildir.

[115] Christopher Greenwood, "Scope of Application of Humanitarian Law", **The Handbook of International Humanitarian Law**, (Ed. Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2008, (Scope), s. 46; ICRC, "How is the Term "Armed Conflict" Defined in International Humanitarian Law?", **Opinion Paper**, 2008, (How), s. 1.

[116] Sassòli, s. 172.

Zira son savaş ilanı, 8 Ağustos 1945 tarihinde Rusya tarafından Japonya'ya karşı yapılmıştır[117].

Ortak 2. maddede savaş ilanı yanında silahlı çatışma kavramı da belirtilmiştir. 1949 Cenevre Sözleşmelerinin kapsayıcı tanımını vurgulayan UKHÖ'ce hazırlanan Şerhine göre, "devletler arasında ortaya çıkan ve silahlı kuvvetlerin müdahalesine yol açan her ihtilaf", bu çatışmaların ne kadar uzun süreli olduğuna ya da çatışmalarda kaç can kaybının yaşandığına bakılmaksızın, yani çatışmaların boyutuna bağlı olmaksızın, ortak 2. madde kapsamında bir silahlı çatışmanın varlık kazandığına işaret edecektir[118]. Keza Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi de (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia/ICTY/EYUCM*) *Tadić* Davasında, uluslararası silahlı çatışmayı benzer şekilde tamamlayarak, "devletlerin aralarında birbirlerine karşı silahlı kuvvetlere başvurduğu her durum"un uluslararası silahlı çatışma olarak nitelendirileceğini ifade edilmiştir[119].

Ortak 2. maddede düzenlenen, Sözleşmelerin uygulama kapsamında kalan çatışmalar, devletler arasında ortaya çıkan çatışmalardır. Burada devletler arası bir silahlı çatışmanın varlığının, savaş durumu devletlerden biri tarafından tanınmasa dahi Cenevre Sözleşmelerinin uygulanmasına olanak vereceğini belirten kısmın, bugün için devletlerin biri ya da her ikisi tarafından olarak anlaşıldığını ve kabul edildiğini belirtmek gerekmektedir. Yani savaş durumu iki tarafça da kabul edilmese dahi silahlı çatışma varlık kazanmış olabilecektir[120].

Bu madde kapsamındaki silahlı çatışmalar, savaş olarak da savaş boyutuna varmayan daha sınırlı nitelikteki çatışmalar olarak da ortaya çıkabilir. Özellikle bu bakımdan 2. ihtimale verilebilecek örnek, sınır olaylarıdır. Örneğin iki devletin sınırında karşılıklı ateş açılması, savaşa varmayan bir uluslararası silahlı çatışmanın meydana geldiğini gösterecek midir?

---

[117] Solis, s. 151.

[118] Pictet, Commentary GCI, s. 32. Hatta fiilen çatışmalar olmasa bile, Sözleşmelerle kapsam altına alınan kişilerin alıkoyulması, Cenevre Sözleşmelerinin uygulanması için gerekli olan ön koşulu karşılar. Bkz. Jean S. Pictet (Ed.), **Commentary on the Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (GCIII)**, ICRC, Geneva, 1960, (Commentary GCIII), s. 23.

[119] International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Prosecutor v. Dusko Tadić, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, Case No: IT-94-1-A, 2 October 1995, (Tadić 1995), prg. 70. Uluslararası silahlı çatışmalar için olan kısım şu şekildedir: "On the basis of the foregoing, we find that an armed conflict exists whenever there is a resort to armed force between States…"

[120] Jean S. Pictet (Ed.), **Commentary on the Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (GCIV)**, ICRC, Geneva, 1958, (Commentary GCIV), s. 21.

Bu tarz durumların uluslararası silahlı çatışma teşkil edebilmesi bakımından devletlerin niyetinin önemli olduğu görüşü kabul edilirse, bu gibi durumların uluslararası silahlı çatışma olup olmadığını tespit etmek kolay olmayacaktır. Devletlerin niyetine göre bir değerlendirmede iki devletin yaşanan olaylara bakış açısı belirlemede temel teşkil eder. Bu görüşe göre, kısa süreli ateş açılmasını iki tarafın da sadece bir sınır olayı olarak nitelemesi, bir uluslararası silahlı çatışmanın vuku bulduğunu söylemeyi güçleştirecektir. Yani, devletlerin çatışmaya girme iradeleri olmadıklarını ifade etmeleri, bu tarz durumları uluslararası silahlı çatışma olarak nitelemeyi daha zor hâle getirecektir. Bu görüşün sonucu olarak devletler arasındaki, silahlı kuvvetlerin dâhline yol açan her ihtilaf, bir uluslararası silahlı çatışmanın vuku bulduğunu direkt olarak kanıtlamayacaktır[121].

Ayrıca yoğunluk kriterinin uluslararası silahlı çatışmalar için de kabul edilmesi gerektiği görüşü öne sürülmüştür. Fakat uluslararası olmayan silahlı çatışmalardaki gibi yoğunluk eşiğinin uluslararası silahlı çatışmalar için de öngörülmesinin problemli bir yansımasının olduğu bir gerçektir. *Akande'nin* de belirttiği gibi, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda öngörülmüş yoğunluk eşiğinin altında kalan durumlar için (örneğin, iç gerginlik, ayaklanma) uygulanabilir hukuk kuralları hâlen bulunmaktadır ki bunlar da insan hakları hukuku[122], olayların yaşandığı devletin ulusal hukuku ve tabi olduğu diğer uluslararası hukuk kurallarıdır. Ancak uluslararası silahlı çatışmalara yönelik yoğunluk kriteri öngörülürse bu eşiğin altında kalan olayları kapsamına alan bir hukuk kuralları bütünü bulunmaz. Bu da yoğunluk kriterinin uluslararası silahlı çatışmalar için öngörülmesi fikrinin sakıncasını oluşturur[123]. Ayrıca bir yoğunluk eşiğinin öngörülmemesinin, yaşanan olayların silahlı çatışma eşiğini karşılayıp karşılamadığı ile ilgili ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkları önleyici bir işleve sahip olduğu unutulmamalıdır[124].

---

[121] Solis s. 152.

[122] Bu noktaya ilişkin olarak çalışmanın devamında da yer yer değinileceğinden, genel bir insan hakları hukukundan ziyade, ilgili devletin taraf olduğu insan haklarına ilişkin uluslararası andlaşmaların, konuya dair mevcut örf ve âdet kurallarının ve *jus cogens* olduğu kabul edilen hükümlerin anlaşılması gerektiği belirtilmelidir.

[123] Akande, s. 41.

[124] ICRC, **International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts**, 31st International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Geneva, 2011, (31st), s. 7.

Yukarıda da belirtildiği üzere, gerek *Tadić* Davasında EYUCM gerek 1949 Cenevre Sözleşmelerine ilişkin Şerh ile UKHÖ, devletlerin niyetini ve çatışmaların yoğunluğunu dışlayıcı değerlendirmeler yapmıştır. Ancak 1949 Cenevre Sözleşmeleri Şerhinin ve EYUCM'nin kapsayıcı tanımının uygulamada devletlerce her zaman tercih edildiğini söylemek zor gözükmektedir. Uygulamada düşük düzeyli ve münferit sınır olayları, özellikle devletin genel denetimi dışında, kişisel eylemlerle meydana geldiğinde, buna bağlı olarak genellikle silahlı çatışma şeklinde değerlendirilmemiştir[125]. Yani sahada bir yoğunluk eşiğinin arandığı zamanlar olmuştur.

Her ne kadar pratikte zaman zaman yansımasını bulamasa da 1949 Cenevre Sözleşmelerine ilişkin Şerhte UKHÖ'nün ve *Tadić* Davasında EYUCM'nin uluslararası silahlı çatışmalar için bir yoğunluk eşiğinin öngörülmemesi gerektiği yönündeki tutumu kanımızca daha isabetli görünmektedir. Buna ilaveten 1977 tarihli Ek Protokollere ilişkin Şerhte de yoğunluk kriterinin öngörülmediği vurgulanarak, insancıl hukukun devletler arasında silahlı kuvvetlerin dâhil edildiği her türlü uyuşmazlığı, çatışmaların süresi ya da yoğunluğu dikkate alınmaksızın kapsadığı ifade edilmiştir[126].

Bu bakımdan kabul edilen şekliyle devletler arası silahlı çatışmaların mevcudiyetinin tespiti için gerekli olan eşik yüksek bir eşik değildir. İki veya daha fazla devlet arasında silahlı güçlere başvurulursa uluslararası silahlı çatışma varlık kazanır[127]. Zira bu özellik, uluslararası insancıl hukukun gelişiminde rolü bulunan kurum ve yargı organlarınca yapılan tanımlardan da anlaşılmaktadır.

2. Uluslararasılaşmış Silahlı Çatışmalar

Uluslararasılaşmış silahlı çatışmalar ile kastedilen, aslında nitelik bakımından uluslararası olmayan bir çatışmanın, bazı koşullarla uluslararası silahlı çatışma olarak kabul edilebilmesidir. Burada dört farklı uluslararasılaşmış silahlı çatışmadan söz etmek mümkündür: Savaşan statüsünün tanınmasıyla, çatışmaya bir başka devletin

[125] Sur, s. 305; Greenwood, Scope, s. 48.
[126] Sandoz ve diğerleri, prg. 62, s. 40.
[127] ICRC, **International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts**, 32nd International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Geneva, 2015, (32nd), s. 8.

müdahalesinin söz konusu olmasıyla, devletin hükümetine karşı mücadeleye girişen güçlerin bağımsızlık kazanarak ayrı bir devlet olmasıyla ve Protokol I m. 1/4 aracılığıyla kodifikasyonla uluslararasılaşan uluslararası olmayan silahlı çatışmalar[128].

İlk olarak tarihsel bakımdan yer vereceğimiz savaşan statüsünün tanınması, günümüzde kullanılmayan bir yöntemdir[129]. Savaşan statüsünün tanınması uluslararası olmayan bir silahlı çatışmanın uluslararasılaşmasını ve böylelikle tüm uluslararası silahlı çatışmalar hukukunun devreye girmesini sağlamaktadır. Ancak kabul edildiği şekliyle bu uluslararasılaşma, söz konusu statünün uluslararası olmayan silahlı çatışmanın tarafı olan devletin meşru hükümeti tarafından tanındığı durumlarda mümkün olabilecektir[130]. Uluslararası olmayan bir silahlı çatışmada bir başka devletin, taraf olan devlete karşı gelen silahlı güçlere savaşan statüsünü tanıması, genel bir etkiden ziyade sadece o devlet için sonuç doğuracaktır. Bu durumda o devlet, uluslararası olmayan silahlı çatışmanın tarafları karşısında tarafsızlık hukukunun gerektirdiği hükümleri uygulayacaktır[131].

Uluslararası olmayan silahlı çatışmaların uluslararasılaşmasını sağlayan ikinci durum, çatışmaya diğer devlet(ler)in müdahalede bulunmasıdır. Uluslararası olmayan silahlı çatışmaya diğer devlet(ler)in müdahale ettiği birçok örnek mevcuttur. Geniş çaplı müdahalelerin yaşandığı ilk örnek İspanya İç Savaşıdır[132]. Bu uluslararasılaşma ihtimalinde uluslararasılaşmayı tespit edebilmek her zaman kolay değildir. Zira müdahalenin niteliği zaman zaman karışıklıklara yol açabilecek şekilde yorumlanabilmektedir. Bu sebeple farklı ihtimaller üzerinden değerlendirme yapmakta fayda vardır.

Öncelikle, uluslararası olmayan silahlı çatışmaya taraf bir devletin meşru hükümetine destek amacıyla bir başka devletin müdahalesi, çatışmayı uluslararasılaştıran bir müdahale olarak değerlendirilmez. Zira bu durumda çatışma iki devlet arasında yaşanan bir çatışmaya evrilmemiştir[133]. Yani, uluslararası olmayan silahlı çatışmayı uluslararasılaştıran müdahaleler, bu tür bir çatışmada diğer

[128] Crowe ve Weston-Scheuber, s. 19; Kolb ve Hyde, ss. 79-82; Pazarcı, Uluslararası Hukuk, ss.586-588.
[129] Kolb ve Hyde, s. 81.
[130] Crowe ve Weston-Scheuber, s. 11; Akande, s. 50.
[131] Pazarcı, Uluslararası Hukuk, s. 586.
[132] Dietrich Schindler, "International Humanitarian Law and Internationalized Internal Armed Conflicts", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 22, Sayı: 230, 1982, s. 255.
[133] Corn ve diğerleri, s. 95.

devletlerin[134] hükümet güçleriyle çatışan muhalif silahlı güçler yanında, bu kuvvetlere destek amacıyla yaptığı müdahalelerdir.

Diğer devlet(ler)in bu tip müdahalesi için değerlendirilmesi gereken kriterler mevcuttur. Diğer devlet(ler)in müdahalesi hangi boyutta olursa bu müdahale çatışmanın niteliğine etki edecek ve çatışmayı uluslararasılaştıracaktır? Yani müdahale eden devletin, çatışmanın tarafı olan silahlı grup üzerindeki kontrol ve desteğinin, bu devleti hâlihazırda çatışmaların tarafı olan devletle bir uluslararası çatışma içine girmiş gibi kabul etmek için hangi düzeyde olması gerektiğinin değerlendirilmesi yapılmalıdır[135]. Bu konudaki saptamalar bu soru etrafında yapılagelmiştir.

İlk olarak diğer devletin, çatışmaya taraf muhalif silahlı güçlere destek amacıyla askerî birlikler göndermesi, o çatışmayı uluslararasılaştıracaktır. Bu durumda, iki devletin çatışmada karşı karşıya geldiğini belirlemede şüphe bulunmadığından, net bir şekilde çatışmanın uluslararası bir silahlı çatışma hâlini aldığı belirtilmelidir. Ancak diğer devletin, doğrudan silahlı birlikler göndermese de çatışmaya taraf muhalif güçlere verdiği desteğin ve bu güçler üzerindeki kontrolünün düzeyi de çatışmayı uluslararasılaştırabilecek bir unsur olarak belirtilmelidir. Bu bakımdan uluslararasılaşma için gereken kontrol düzeyine yönelik olarak farklı belirleme ve yorumlar yapılmıştır. Her hâlükârda şu belirtilmelidir ki çatışmanın yürütümü ve sonucuna yönelik etkisi ve önemi ne kadar fazla olursa olsun diğer devletin sadece parasal yardımı veya teçhizat desteği, o çatışmayı uluslararasılaştırmayacaktır[136].

Öncelikle UAD Nikaragua Davasında etkin kontrol (*effective control*) ifadesini kullanmıştır. Diğer devletin çatışmaya taraf silahlı grup üzerinde etkin kontrolü bulunmalıdır ki o grup devlet adına hareket ediliyor sayılabilsin ve böylelikle o

---

[134] Bu konudaki eserlerde, çatışmaya müdahale eden devlet bakımından sıklıkla "üçüncü devlet" ifadesi kullanılmaktadır. *Akkutay'ın* da belirttiği üzere bu ifadenin kullanımı doğru bir kullanım teşkil etmemektedir. Zira burada uluslararası olmayan bir silahlı çatışmadan bahisle zaten tek bir devletten söz edilebilir. Çatışmaya bir başka devletin müdahalesi ancak "ikinci devletin müdahalesi" şeklinde ifade edilebilir. Ancak "ikinci devlet" kullanımı da literatürde bulunmadığından, *Akkutay'ın* yaklaşımıyla benzer biçimde bu çalışmada müdahale eden devlet için "diğer devlet" ifadesi tercih edilen ve kullanılan ifade olacaktır. Bkz. Ali İbrahim Akkutay, "Silahlı Çatışmalar Hukukunda İç Silahlı Çatışmaların Uluslararasılaşması", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 65, Sayı: 1, 2016, s. 9.

[135] Djemila Carron, "When is a Conflict International? Time for New Control Tests in IHL", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 98, Sayı: 3, 2016, s. 1029.

[136] Verhoeven, s. 17.

devletin hukukî sorumluluğu doğabilsin[137]. Bu kontrol seviyesi, devletin, silahlı gruba, özel olarak belirli şekilde hareket etmesine yönelik talimat verme gerekliliğini barındırır[138]. Ancak Nikaragua Davasında asıl çözülmesi gereken mesele, çatışmanın niteliği değil, ABD'nin Nikaragua'daki hükümete karşı çatışmanın karşı tarafında yer alan devlet dışı grupların eylemlerinden sorumlu tutulup tutulamayacağıydı. Nitekim UAD, kontrol düzeyine bağlı olarak çatışmanın karakterinin değişimine değil, devletin çatışmaya taraf olan silahlı grupların eylemlerinden sorumlu tutulabilme konusuna odaklanmıştır. Ancak EYUCM, *Tadić* Davasındaki değerlendirmelerini, bu kontrol kriterinin çatışmaların karakterini belirlemeye ilişkin olduğunu düşünerek yapmıştır[139].

EYUCM *Tadić* Davasında, uluslararasılaşma için gereken kontrol düzeyine ilişkin olarak, etkin kontrol yerine genel/bütünsel kontrol (*overall control*) gerektiği tespitini yapmıştır. Buna göre bir askerî ya da yarı askerî grubun eylemlerinin bir devlete isnat edilebilmesi için devletin o grup üzerinde genel kontrol kurması gerekmektedir. Yani, böyle bir kontrol düzeyi için gruba sadece teçhizat veya finansal destek sağlamak yetmez. Bunun yanında devlet askerî operasyonların yürütümünün planlanmasında yol gösterir ya da yardım ederse genel bir kontrolden söz edilebilir. Bu bağlamda belirtildiği üzere destek, salt ekonomik veya lojistik destek ya da askerî eğitim şeklinde tezahür etmemelidir. Silahlı grup tarafından yürütülecek olan askerî operasyonların planlanmasında, koordine edilmesinde ve düzenlenmesinde de bir destekten ve rol almadan söz edilmelidir ki genel kontrol kriteri karşılanabilsin. Ancak bu şekilde o grup diğer devletin *de facto* organı olarak kabul edilebilir ve böylece hem devletin uluslararası sorumluluğu söz konusu olur hem de çatışma uluslararası bir karakter kazanır[140]. Yani, görüldüğü üzere *Tadić* Davasında genel kontrol, hem çatışmaların niteliğinde hem de devletlerin sorumluluğu meselesinde uygulanabilir bir kriter olarak görülmüştür.

[137] ICJ, Nicaragua, prg. 115.
[138] Crowe ve Weston-Scheuber, ss. 19-20.
[139] Crowe ve Weston-Scheuber, s. 20.
[140] ICTY, Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber Judgment, Case No: IT-94-1-A, 15 July 1999, (Tadić 1999), prg. 131, 137. Ancak belirtilmelidir ki genel kontrol kriteri, silahlı grup üzerindeki kontrol bakımından öngörülmüştür. Salt bireyler veya organize olmayan gruplar için özel olarak belirli şekilde hareket etmesine yönelik talimat verme veya ilgili bulunan eylemlere daha sonradan resmî olarak onay verme şartı aranır. Bkz. ICTY, Tadić 1999, prg. 132, 137.

UAD, Soykırım Davasında hem kendisinin Nikaragua Davasındaki kararına hem de EYUCM'nin *Tadić* Davasındaki belirlemelerine açıklayıcı yorumlar getirmiştir. Divan, EYUCM'nin, *Tadić* Davasında genel kontrol kriterini hem çatışmanın karakterini hem de devletin sorumluluğunu belirlemede uygulanabilir gördüğünü belirtmiştir[141]. EYUCM'nin bu görüşünü kabul etmeyen UAD, sorumluluk ve çatışmanın niteliği meselelerinin muhakkak aynı kriterle belirlenmesinin gerekli olmadığını ifade etmiştir. Bu bağlamda çatışmanın niteliğinin değiştiğini ve uluslararasılaştığını kabul etmek için gerekli olan müdahale düzeyinin aynı zamanda müdahale eden devletin sorumluluğunu belirleyecek olan düzey ile aynı olmayabileceği belirtilmiştir[142].

Ancak UAD, devletin sorumluluğundan ziyade çalışmamızı da ilgilendiren çatışmanın uluslararasılaşması meselesi bakımından, EYUCM'nin öngördüğü genel kontrol kriterinin kabul edildiğini ve bunu belirlemede uygun görüldüğünü belirtmiştir[143].

Görüldüğü üzere *Tadić* Davasında benimsenen genel kontrol kriteri, uluslararası olmayan bir silahlı çatışmaya diğer bir devletin müdahalesinin o çatışmayı uluslararasılaştıran nitelikte olup olmadığını belirlerken esas alınacak temel kriter olarak değerlendirilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere sadece maddi destek, teçhizat desteği veya askerî eğitim desteğinin varlığından ziyade, bu desteklerin askerî operasyonlara ilişkin organizasyon veya koordinasyon yardımı ile birleşimi, o silahlı grup üzerinde genel bir kontrolün sağlandığına işaret edebilir. Yani müdahale eden devlet, silahlı grubun operasyonlarında askerî ve stratejik bakımdan kontrole sahipse ve aynı zamanda askerî, parasal ve materyal destek sağlarsa genel bir kontrol mevcuttur. Ancak bu durum, genel kontrol altındaki silahlı grubun her eyleminden diğer devletin sorumlu olacağı anlamına gelmez. İşte bu noktada Nikaragua Davasında belirlenen etkin kontrol kriteri devreye girer. Bu bakımdan eğer devlet etkin kontrole sahipse o grubun eylemleri devlete isnat edilebilir. Yani sonuç olarak etkin kontrol kriteri sorumluluk için kullanılmalıdır[144].

[141] ICJ, Case Concerning Application of The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, 26 February 2007, (Genocide), prg. 402.
[142] ICJ, Genocide, prg. 405.
[143] ICJ, Genocide, prg. 404.
[144] Verhoeven, s. 18.

Nihayet karma çatışmalardan da bahsedilmelidir. Bununla kastedilen aynı anda hem uluslararası hem de uluslararası olmayan nitelikte çatışmaların mevcut olabileceğidir. Şöyle ki; diğer devletin muhalif silahlı güçlere askerî birlikleriyle destek vermesi ve fiilî olarak çatışmaya katılması durumunda destek verilen silahlı güçler, destek veren devlet adına hareket eder bir role ve niteliğe bürünmediği müddetçe bu durumdan söz edilecektir. Yani, diğer devletin çatışmaya müdahalesi, genel kontrol sağlanmaksızın, silahlı muhalif gruba doğrudan askerî müdahale yoluyla verilen bir destek niteliğindeyse bu durum ortaya çıkabilir[145]. Böylelikle çatışmaya taraf devlet ile silahlı muhalif güçler arasındaki çatışmanın niteliği değişmemiş olur. Dolayısıyla diğer devlet ile çatışmaya taraf devlet arasında bir uluslararası silahlı çatışma vuku bulurken, çatışmaya taraf devlet ile muhalif silahlı güçler arasında mevcut bulunan uluslararası olmayan silahlı çatışma da varlığını korur[146]. Zira UAD de Nikaragua Davasında isyancı güçler (*contras*) ile Nikaragua hükümeti arasındaki çatışmanın uluslararası olmayan bir çatışma olduğunu ve böylelikle bu çatışma tipine özgü kuralların uygulanması gerektiğini belirlerken, ABD'nin Nikaragua'da hükümete karşı giriştiği silahlı faaliyetlerin ise uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin kurallara göre değerlendirilmesi gerektiğine hükmetmiştir[147].

Uluslararası olmayan silahlı çatışmaların uluslararasılaşmasını sağlayan üçüncü ihtimal, devletin meşru hükümetine karşı girişilen çatışmalarda yer alan muhalif silahlı güçlerin, çatışmanın belirli bir anında bağımsızlık kazanarak yeni bir devlet oluşturması ihtimalidir. Bu ihtimale örnek olarak Eski Yugoslavya'daki çatışmalar gösterilebilir. Zira 1991'de Slovenya ve Hırvatistan bağımsızlıklarını ilân ettiğinde çatışmanın bir tarafı olarak Yugoslavya yerini koruyorken, diğer tarafında artık bağımsız devletlerin varlığı söz konusu olmuştur[148].

Uluslararası olmayan bazı çatışma türlerinin uluslararasılaşmasındaki son örnekler silahlı çatışmalara dair kuralların kodifikasyonuyla ortaya konulmuştur. 1977 yılından önce uluslararası olmayan nitelikte kabul edilen bazı çatışmalar, Protokol I ile uluslararası silahlı çatışma niteliğinde kabul edilmiştir. Buna göre, ulusal kurtuluş

[145] Sassòli, s. 185.
[146] Akande, s. 60.
[147] ICJ, Nicaragua, prg. 219.
[148] Jelena Pejić, "Status of Armed Conflicts", **Perspectives on the ICRC Study on Customary International Humanitarian Law**, (Ed. Elizabeth Wilmshurst ve Susan Breau), Cambridge University Press, New York, 2007, s. 95.

savaşı niteliği taşıyan çatışmalar uluslararası silahlı çatışmalardır. Protokol I m. 1/4'e göre, sömürge yönetimine, yabancı işgaline ve ırkçı rejimlere karşı, halkların BM Andlaşması ve Dostça İlişkiler Bildirisinde kabul edilmiş bulunan self determinasyon haklarına dayanarak giriştikleri çatışmalar uluslararası silahlı çatışmalar olarak kabul edilmiştir. Anılan düzenlemede ele alınan çatışma tipleri, *numerus clausus* niteliğini haizdir. Yani, belirtilen çatışma tipleri sınırlayıcı olarak sayıldığından, başka çatışma tipleri bu düzenleme kapsamına alınamaz. Zira Protokol I'e ilişkin Şerhte de belirtildiği üzere, self determinasyon hakkına dayanarak halkların girişebileceği mücadele tiplerinin tüm hâlleri bu fıkra ile kapsam altına alınmıştır[149]. Ancak *Akande*, 1977'den bugüne kadar bu düzenlemenin uygulandığı bir durumun olmadığını belirtmektedir[150]. Günümüzde de bu düzenlemenin uygulama alanı bulacağı bir durumun yaşanma ihtimali düşüktür.

B. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalar

1949 Cenevre Sözleşmeleri ortak 3. madde ve Protokol II'nin 1. maddesi bu başlık altında incelenmesi gereken maddelerdir. Geleneksel şekilde uluslararası hukuk, ulusal düzeydeki çatışmalarla belirli bir döneme kadar ilgilen(e)memiştir. Bu nitelikteki çatışmalar, 1949 Cenevre Sözleşmelerine dek düzenleme alanı dışında tutulmuştur[151]. Doktrinde bunun sebebi, ulusal nitelikte kabul edilen ve kendi iç işlerinden sayılan bu tarz durumların uluslararası boyuta taşınmasına, devletlerin karşı olmaları ile açıklanmaktadır[152].

1949 Cenevre Sözleşmeleriyle ilk kez uluslararası olmayan silahlı çatışmalar, uluslararası hukuk düzeyinde devletler için bağlayıcı bir belgede yer almıştır[153]. Sadece bir madde ile düzenlenmiş olsa da bu girişim, 1949 öncesini de göz önüne

---

[149] Sandoz ve diğerleri, prg. 113, ss. 54-55.
[150] Akande, s. 50.
[151] Lindsay Moir, "Grave Breaches and Internal Armed Conflicts", **Journal of International Criminal Justice**, Clit: 7, Sayı: 4, 2009, (Grave), s. 763; Fatma Taşdemir, **Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009, s. 91.
[152] Kolb ve Hyde, ss. 65-66; Dieter Fleck, "The Law of Non-International Armed Conflicts", **The Handbook of International Humanitarian Law**, (Ed. Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2008, s. 612.
[153] ICRC, **Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field**, Cambridge University Press, 2. Baskı, Cambridge, 2016, (Commentary 2016), prg. 351, ss. 130-131.

alırsak, o döneme göre oldukça yeni bir adımı teşkil etmekteydi. Düzenleme alanının bu ölçüde sınırlı tutulmasının altında yatan sebep, devletlerin ulusal yetki alanlarındaki olayların uluslararası hukuk kapsamına taşınmasına hâlen mesafeli yaklaşmalarıydı[154]. Benzer yönde devletler, uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışma arasındaki ayrımın kaldırılması düşüncesine de karşıydılar. Zira bu ayrımın ortadan kaldırılmasının, devlet dışı gruplara uluslararası bir statü verilmesi ve hatta bu grupları çatışmak için teşvik edebilmesi gibi sonuçlar doğurabilme potansiyeline sahip olduğu düşünülüyordu. Nitekim bu sebepledir ki ortak 3. maddeye, buradaki hükümlerin uygulanmasının çatışmanın taraflarının hukukî niteliklerini etkilemeyeceğini belirten 4. paragraf dâhil edilmiştir[155]. Ancak buna rağmen devletler, kendi ülkelerinde vuku bulan ve uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak kabul edilebilecek seviyelere gelen olaylar için dahi ortak 3. madde veya Protokol II'nin uygulanabilir olduğunu genellikle kabul etmemişlerdir[156].

Her ne olursa olsun, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin kuralların sayısındaki artışın, kodifikasyon çalışmalarının zaman içindeki gelişimiyle birlikte, *Sivakumaran'ın* deyimiyle *devrim* niteliğinde olduğu da yadsınamaz bir gerçektir[157].

1949 Cenevre Sözleşmelerinden sonraki dönemde, ortak 3. maddenin öngördüğü insanî kuralların yetersizliği iddiasıyla hazırlanan, bu maddeyi geliştiren ve destekleyen Protokol II'nin, uygulama kapsamını belirlerken uluslararası olmayan silahlı çatışmaların tanımını yapmış olması, doktrinde uluslararası olmayan silahlı çatışmaların iki ayrı kategoriye ayrılması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır[158]. Protokol II'de tanım öngörülmüşken ortak 3. maddede tanım yapılmamış olması, ortak 3. maddenin uygulama alanının daha geniş olduğu sonucuna varılmasını sağlamıştır. Bu bakımdan çalışmamız kapsamında biz de uluslararası olmayan silahlı çatışmaları ortak 3. madde kapsamında olanlar ve Protokol II kapsamında olanlar olarak iki alt kategoriye ayırarak açıklamayı daha doğru buluyoruz. Ancak bu ayrıma değinmeden

[154] ICRC, Commentary 2016, prg. 385, ss. 140-141.
[155] Akande, s. 40.
[156] Christine Gray, "The Meaning of Armed Conflict: Non-International Armed Conflict", **What is War? An Investigation in the Wake of 9/11**, (Ed. Mary Ellen O'Connell), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2012, s. 89.
[157] Sandesh Sivakumaran, "Re-envisaging the International Law of Internal Armed Conflict", **The European Journal of International Law**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2011, s. 225.
[158] Akande, s. 51, 54; Boothby, Conflict Law, s. 28, 32.

önce uluslararası olmayan silahlı çatışmalara yönelik genel olarak bazı tanımlama ve belirleme girişimlerine değinmek yararlı olacaktır.

EYUCM tarafından, *Tadić* Davasında yapılan uluslararası silahlı çatışma tanımına, yukarıda değinilmişti. Bu davada uluslararası olmayan silahlı çatışmalar da "bir devletin içinde devletin hükümeti ile organize silahlı gruplar arasındaki ya da bu grupların kendi arasındaki uzun süreli silahlı şiddet hâli" olarak tanımlamıştır[159]. Bu tanımda uzun süreli şiddet hâli ve organize silahlı gruplar, uluslararası olmayan silahlı çatışmalar için belirlenen temel kriterlerdir. Daha sonra *Haradinaj* Davasında EYUCM, *Tadić* Davasındaki *uzun süreli silahlı şiddet hâli* ifadesiyle yoğunluk eşiğinin vurgulandığını ifade etmiştir. Bu bakımdan süreden ziyade yoğunluğun kastedildiği belirtilerek bu eşiğin aşıldığını gösterebilecek bazı faktörlere değinilmiştir. Yani, kısa süren çatışmalar da sahip olduğu şiddet düzeyi ile uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak kabul edilebilecektir. Bu bakımdan tek başına yoğunluk eşiğinin karşılandığını göstermese ve hepsinin mutlaka birlikte karşılanması gerekmese de değerlendirmede önerilen bazı unsurlar şöyledir: Çatışmalara katılan kişi sayısı, çatışmaların süresi, kullanılan silahların ve diğer askerî araçların nitelikleri, kullanılan mermi sayısı, çatışmalarda hayatını kaybedenlerin sayısı, çatışma alanlarından kaçmak zorunda kalan sivil sayısı, BM Güvenlik Konseyi'nin dâhil olup olmaması[160]. Yine aynı şekilde "organize silahlı grup" bakımından tek başına organizasyon eşiğinin karşılandığını göstermese ve hepsinin mutlaka birlikte karşılanması gerekmese de değerlendirmede göz önüne alınabilecek unsurlardan bazıları da şöyledir: Grup içinde emir komuta zincirinin bulunması, disiplin kuralları ve mekanizmasının bulunması, bir merkezin bulunması, grubun belirli bir bölgeyi kontrol etmesi, silahlara ve diğer ekipmanlara erişim bakımından grubun yeterliliği, askerî operasyon planlayabilme ve yürütebilme yeterliliği, ateşkes uzlaşmaları gibi anlaşmaların tartışılmasında ve sonuçlandırılmasında yeterlilik[161].

[159] ICTY, Tadić 1995, prg. 70. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin kısım şu şekildedir: "On the basis of the foregoing, we find that an armed conflict exists whenever…protracted armed violence between governmental authorities and organized armed groups or between such groups within a State".

[160] ICTY, Prosecutor v. Ramush Haradinaj, Idriz Balaj, Lahi Brahimaj, Judgment, Case No: IT-04-84-T, 3 April 2008, (Haradinaj), prg. 49.

[161] ICTY, Haradinaj, prg 60.

EYUCM davalarında öngörülen bu tanımlama ve belirlenen kriterler gerek doktrinde gerek başka bazı yargı kararlarında, genel kabul görmüş ve bu tarz çatışmaları saptamak için o zamandan beri kullanılagelmiştir[162]. Görülmektedir ki yoğunluk kriteri, teoride uluslararası silahlı çatışmalar için aranmasa da uluslararası olmayan silahlı çatışmalar için gerekli görülen bir kriter niteliğindedir.

1. Ortak 3. Madde Kapsamındaki Çatışmalar

1949 Cenevre Sözleşmelerinin hepsinde bulunan ortak 3. madde, uyulması zorunlu asgari bir insanî koruma öngörmektedir. Bu sebeple, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara dair söz konusu tek madde, "mini sözleşme" olarak da isimlendirilmiştir[163]. Ortak 3. madde, çatışmaya aktif katılmayanların, silahlı güçlerin mensubu olan bazı kişiler de dâhil olmak üzere[164], insanca muamele görmek zorunda olduklarını düzenlemiştir. Bu bakımdan ırk, renk, din ve inanç, cinsiyet, doğum, servet veya benzeri bir biçimde hiçbir ayrım yapılmadan bu kişilere yapılması yasaklanan bazı eylemler sayılmıştır. Bunlar; hayata, vücut bütünlüğüne ve kişiliğe tecavüz, her tür katillik, sakatlama, zalimce muamele ve işkence; rehin alma; insan haysiyetine tecavüz, özellikle hakaret veya onur kırıcı muamele; uygar uluslarca zorunlu olarak kabul edilen adlî teminatı haiz bir mahkemece yürütülen bir yargılama olmaksızın verilen mahkûmiyet kararları ile idam cezalarının infazıdır.

Asgari insanî güvenceler öngören ortak 3. madde, uygulanma alanını "Devletlerin[165] birinin ülkesinde meydana gelen uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışmada" şeklinde ifade etmiştir[166]. Ancak görüldüğü üzere söz konusu hüküm bu nitelikteki çatışmaların tanımını yapmamıştır. Cenevre Sözleşmelerine

---

[162] Anthony Cullen, **The Concept of Non-International Armed Conflict in International Humanitarian Law**, Cambridge University Press, New York, 2010, s. 120. Tadić Davasında öngörülmüş uluslararası olmayan silahlı çatışma tanımı, ilk kez, Ruanda'da işlenen soykırım suçları için kurulan Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (*International Criminal Tribunal for Ruanda/ICTR*) yargılama sürecinde uygulanmıştır. Bkz. Cullen, s. 133; International Criminal Tribunal for Ruanda (ICTR), Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Judgment, Case No: ICTR-96-4-T, 2 September 1998, prg. 619.

[163] Pictet, Commentary GCIII, s. 34.

[164] Bunlar *hors de combat* sayılan ve hastalık, yaralanma, alıkoyulma veya herhangi bir sebeple çatışmaya aktif katılım sağlayamayan mensuplardır.

[165] Cenevre Sözleşmelerine günümüzde BM üyesi tüm devletler taraf olduğu için madde metnindeki "Yüksek Akit taraflar" ifadesinin direkt olarak "devletler" şeklinde belirtilmesi tercih edilmiştir.

[166] "In the case of armed conflict not of an international character occurring in the territory of one of the High Contracting Parties…".

ilişkin Şerhte tanımlamadan bilinçli bir tercih ile kaçınıldığı belirtilmektedir[167]. Zira yapılabilecek tanım ne kadar spesifik ve net olursa, tanımı karşılayabilecek uygulama alanı da bir o kadar daralırdı ve bu da aslında Sözleşmeleri hazırlayanların pratiğe yansımasını istemediği bir sonuçtu[168]. Bu bakımdan maddede sadece negatif biçimde "uluslararası nitelikte olmayan" ifadesi kullanılmıştır. Böylelikle çatışmanın taraflarından en az biri devlet olmamalıdır ki uluslararası olmayan bir çatışmadan söz edilebilsin. Ayrıca Protokol II'de taraflardan birinin devlet olması zorunluluğu bulunurken ortak 3. maddenin uygulanabilmesi için böyle bir zorunluluk yoktur[169]. Yani, devletin silahlı güçleri ile bunlara karşı gelen muhalif silahlı güçler veya organize silahlı gruplar arasındaki çatışmaların yanında bu tür grupların kendi aralarındaki çatışmalarında da ortak 3. madde uygulama alanı bulacaktır.

Cenevre Sözleşmelerine ilişkin Şerhte, ortak 3. madde kapsamına giren silahlı çatışmaların varlığını saptamak için uygun görülen bazı kriterler belirtilmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Meşru hükümete karşı gelen tarafın silahlı güçlerinin organize olması, eylemlerinden sorumlu olan bir otoritenin varlığı, belirli bir bölgenin kontrolü ve Sözleşmeye uymayı sağlayacak araçlar; devletin, kolluk kuvveti yerine, düzenli ordusuna başvurması; devletin savaşan statüsünü karşı tarafa tanıması; karşı tarafın devletin sahip olabileceği seviyede organizasyona sahip olması veya belirli bir bölgenin nüfusu üzerinde *de facto* olarak otorite sergiliyor olması[170].

Tadić Davasında EYUCM'nin, en azından ortak 3. maddede yer alan asgari kuralların uygulanabileceği silahlı çatışmaların mevcudiyetinin belirlenebilmesi için çatışmalara yönelik iki kriter uyguladığı yukarıda belirtilmişti. Bunlardan ilki çatışmaların yoğunluğuna ilişkinken diğeri de çatışan tarafların organizasyon seviyesine yönelikti. Bu kriterler, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların eşkıyalıktan, düzensiz veya çok kısa süreli isyanlardan veya terörizm eylemlerinden ayrıştırılmasını sağlayabilecek kriterler olarak görülmüştür[171]. Aynı zamanda *Limaj* Davasında da yoğunluk ve organizasyon kriterlerinin fiilî durumlar göz önüne alınarak

[167] Pictet, Commentary GCIII, s. 49.
[168] Lindsay Moir, **The Law of Internal Armed Conflict**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, (Internal), s. 32. *Moir* bu belirlemesini ifade ederken Protokol II'nin bu durumdan, yani katı tanımlama sebebiyle uygulama alanının kısıtlılığından muzdarip olduğuna da dikkat çekmektedir.
[169] Boothby, Conflict Law, s. 32; ICRC, How, s. 4.
[170] Pictet, Commentary GCIII, s. 36.
[171] ICTY, Prosecutor v. Dusko Tadić, Opinion and Judgment, Case No: IT-94-1-T, 7 May 1997, (Tadić 1997), prg. 562.

her olay için ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken kriterler olduğu vurgulanmıştır[172]. Yani, ortak 3. maddenin uygulanabilmesi için dahi iç karışıklıkların belirli bir eşiği aştığının tespiti gereklidir[173]. Protokol II'nin uygulanma kapsamı için gerekli eşik daha yüksek olsa da ortak 3. madde için de bir eşik söz konusudur.

Cenevre Sözleşmelerinde öngörülmemiş olsa da uygulama ile gelişen[174] yoğunluk ve organizasyon kriterlerinin önemi burada tekrar belirginleşmektedir. Çünkü bu kriterler, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların ortak 3. maddenin dahi uygulama alanı bulmayacağı, ulusal yetki çerçevesinde cezai işlem gerektiren hareketlerden, sokak hareketlerinden, haydutluklardan veya diğer benzeri eylemlerden ayrı tutulmasını kolaylaştırır. Kısacası çatışmalar ne kadar yoğun olursa olsun organizasyon kriteri karşılanmadıkça bu çatışmalar ortak 3. maddenin dahi kapsamı dışında kalacaktır. Aynı şekilde çatışmaya taraf silahlı güçler ne kadar organize olurlarsa olsun çatışmalar belirli bir yoğunluğa ulaşmazsa yine ortak 3. madde uygulama alanı bulamayacaktır.

Ortak 3. madde, Cenevre Sözleşmelerinin tüm hükümlerinin uygulama alanı bulabileceği sınırlı sayıda uluslararası olmayan silahlı çatışmaların düzenlenmesi görüşü değil, sınırlı hükümlerin tüm uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulama alanı bulabilmesi görüşü benimsenerek hazırlanmış bir düzenlemedir[175]. Ortak 3. madde tüm uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir niteliktedir. Yani, uygulanma bakımından daha yüksek bir eşik öngören Protokol II koşullarını karşılamayan uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar vuku bulduğunda uygulanabilir tek andlaşma hükmü ortak 3. maddedir. Ayrıca asgari bir şekilde temel insancıl davranış kurallarını içerdiğinden, Protokol II kapsamındaki çatışmalarda ve uluslararası silahlı çatışmalarda da ortak 3. maddenin evleviyetle uygulama alanı bulacağı hatırlatılmalıdır[176].

[172] ICTY, Prosecutor v. Fatmir Limaj, Haradin Bala, Isak Muslu, Judgment, Case No: IT-03-66-T, 30 November 2005, prg. 90.
[173] Akkutay, s. 13.
[174] Kolb ve Hyde, s. 78.
[175] ICRC, Commentary 2016, prg. 377-383, ss. 138-140.
[176] Pictet, Commentary GCIII, s. 38.

2. Protokol II Kapsamındaki Çatışmalar

Protokol II, yukarıda da belirtildiği üzere, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların meydana geliş sayısındaki artıştan ve 1949 Cenevre Sözleşmeleri ortak 3. maddede öngörülen asgari hükümlerin yetersizliğinden doğan, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara yönelik daha kapsamlı düzenleme yapılması ihtiyacının bir neticesidir.

Öncelikle ortak 3. maddede tanımı yapılmamış olsa da Protokol II'de uluslararası olmayan silahlı çatışma tanımlanmıştır. Protokol II m. 1/1'e göre Protokol I ile kapsam altına alınmayan ve bir Yüksek Akit taraf devletin ülkesinde bu devletin silahlı kuvvetleri ile sorumlu bir komutanın yönetiminde, ülkenin bir kesiminde sürekli ve düzenli askerî operasyonları yürütmeye ve bu Protokolü uygulamaya imkân verecek düzeyde hâkimiyet kuran muhalif silahlı güçler veya diğer organize silahlı gruplar arasında gerçekleşen silahlı çatışmalar, uluslararası olmayan silahlı çatışmalardır. Ayrıca olumsuz vasıflandırma ile hangi olayların uluslararası olmayan silahlı çatışma sayılmayacağı da belirtilmiştir. Aynı maddenin 2. fıkrasına göre, iç gerginlikler ve karışıklıklar, ayaklanmalar, münferit ve düzensiz şiddet eylemleri ve diğer benzeri eylemler bu bağlamda uluslararası olmayan silahlı çatışma niteliğinde değildir. Bu tarz olaylar ortak 3. maddenin dahi uygulama alanı bulamayacağı durumlardır[177].

Madde metnindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere, Protokol I'in 1. maddesiyle kapsam altına alınan durumlar, Protokol II'nin uygulama alanı dışında kalacaktır. Böylelikle, Protokol I'den önce uluslararası olmayan nitelikte kabul edilen ve Protokol I m. 1/4'te sayılan self determinasyon hakkına dayanarak sömürge yönetimine, yabancı işgaline ve ırkçı rejimlere karşı halkların verdiği mücadeleler ve giriştiği çatışmalar, Protokol II'nin uygulama alanı dışındadır. Ayrıca Protokol II'nin uygulanabilmesi için çatışmanın bu Protokole taraf olan bir devletin ülkesinde meydana gelmesi şarttır. Ortak 3. maddenin uygulama alanından farklı olarak Protokol II'nin uygulanabilmesi için bu çatışmaların taraflarından birinin mutlaka devlet olması gerekmektedir. Çatışmanın bir tarafı muhakkak ilgili devletin silahlı kuvvetleri olmalıdır.

[177] ICRC, How, s. 3.

Madde metninde bu Protokolün, ortak 3. maddenin mevcut uygulama koşullarını değiştirmeden onu geliştiren ve tamamlayan niteliği vurgulanmıştır. Böylelikle, taraf bir devlet bakımından Protokol II eşiği karşılanan uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda hem Protokol II hem ortak 3. madde uygulanabilirken, bu eşiği karşılamayan ve Protokolün öngördüğü özellikleri taşımayan çatışmalarda ortak 3. madde, uygulanabilir tek somut hüküm (ülke devletinin ulusal hukuku ve bağlı olunan andlaşmalara ilişkin kuralların yanında) olacaktır[178].

Taraf devlete karşı mücadelelere girişen ve çatışmanın karşı tarafını teşkil eden muhalif silahlı güçler veya diğer organize gruplar da belirli şartları karşılamalıdır. Madde metninde de ifade edildiği üzere, öncelikle bu gruplar sorumlu bir komutan altında bulunmalıdır. Bununla kastedilen bu grupların belirli seviyede organizasyona sahip olmasıdır. Yani, sürekli ve düzenli askerî operasyon yürütebilme ile *de facto* bir otorite namına disiplin uygulayabilme yeterliliği aranmalıdır. Ancak düzenli bir orduda olduğu gibi mutlaka bir hiyerarşik düzenin olması gerekli değildir[179]. Ülkenin belirli bir bölgesinde hâkimiyet kurma şartı da bulunmaktadır. Bu şart, sürekli ve düzenli askerî operasyon yürütmeye ve bu Protokolü uygulamaya imkân verme bakımından öngörülmüştür. Belirli bir bölgede hâkimiyet kurma şartı, Protokol II kapsamındaki çatışmaların ortak 3. madde kapsamında olan çatışmalardan farklarından birini teşkil eder. Diğer fark da zaten belirtildiği üzere çatışmaların bir tarafının devlet olması zorunluluğudur.

Protokol II, ortak 3. maddeden daha yüksek bir uygulanma eşiğine sahiptir. Bu sebeple uygulama kapsamı nispeten daha dardır. Ancak bu nitelikteki çatışmalara uygulanacak andlaşma hükümleri bakımından daha detaylı düzenlemelere sahiptir.

V. ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN TEMEL PRENSİPLERİ

Silahlı çatışmalar yürütülürken öteden beri belirli kurallara uyulmaktadır veya en azından bu kurallara uyulmasına yönelik bir bilinç bulunmaktadır. Silahlı çatışmaların yürütümünde görev alan kişilerin hareket tarzlarında sınırsızlıktan ziyade, geçmişten beri kabul edilegelen ve günümüzde artık örf ve âdet niteliği geniş biçimde

[178] Sandoz ve diğerleri, prg 4457, s. 1350.
[179] Sandoz ve diğerleri, prg 4463, s. 1352.

kabul gören bazı ilkeler ve kurallar çerçevesinde bir sınırlılık hâkimdir. Çatışan kişiler en azından bu temel geleneksel kural ve ilkelere uygun hareket etmelidir.

Silahlı çatışmalar hukukunun temelini oluşturan ilkelerin gerek günümüzde gerekse gelecekte önemini koruduğu ve koruyacağı açıktır. Zira genel olarak zaman içinde çatışmalar ve yürütüm şekilleri, sınırları belirgin bir savaş alanında vuku bulma niteliğini kaybetmiş, meskûn mahallerde ve kentsel alanlarda da çok farklı şekillerde ortaya çıkabilir bir hâle evrilmiştir[180]. Ayrıca teknoloji ve modernizasyon konusu da zikredilmelidir. Her gün gelişmeye devam eden teknolojinin askerî amaçlarla faydalanma bakımından da talep görmesi, bu talep ile çatışmaların yürütümünün ve kullanılan silah, araç ve yöntemlerin her geçen gün değişen ve gelişen bir nitelik arz etmesi, kaçınılmaz olarak uluslararası hukuka uygunluk tartışmalarını beraberinde getirmektedir ve öyle görünüyor ki getirmeye de devam edecektir.

Bu bağlamda teknolojik gelişimin uluslararası insancıl hukukun temel ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmesinde, Protokol I m. 36 muhakkak vurgulanmalıdır. Yeni silah ya da savaş araçlarının incelenmesine ilişkin bu madde bir devletin[181], yeni bir silah, savaş aracı ya da yöntemi üzerinde çalışma, geliştirme veya elde etme aşamalarında, bunların kullanımının Protokolce ya da devletin bağlı olduğu herhangi bir uluslararası hukuk kuralınca her koşulda yasaklı olup olmadığını belirleme yükümlülüğü altında olduğunu ifade etmektedir. Yani, yeni bir silah, savaş aracı ya da yöntemi geliştirildiğinde, bunların olağan kullanımının yasaklı olup olmadığı denetlenmelidir. Bu denetleme aşamasında ilgili devletin taraf olduğu uluslararası andlaşmalar ve örf ve âdet kuralları ile Martens Kaydı da dikkate alınacaktır. Bu aşamada anlaşılacağı üzere insancıl hukukun temel ilkeleri, kilit bir konumda olacaktır.

Söz konusu ilkeler, bugüne kadar kullanımı yasaklanan veya kısıtlanan bazı silah, araç ve yöntemlerin, açık veya örtülü olarak yasaklama veya kısıtlama gerekçelerini oluşturmaktadır. Yine bu ilkeler belki de gelecekte teknolojik ilerleme

---

[180] Gregor Noll, "Sacrificial Violence and Targeting in International Humanitarian Law", **Law at War: The Law as it Was and the Law as it Should Be**, (Ed. Ola Engdahl ve Pål Wrange), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008, s. 208.

[181] Her ne kadar madde metninde Protokole taraf devletten bahsedilse de günümüz için bu yükümlülüğün örf ve âdet niteliğini haiz olduğu ve sadece Protokole taraf devletler için değil, tüm devletler için geçerli olduğu iddia edilmektedir. Bkz. ICRC, "A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measures to Implement Article 36 of Additional Protocol I of 1977", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 88, Sayı: 864, 2006, s. 933.

ile birlikte gelişen/gelişecek belirli silah, araç ve yöntemlerin kullanımının yasaklanmasına veya kısıtlanmasına yol açabilecektir. Bu değerlendirmeleri yapabilmek adına, uluslararası insancıl hukukun temelinde yatan bu ilkeleri doğru kavramak, hayatî önem taşımaktadır.

Silahlı çatışmalarda çatışmalara katılan kişiler ile katılmayan kişiler arasında saldırma ve hedef almaya yönelik bir ayrım yapılmalı, askerî operasyonlar sonucu elde edilmesi umulan avantaj ile bu operasyonlar vesilesiyle verilecek zarar tartılmalı, o askerî operasyon ancak gerekliyse icra edilmeli ve gereksiz yere acıya sebebiyet veren silah ve yöntemlerin kullanılmasından kaçınılmalıdır. Bu bakımdan silahlı çatışmalar hukukunun temelini teşkil eden ve her daim gözetilmesi gereken ilkeler; ayrım gözetme, orantılılık, askerî gereklilik ve gereksiz acıya sebep olmama ilkeleridir. Çalışma konumuz ve çalışmanın sınırları gereği bu ilkeler özellikle uluslararası silahlı çatışmalar bakımından açıklanmaya çalışılacaktır.

A. Ayrım Gözetme İlkesi (*Discrimination*)

Ayrım gözetme ilkesi insancıl hukukun temel ilkelerinden biridir. Bazılarınca tarihsel olarak Cenevre Hukukunun esasını teşkil ettiğinden *tüm ilkelerin atası* şeklinde ifade edilen ayrım gözetme ilkesi[182], UAD'nin nükleer silahlarla ilgili danışma görüşünde de uluslararası örf ve âdet hukukunun "temel" (*cardinal*) ve "geçilmez" (*intransgressible*) kurallarından birisi olarak belirtilmiştir[183]. İlke uyarınca çatışmalarda ve yürütülen operasyonlarda savaşanlar ve siviller arasında her zaman bir ayrım yapılmalıdır. Bu ilke aynı zamanda askerî nesneler ve sivil nesneler arasında ayrım yapılmasını da zorunlu kılar. Ayrım gözetme ilkesine göre tüm saldırılar meşru askerî hedeflere yöneltilmelidir.

Örf ve âdet niteliği UKHÖ'nün kapsamlı çalışmasında da tekrarlanan[184] ayrım gözetme ilkesinin pozitif hukuka yansıması ilk olarak Lieber Yasası'nın 22. maddesi ile olmuştur. Bu ilkenin yansımalarını aynı zamanda 1868 St. Petersburg

[182] MAJ Keith E. Puls (Ed.), **Law of War Handbook**, International and Operational Law Department, The Judge Advocate General's Legal Center and School (TJAGLCS), Virginia, 2005, s. 166.

[183] ICJ, Nuclear, prg. 78-79. Ayrım gözetme ilkesinin örf ve âdet niteliğinin kabulü, 19. yüzyılın ortalarına dayanır. Bkz. Louise Doswald-Beck, "The Civilians in the Crossfire", **Journal of Peace Research**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1987, s. 253.

[184] Henckaerts ve Doswald-Beck, Kural 1, ss. 3-8.

Deklarasyonu'nda da görmek mümkündür. Zira Deklarasyonun Başlangıç kısmında "savaş esnasında hedeflenecek tek meşru amacın düşmanın askerî kuvvetlerini zayıflatmak" olduğu belirtilmiştir[185]. Bu ilkenin modern anlamda uluslararası silahlı çatışmalar hukuku bakımından pozitif hukukta yer edinişi ise Protokol I ile olmuştur. Protokol I m. 48 ile asıl olarak düzenlenmiş bulunan ayrım gözetme ilkesi m. 51, 52, 57 ve 58 ile de desteklenmiştir. "Temel Kural" olarak düzenlenen 48. madde şu şekildedir: "Sivil halkın ve sivil nitelikte malların saygı görmesini ve korunmasını sağlamak için, çatışmaların tarafları daima, sivil halk ile muharipleri, sivil mallar ile askerî hedefleri birbirinden ayırt etmeli ve buna uygun olarak operasyonlarını sadece askerî hedeflere yöneltmelidirler."

Ayrım, savaşanlar ile sivillerin de dâhil olduğu savaşan olmayanlar arasında yapılmalıdır. Dolayısıyla önemli olan nokta kimlerin savaşan (*combatant*) kimlerin savaşan olmayan (*non-combatant*) ve hangi hedeflerin askerî ya da sivil nesne sayılacağıdır. Bu bakımdan, Lahey IV sayılı Sözleşmeye Ek Yönetmelik m. 1, 1949 Cenevre III sayılı Sözleşme m. 4 ve Protokol I m. 43 önem arz eder. Savaşanlar doğrudan silahlı çatışmaların yürütümüne katılma hakkına sahip olan kişilerdir. III sayılı Sözleşmenin 4. Maddesi, kimlerin savaş tutsağı sayılacağını belirtmektedir. Dolaylı olarak kimlerin savaşan sayılacağı konusunda bu düzenlemeler birlikte ele alınır. Bu çıkarım doğrultusunda savaşçı sayılanlar şu şekildedir[186]:

-Çatışan taraf devletlerden birinin silahlı kuvvetlerine mensup olan ve çatışmalara doğrudan katılan düzenli silahlı kuvvetler;

-Örgütlü bir komuta düzeni bulunan, uzaktan seçilebilir ayırt edici işaretle, silahlarını açıkça taşıyan, çatışmalarda savaş hukuku kurallarına ve geleneklerine uyan taraf devletlerden birinin ordusunda yer alan ya da çatışan başka birimlere bağlı olan milis kuvvetler, gönüllü birlikler ve organize direniş hareketi mensupları;

[185] Solis, s. 251.

[186] Sur, ss. 311-312; Crowe ve Weston-Scheuber, s. 45; Henderson, ss. 80-81; Pazarcı, 4. Kitap, ss. 220-229. Gerilla kavramı ve gerilla mensuplarına savaşan statüsünün tanınması tartışmalıdır. Protokol I'e göre, silahlı çatışmalarda uygulanan uluslararası hukuk kurallarına uymayı sağlayacak bir iç disiplin sisteminin bulunması ve sivil halktan kendilerini ayırması koşullarıyla gerillacıların savaşan statüsüne sahip olabileceği öngörülmüştür. Ancak bu belirleme, örf ve âdet niteliğine, genelgeçer bir hukukî etkiye sahip değildir. Bkz. Pazarcı, Uluslararası Hukuk, s. 629; Sur, s. 311.

-Silahlarını açıkça taşıma ve çatışma kurallarına uyma şartlarıyla hükümetin çağrısıyla veya kendiliğinden, bir işgale karşı kitlesel ayaklanmaya katılan kişiler (*levées en masse*).

Savaşan olmayan kişileri oluşturan kategorinin ilk belirtilmesi gereken üyeleri sivillerdir. Sivillerin tanımı yukarıdaki belirlemeler doğrultusunda, koruma kapsamını genişleten bir biçimde, olumsuz yöntemle yapılmıştır. Protokol I m. 50/1'e göre siviller, genel olarak, savaşan olmayan veya çatışmalara aktif olarak doğrudan katılmayan tüm diğer kişilerdir. Belirtilmelidir ki geçmişte yaşanan ve konvansiyonel olarak nitelendirebileceğimiz savaşlara nazaran günümüz silahlı çatışmalarında sivil can kayıpları artma eğiliminde olup, çatışmalara doğrudan katılan sivil sayısında da bir artış yaşanmaktadır[187]. Kanaatimizce bu durum, değişen ve gelişen çatışma yürütüm şekillerinin doğal sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan doğrudan katılımı tespit etme bilhassa önem arz etmektedir. Ayrıca silahlı kuvvetlerde görev alan ancak çatışmalara katılmayan siviller de olabilmektedir ki bunlara en iyi örnek silahlı kuvvetlerin bünyesinde bulunan sağlık ve din personelleridir. Bu durumdaki kişiler savaşan sayılmayacaklardır. Çatışmalara aktif katılan siviller ise, Protokol I m. 51/3'te de belirtildiği üzere artık sivil kişilere sağlanan koruma ve güvencelerden yararlanamayacaktır. Ancak maddede de belirtildiği üzere bu durum, aktif katılım süreci ile sınırlıdır. Katılım sona erdiğinde, koruyucu kurallar tekrar uygulanabilir hâle gelir.

Melzere göre, bu katılımı tespit etme noktasında üç unsur belirleyici sayılmaktadır[188]: Zarar eşiği (*threshold of harm*), doğrudan nedensellik (*direct causation*) ve çatışma ilişkisi (*belligerent nexus*). Zarar eşiği şartı, ilgili eylemin, çatışmanın karşı tarafının askerî operasyonlarını veya kapasitesini olumsuz anlamda etkilemesi veya doğrudan saldırıya karşı koruma altında bulunan kişilerin ölümüne, yaralanmasına veya böyle bir koruma altında bulunan nesnelerin yok olmasına sebebiyet vermesinin muhtemel olmasını gerektirir. Doğrudan nedensellik şartı da ilgili eylem ile ilgili eylemin veya bu eylemin bir parçasını oluşturduğu eşgüdümlü bir askerî operasyonun sonucu ortaya çıkması beklenen zarar arasında doğrudan bir bağ

[187] Gökhan Albayrak, **Uluslararası Hukukta Hedef Alarak Öldürme**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 53.

[188] Nils Melzer, **Interpretative Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities Under International Humanitarian Law**, International Committee of the Red Cross, Geneva, 2009, (Interpretative), s. 46.

bulunmasını gerektirir. Son şart olan çatışma ilişkisi de ilgili eylemin çatışmanın bir tarafı yararına ve diğer tarafın aleyhine olacak şekilde özel bilinçle yapılmasını gerekli kılar[189].

Siviller yanında, savaşan olmayan ve çatışmalarda hedef alınamayacak bir diğer grup da silahlı kuvvetlerin mensubu olup savaş dışı kalan kişilerdir (*hors de combat*). Protokol I m. 41'e göre, savaşan kişi karşı tarafın eline geçmişse, teslim olma niyetini açıkça ifade ediyorsa ya da bilinçsiz hâle getirilmiş veya aldığı yaralardan ya da hastalıktan dolayı hareket edemez hâle gelmişse ve buna bağlı olarak kendini savunmaktan acizse, savaş dışı kalmış kişi sayılır ve bu kişi saldırıların hedefi yapılamaz. Zira artık bu kişiler askerî anlamda bir tehdit oluşturmaktan uzaktır[190].

Ayrıca sivil ve askerî nesnelerin tanımlarını vermek yerinde olacaktır. Protokol I m. 52'de sivil nesneler, tıpkı sivil nüfus gibi olumsuz yöntemle tanımlanmıştır. Buna göre askerî nitelikte olmayan tüm nesneler sivil niteliktedir. Aynı maddenin 2. fıkrası, nesneler bakımından askerî hedef oluşturabilecek hedefleri, bir çerçeve çizerek tanımlamaktadır. Buna göre askerî hedefler; "doğası, konumu, amacı ya da kullanımı gereği askerî eylemlere etkin bir katkıda bulunan ve tamamen ya da kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz hâle getirilmesi durumunda, mevcut koşullar altında, kesin bir askerî avantaj sağlayan objelerle sınırlıdır". Bu değerlendirmenin durum bazlı (*case-by case*) bir analizi gerekli kıldığı açıktır. Yürütülen operasyonun niteliği, düşmanın ve hedef bölgede bulunan düşman birliklerinin durumu ile sivillerin

[189] Çatışmalara aktif ve doğrudan katılım konusu bazen saptanması zor bir niteliğe bürünebilir. Hangi durumlarda doğrudan katılımın olduğu tespit edilebilecektir? Bu bakımdan aktif ve doğrudan katılım şartını sağlayan ve sağlamayan bazı örneklere değinmek yerinde olacaktır. Düşman askerlerine ya da tesislerine saldırma, teçhizat desteğinde bulunma, askerî istihbarat faaliyetlerini yürütme gibi eylemler doğrudan katılım şartının sağlandığını gösterirken, askerî personellere motivasyon sağlamaya yönelik çalışmalar, çatışmalarla ilgili basın ve medya kampanyaları yürütmek gibi hareketler, bu şartı sağlamayacaktır. Protokol I Şerhinde de doğrudan katılım, yapılan eylem ile bu eylem sonucu, eylemin yapıldığı yer ve zamanda, düşman kuvvetlerde oluşan zarar arasında doğrudan bir bağlantı ve illiyet bağı bulunduğu anlamını içermektedir. Bu yönde doğrudan katılımı sağlayan eylem, doğası ve amacı gereği düşman kuvvetlerin personellerine veya malzemelerine zarar vermenin amaçlandığı eylemlerdir. Bkz. Michael N. Schmitt, "Targeted Killings and International Law: Law Enforcement, Self-defense and Armed Conflict", **International Humanitarian Law and Human Rights Law: Towards a New Merger in International Law**, (Ed. Roberta Arnold ve Noëlle Quénivet), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008, ss. 544-545; Sandoz ve diğerleri, prg. 1679, 1942, ss. 516, 618.

[190] Jonathan Crowe, "The Geneva Conventions and Their Additional Protocols", **Ensuring Respect for International Humanitarian Law**, (Ed. Eve Massingham ve Annabel McConnachie), Routledge, New York, 2021, s. 19.

varlığı bakımından zamanlama gibi hususlar bu değerlendirmede dikkate alınmalıdır[191].

Maddenin 3. Fıkrası, normalde sivil niteliği kabul edilmiş bazı yerlerin askerî harekâta katkıda bulunma için kullanılıp kullanılmadıkları hususunda kuşku bulunduğu takdirde bu yerlerin askerî amaçla kullanılmamış kabul edileceğini düzenlemektedir. Nitekim aslında saldırı düzenlenmemesi gereken bu tarz yerlerin savunmada bulunan tarafça çatışmaya fayda sağlamaya yönelik olarak kullanıldığı durumlarda bu tarz yerlere de saldırı düzenlenebilecektir[192]. Ancak bu konuda kuşkular varsa o hâlde bu düzenleme gereği sivil nitelikte yerler, askerî amaçla kullanılmamış kabul edilecektir.

Sivillere yönelik doğrudan ve kasıtlı saldırılar yasaktır. Ayrım gözetme ilkesi, saldırıların hiçbir sivil kayba yol açmaması gerektiği anlamını barındırmaz. Özellikle askerî hedeflerin içinde veya yakınında sivillerin olması, o hedefin askerî niteliğini sivil niteliğe dönüştüren bir etmen değildir. Bu tür bir durumda ise orantılılık ilkesi gereğince bir değerlendirme yapmak gerekecektir. Her durum için değişken bir nitelik arz eden ve yine durum bazlı bir değerlendirmeyi gerektiren bu konu, orantılılık ilkesine değindiğimiz kısımda, tali hasar çerçevesinde ele alınacaktır. Bu kısım bakımından, sivil kayıpların da meydana gelebileceğini ve bu durumun insancıl hukukun temel ilkelerine aykırılık teşkil etmeyebileceğini tekrar belirtmek yeterli görünmektedir.

Ayrım gözetme ilkesinin şu ana kadar açıklanan kısmı, bu ilkenin hedef hukuku bağlamındaki kısmı olarak nitelenebilir. Bu ilkenin ayrıca silah hukuku bağlamında bir boyutu daha vardır ki bu da "ayrım gözetmeyen saldırı" (*indiscriminate attacks*) kavramı altında irdelenmektedir. Ayrım gözetmeyen saldırılar Protokol I m. 51/4 gereğince yasaklanmıştır. Maddede hangi saldırıların ayrım gözetmeyen saldırı niteliğinde olduğu düzenlenmiştir. Buna göre;

> *Belirli bir askerî hedefe yöneltilmeyen, belirli bir askerî hedefe yönlendirilemeyen savaş yöntemleri ve araçlarının kullanıldığı veya bıraktığı*

[191] Corn ve diğerleri, s. 123.

[192] Örneğin okul, ibadethane, hastane gibi yerlerin askerî amaçlarla kullanılması durumunda sivil nitelikteki bu yerler, askerî hedef olarak kabul edilebilecektir. Protokol I'in Şerhinde de çoğu sivil hedefin silahlı kuvvetlere fayda sağlayabilecek yerler olabileceğine vurgu yapılarak bu tarz yerlerin askerî amaçlarla kullanımının saptanmasında bir kuşku yoksa, askerî hedef olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Bkz. Sandoz ve diğerleri, prg. 2022, s. 636.

etkiler bu Protokolce öngörüldüğü şekilde sınırlandırılamayan savaş yöntemlerinin ve araçlarının kullanıldığı saldırılar ve netice olarak, her bir durumda, hiçbir ayrım gözetmeksizin askerî hedefleri ve sivilleri ve sivil malları vurma özelliğine sahip yöntemlerin kullanıldığı saldırılar ayrım gözetmeyen saldırılardır.

Görüldüğü üzere, eğer kullanılan silah veya araç, spesifik olarak tanımlanan bir hedefe yöneltilemiyorsa ve bu sebeple sivil nüfusu da etkileyebilme potansiyeli barındırıyorsa o silah veya aracın kullanımı yasaktır.

Sonuç olarak, ayrım gözetme ilkesine hedef ve silah hukuku olarak iki ayrı çerçeveden bakılabilir. Bu bakımdan, yeni bir teknolojik silah veya aracın öncelikle silah hukuku bağlamında değerlendirilmesi gerekir ki sonrasında hedef hukuku bağlamında da bir değerlendirmeye müsait olduğu kabul edilebilsin. Silah hukuku bağlamındaki değerlendirmede eğer o silah veya araç zaten doğası gereği, kendiliğinden (*per se*) ayrım gözetemiyorsa ve kullanıldığında belirli bir hedefe yöneltilemeyecekse, hedef hukuku değerlendirmesine gerek kalmayacaktır.

Ayrım gözetme ilkesi, görüldüğü üzere özellikle saldırıda bulunan tarafın uyması gerektiği bir kural olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada şu tespit yapılabilir ki olumsuz yönde ayrım gözetme yükümlülüğü de mevcuttur. Yani, saldırıya uğrayan taraf da ayrım gözetme ilkesine uymalıdır. İlke olarak savaşanlar kendilerini sivil halktan ayırmalıdır. Yine askerî hedefler de sivil hedeflerden ayrı tutulmalıdır. Burada belirtilmesi gereken bir durum sivillerin kalkan olarak kullanılabilmesi ihtimalidir. Bu ihtimal, Protokol I m. 51/7'de düzenleme alanı bulmuştur. Düzenlemeye göre saldırıya karşı savunmada bulunan taraf, bazı hedef ve noktaları saldırılardan muaf tutmak için ve bilhassa askerî hedefleri saldırılara karşı korumak için sivil halkı bir kalkan işlevi görecek şekilde kullanamayacaktır. Böyle bir durumda sivillerin saldırılardan muafiyeti, bu amaç doğrultusunda o askerî hedefin de muafiyetten yararlanması etkisini doğurmaz. Bu belirleme ile sivil halkın saldırılardan muaf tutulmasının savunmada bulunan tarafça kötüye kullanılması engellenmek istenmiştir. Ancak burada gönüllülük ayrımı vurgulanmalıdır. Siviller, belirtilen kalkan işlevini görme fonksiyonunu gönüllü olarak yerine getirirse bu kişilerin çatışmalara aktif katılım sağlayan siviller olarak kabul göreceği açıktır. Önem arz eden durum gönülsüzce, bir nevi zorlamayla kalkan işlevinin görüldüğü ihtimaldir. Bu durumda o kişiler sivil statülerini korurlar. Bu bakımdan gönülsüz bir şekilde sivilleri kalkan işlevi görecek şekilde kullanan taraf bu yasağı ihlal edecektir. Ancak, m.

51/8'de de belirtildiği üzere eğer savunmada bulunan taraf, bu yasağı ihlal etse ve sivilleri bir kalkan işlevi görme amacıyla kullansa dahi saldırıda bulunan/bulunacak taraf, sivillerle ilgili kurallara uygun hareket etmek zorunda olacaktır. Yani bir tarafın ihlali, diğer tarafın da siviller ile ilgili öngörülen kuralları ihlal edebileceği sonucunu doğurmaz[193]. İşte bu noktada orantılılık değerlendirmesi devreye girer. Saldırıda bulunan taraf, normalde de uyması gereken tüm yükümlülüklerine uymaya devam edeceğinden, yani ihlal karşılıklı bir etki doğurmayacağından, sivillerin varlığı o saldırı bakımından orantılılık ilkesi çerçevesinde bir değerlendirmeyi zorunlu kılacaktır[194].

B. Orantılılık İlkesi (*Proportionality*)

Bir diğer önemli ilke de orantılılık ilkesidir. Diğer tüm ilkeler gibi örf ve âdet kuralı hâline gelen ve tüm silahlı çatışmalarda gözetilmesi gereken orantılılık ilkesi[195], Protokol I m. 51/5-b'de düzenlenmiştir. Bu düzenlemede "orantısız saldırı"nın tanımı yapılmıştır. Buna göre orantısız saldırı; "Elde edilmesi beklenen somut ve doğrudan askerî avantaja kıyasla aşırı olarak kabul edilecek miktarda sivil halkta insan hayatının kaybına, yaralanmalara ve sivil nitelikteki mallara zarar verilmesine ya da kayıp ve zararların hepsinin birlikte oluşmasına arızi şekilde sebep olması beklenebilecek saldırılar" olarak tanımlanmıştır.

Orantılılık ilkesi, meşru askerî hedeflere karşı yürütülecek saldırı ile elde edilmesi beklenen askerî avantaj ve bu saldırı sonucu ortaya çıkması muhtemel sivil nitelikteki hasarın ve kaybın değerlendirilmesini, bir bakıma tartılmasını gerekli kılar. Bu bakımdan, saldırı sonucu yaşanması muhtemel sivil nüfus kaybının ve sivil nesnelerin zarar görme oranı, umulan askerî avantaja nazaran *aşırı* (*excessive*) derecede baskın ise o saldırı yürütülmemelidir[196].

---

[193] Zaten insancıl hukuk bağlamında kişilerin korunmasına ilişkin hükümlerin ihlale konu olması, 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi m. 60/5'te ihlalin doğurduğu haklar bakımından saklı tutulmuştur.

[194] Yoram Dinstein, "Distinction and Loss of Civilian Protection in International Armed Conflicts", **International Law Studies**,Cilt: 84, 2008, ss. 192-193.

[195] Orantılılık ilkesinin, UKHÖ'nün örf ve âdet kurallarını derlediği çalışmasındaki kısmı için bkz. Henckaerts ve Doswald-Beck, Kural 14, ss. 46-50.

[196] Crowe ve Weston-Scheuber, ss. 55-56.

Ayrım gözetme ilkesinde de belirttiğimiz gibi, çatışmalar ve yürütülen saldırılar sonucu hiçbir sivilin hayatını kaybetmeyeceği, yaralanmayacağı veya sivil nesnelerin hasar görmeyeceği ve ancak bu şekilde insancıl hukuka uygunluğun çatışmalarda sağlanabileceği gibi bir bakış açısı kabul edilmemiştir[197]. Gerçekçi bir yaklaşımla sivil can kayıpları da olabilecek, sivil nesneler de hasar görebilecek ve bu hususlar insancıl hukuka aykırılık oluşturmayabilecektir. Orantılılık ilkesi çerçevesinde eğer saldırı sonucu verilmesi beklenen tali/yan hasar, elde edilmesi umulan askerî avantaja kıyasla *aşırı* değilse o saldırı yürütülebilir. Burada değerlendirilmesi gereken kavramlar ise umulan askerî avantaj, *aşırılık* ve tali hasardır.

Umulan askerî avantaj, sadece saldırının belirli yönleri bakımından değil, bir bütün olarak ele alınmalı ve değerlendirilmelidir[198]. Bu avantaj, salt düşman tarafa verilecek zarar düzeyi ile değil, ayrıca saldırıda bulunan tarafın kendisine sağlayacağı fayda düzeyi ile de değerlendirilmelidir. Yani, saldırının yürütümünde birden fazla seçenek bulunabilir. Saldırıyı yürüten taraf bakımından bu seçenekler arasından askerî personellerinin yaşamlarını asgari düzeyde tehlikeye atacak yöntemin seçilmesi, bir askerî avantaj teşkil edebilir. *Oeter'in* de belirttiği üzere, "askerî kuvvetler ne kadar profesyonelleşirse ve teknolojik bakımdan ilerlerse, saldırının yürütümünden sorumlu komutanlar da bir o kadar kendi askerî personellerinin hayatlarını sadece kaçınılmaz durumlarda feda edebilecek değerli bir varlık olarak göreceklerdir"[199].

Tali hasar, meşru askerî hedefe yapılan saldırının kaçınılmaz yan etkilerini ifade eder[200]. Genel olarak orantılılık ilkesi için önem arz eden durum, doğrudan düşman askerî kuvvetlerine karşı yürütülme amacı taşıyan saldırıların da bazen yürütülmemesi gerektiğidir. Zira sivillere karşı yapılan doğrudan saldırılar her hâlükârda insancıl hukuka aykırılık teşkil edecektir. Saldırılar ancak meşru askerî hedeflere yöneltilebilir. İşte bu noktada, meşru askerî hedeflere yapılan saldırının etkilerinin ve verilen zararın tali boyutunun tespitinde ilk olarak o saldırının insancıl hukukun temel ilkelerine uygun olarak yürütülüp yürütülmeyeceği saptanmalıdır. Yani

[197] Puls, s. 167.
[198] Henckaerts ve Doswald-Beck, Kural 14, s. 49.
[199] Stefan Oeter, "Comment: Is the Principle of Distinction Outdated?", **International Humanitarian Law: Facing New Challenges**, (Ed. Wolff Heintschel von Heinegg ve Volker Epping), Springer, Berlin, 2007, s. 58.
[200] Puls, s. 167.

saldırının bilinçli bir şekilde sivillere karşı yürütülmeyeceği ve askerî açıdan gerekli olduğu belirlenmelidir[201]. Saldırıların meşru askerî hedeflere karşı yürütüleceği saptandıktan sonra, bu saldırıların sonucunda sivillere yönelik oluşabilecek tali hasarın boyutu, umulan askerî avantaja kıyasla aşırı kabul edilebilecek bir düzeyde olacaksa, hedef saldırılması meşru bir askerî hedef olsa da o saldırı yürütülmemelidir. Buradaki tali hasarın da her olayın kendine özgü sahip olduğu koşullarla birlikte değerlendirilmesi gereken sübjektif nitelikte bir incelemeye tabi olduğu açıktır.

İlgili düzenlemeden de anlaşılacağı üzere, orantılılık ilkesi ve bu çerçevede tali hasar, gelecekte yaşanabilecek muhtemel sonuçların varsayımları üzerine yapılacak bir değerlendirmeyi zorunlu kılar. Elde edilmesi beklenen askerî avantaj ve saldırı sonucu oluşabilecek muhtemel tali hasar, beklenildiği şekliyle değerlendirmeye tabi tutulur. Zira kimse o saldırı sonucu kaç sivilin hayatını kaybedeceğini veya yaralanacağını ya da sivil nesnelerin ne oranda hasar alacağını tam olarak bilemez[202]. Yani, orantılılık ilkesinin değerlendirilmesi nihai sonuçlar bakımından değil, ön beklenti bakımından yapılır[203]. Görüldüğü üzere tali hasar, genel olarak, kazara veya ihmâl neticesinde ortaya çıkan bir sonuçtan ziyade, beklenen ve tahmin edilen bir hasar niteliğini haizdir[204].

Aşırılık kavramını da öncelikle yoğunluk (*extensive*) ile karıştırmamak gerekir. Zira yoğun sayıda sivil kaybı yaşanmış olsa da eğer bu oran, umulan askerî avantaja kıyasla *aşırı* değilse, makul görülebilir ve böylelikle saldırı, uluslararası hukukun ilgili kurallarına göre yürütülmüş addedilebilir[205]. Bu değerlendirmenin objektif kriterlerle saptanması olanaksızdır. Bu sebeple her durum için ayrı bir değerlendirme yapılmalıdır. Aynı sayıda sivil nüfus kaybı, belirli bir saldırı için umulan askerî avantaja kıyasla aşırı kabul edilebilecekken bir başka saldırı bakımından böyle bir sonucu doğurmayabilecektir.

---

[201] Bruce Cronin, "Reckless Endangerment Warfare: Civilian Casualties and the Collateral Damage Exception in International Humanitarian Law", **Journal of Peace Research**, Cilt: 50, Sayı: 2, 2013, s. 177.

[202] Kolb, s. 173.

[203] Yoram Dinstein, "The Principle of Proportionality", **Searching for a "Principle of Humanity" in International Humanitarian Law**, (Ed. Kjetil Mujezinović, Camilla G. Guldahl Cooper, Gro Nystuen), Cambdridge University Press, New York, 2013, s. 76.

[204] Corn ve diğerleri, s. 125.

[205] Dinstein, Conduct, ss. 120-121.

Bir saldırı sonucu beklentisi bakımından, kaç sivilin hayatını kaybedeceği veya yaralanacağı ya da ne kadar sivil nesnenin hasar göreceği ve bu sayının/düzeyin, saldırı ile umulan askerî avantaja kıyasla ne zaman aşırı sayılacağı, yaşanabilecek sayısız senaryo ve durumda ayrı ayrı değerlendirmelidir. Burada belirtilen şekilde orantılılık ilkesinin ihlalini teşkil eden ve etmeyen birer örneğe yer vermek yerinde olacaktır.

Askerî bakımdan verdiği katkı çerçevesinde meşru askerî hedef teşkil eden endüstriyel tesis ve fabrikalar, genellikle sivillerin görev aldığı yerlerdir. Bu hedeflerdeki sivillerin, söz konusu bu hedeflere yapılacak saldırıdan etkilenmesi, yapılacak saldırı sonucu umulan askerî avantaja göre aşırı kabul edilecek midir? Çok sayıda sivil nüfus bu saldırı sonucu hayatını kaybedecek olsa da bu durumda sivillerin göreceği zarar, umulan askerî avantaja kıyasla aşırı kabul edilmeyecektir. Bu tesis ve fabrikaların askerî amaçlı önemli fonksiyonlara sahip olması, saldırı sonucu sivillerin saldırıdan etkilenme boyutunun, elde edilmesi umulan askerî avantaja kıyasla kabul edilebilir boyutta sayılmasına neden olmaktadır[206].

Orantılılık ilkesinin açıkça ihlalini teşkil eden klasik örnek olarak da keskin nişancı örneği verilmektedir. Sadece bir keskin nişancıyı öldürebilme amacıyla bir köyün tamamen tahrip edilmesi ve böylelikle fazla sayıda sivil nüfusun hayatının bir keskin nişancıyı öldürmek uğruna tehlikeye atılması, orantılılık ilkesinin açık bir ihlalini teşkil edecektir[207].

Anlaşılacağı üzere, orantılılık ilkesini teorik olarak açıklamak, uygulamaya yansıtmaktan çok daha kolaydır[208]. Zira saldırıyı yürüten/yürütecek kişiler, ziyadesiyle öznel bir değerlendirmeye tabi olduğu açık olan aşırılık kavramını, farklı nitelikleri bulunan faktörler üzerinden değerlendirmek durumundadır[209]. Uygulamada her saldırı, mevcut tüm koşullar dikkate alınarak, ayrı değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Tüm diğer temel ilkeler gibi orantılılık ilkesi de saldırı kararlarını alan komutanların iyi niyetle hareket etmesini ve kararlarını iyi niyetle almasını amaçlamaktadır. Saldırıyı

---

[206] Dinstein, Conduct, s. 124.

[207] W. Hays Parks, "Air War and the Law of War", **Air Force Law Review**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1990, s. 168'den Aktaran: Adil Ahmad Haque, "Off Target: Selection, Precaution, and Proportionality in the DoD Manual", **International Law Studies**, Cilt: 92, Sayı: 31, 2016, s. 71.

[208] Torsten Stein, "Collateral Damage, Proportionality and Individual International Criminal Responsibility", **International Humanitarian Law: Facing New Challenges**, (Ed. Wolff Heintschel von Heinegg ve Volker Epping), Springer, Berlin, 2007, s. 160.

[209] Michael N. Schmitt, "The Law of Targeting", **Perspectives on the ICRC Study on Customary International Humanitarian Law**, (Ed. Elizabeth Wilmshurst ve Susan Breau), Cambridge University Press, New York, 2007, s. 156.

planlayanlar ve yürütenler bu saldırıyı sivillere zarar verme amacıyla planlayıp yürütmeseler de eğer saldırı sonucu oluşması muhtemel tali hasarı göz ardı ederlerse, bu durum, saldırı sürecinin, orantılılık ilkesine aykırı biçimde geliştiği sonucunu doğuracaktır[210].

C. Özen Gösterme Yükümlülüğü (*Precautions*)

Özellikle ayrım gözetme ve orantılılık ilkeleriyle doğrudan bağlantılı bulunan özen gösterme yükümlülüğünden de bahsetmek yerinde olacaktır. Özen gösterme yükümlülüğü, Protokol I m. 57 ile düzenlenmiştir[211]. Buna göre, çatışmaların yürütümünde sivil nüfusu ve sivil nesneleri hedef almamak ve sadece askerî hedeflere yönelik saldırıları icra etmek adına devamlı şekilde özen gösterilmelidir (*constant care*). Saldırıları yürütenler bu yönde, o hedefin askerî hedef olduğundan ve saldırılması yasak bir hedef olmadığından emin olmak için mümkün olan her şeyi yapmalıdır. Tüm süreç boyunca, saldırıların sivil nüfusa etkisini en aza indirmek ve mümkün olduğu takdirde sivil nüfusa hiçbir etkisi olmayacak şekilde saldırıları yürütme amacıyla saldırı araç ve yöntemleri belirlenirken imkân dâhilindeki tüm önlemler alınmalı ve orantılılık ilkesine aykırılık oluşturacak saldırılar yürütülmemelidir. Eğer hedefin askerî nitelikte bulunmadığı veya özel korumaya tabi olduğu ya da saldırının orantısız olacağı anlaşılırsa saldırı durdurulmalı veya askıya alınmalıdır. Koşullar engellemediği müddetçe sivil halka yönelik etkileri olabilecek saldırılar için, saldırı başlatılmadan önce etkin bir uyarı yapılmalıdır. Nihayetinde saldırılması neticesinde benzer askerî avantajı sağlayacak olan birden fazla askerî hedef bulunuyorsa, yürütülecek saldırı bakımından sivilleri ve sivil nesneleri en az tehlikeye atması beklenen hedef seçilmelidir.

Bunun yanında Protokol I 58. madde, sadece saldırılarda değil aynı zamanda saldırıların etkilerine karşı da özen gösterme yükümlülüğünün devam ettiğini hüküm altına almıştır. Buna göre çatışmanın tarafları, mümkün olan en geniş kapsamda, kontrol altında bulunan sivilleri ve sivil nesneleri, askerî nesnelerden uzak tutmak adına çaba göstermelidir. Askerî nesnelerin nüfusu yoğun bölgelere veya bu bölgelerin

[210] Corn ve diğerleri, s. 125.

[211] Örf ve ‘âdet niteliğini haiz bu kural ve ilkenin, UKHÖ’nün örf ve âdet kurallarını derlediği çalışmasındaki kısmı için bkz. Henckaerts ve Doswald-Beck, Kural 15-24, ss. 51- 76.

yakınlarına konumlandırılmasından kaçınılmalıdır. Yine kontrol altında bulunan sivilleri ve sivil nesneleri çatışmaların etkilerinden korumak adına diğer tüm önlemler alınmalıdır.

Özen gösterme yükümlülüğü, özellikle çatışmaların artık geleneksel savaş alanlarından ziyade kentlerde de yürütüldüğü göz önüne alınırsa, sivil nüfusun yoğun olduğu bu alanlarda çok daha önemli hâle gelmiştir[212]. Bu çerçevede, yoğun nüfuslu bu tarz yerlerdeki askerî hedeflerin niteliğinin doğrulanması ve bu hedeflere saldırıda bulunulmasının meşru kabul edilebilmesi için tespite yönelik gösterilmesi gereken özen, seyrek nüfuslu yerlerdekine göre daha yüksek bir seviyede olacaktır. Tabii özen gösterme yükümlülüğünün gerekli kıldığı değerlendirme, iyi niyetle ve makul beklenti çerçevesinde ele alınmalıdır. Yani, saldırıdan önce mevcut bilgiler doğrultusunda makul ve olağan olarak beklenenler ölçüsünde değerlendirme yapılmalı ve bu değerlendirme saldırının başlatılmasından sonlandırılmasına kadar devam etmelidir[213].

D. Askerî Gereklilik İlkesi (*Military Necessity*)

Diğer ilkeler gibi örf ve âdet niteliğini haiz askerî gereklilik ilkesi, çatışmaların sebep olacağı tahribatı, yıkımı, hasarı kısacası çatışmaların şiddet boyutunu azaltmaya yönelik kabul edilmiş bir ilkedir. İlk olarak Lieber Yasası m. 14'de pozitif hukukta yansımasını bulan bu ilke, anılan maddede şöyle ele alınmıştır: "Uygar uluslarca anlaşıldığı şekliyle askerî gereklilik, savaşın amaçlarına ulaşıp savaşı bir sonuca bağlamak için kaçınılmaz nitelikte ve modern savaş hukuku ve örflerine uygun olan tedbirlerin gerekliliğidir".

Yine Lahey IV sayılı Sözleşmenin Başlangıç kısmında ve Yönetmeliğin 23. maddesinde bu ilkenin izlerini görmek mümkündür. Başlangıç kısmında Sözleşme hükümlerinin, "askerî gerekliliklerin izin verdiği ölçüde, savaşın kötü etkilerini azaltma yönünde bir isteğin sonucu olarak" düzenlendiği belirtilmiştir. Yönetmeliğin 23. maddesinin g fıkrası da "düşmanın mülklerini yok etmenin veya ele geçirmenin,

[212] Sandoz ve diğerleri, prg. 2190, s. 679.

[213] Jeroen C. Van den Boogaard ve Arjen Vermeer, "Precautions in Attack and Urban and Siege Warfare", **Yearbook of International Humanitarian Law 2017**, (Ed. Terry D. Gill, Tim McCormack, Robin Geiß, Heike Krieger, Christophe Paulussen), T.M.C. Asser Press, Cilt: 20, The Hague, 2019, ss. 176, 180.

bu yok etme veya ele geçirme savaşın gereklilikleri tarafından kaçınılmaz olarak gerekli kılınmadığı müddetçe" yasaklandığını belirtmektedir.

Görülmektedir ki askerî gereklilik ilkesi, savaşın gerekleri ile insanî endişeler arasında bir denge kurulması işlevini görmeyi amaçlar. *Solis'in* de belirttiği üzere askerî gereklilik ilkesi, yürütülen silahlı çatışmaların amacı olan askerî avantajın sağlanması hedefinin, bu amaca varılırken insanların çektiği acıların ve fiziksel hasarların asgari düzeyde tutulması, böylelikle savaşın şiddet düzeyinin insanî mülahazalarla belirli bir dengede sabitlenmesi girişimidir[214].

Bu ilke zaman zaman, saldırı ile umulan askerî avantajı elde etmek adına gereken her şeyin yapılabilmesine imkân veren izin verici nitelikteki bir kural olarak algılanmış olsa da izin verici olduğunun kabulünden ziyade sınırlayıcı nitelikte olduğunu kabul etmek daha yerinde olacaktır. *Crowe ve Weston-Scheuber'in* de ifade ettiği üzere, saldırıda bulunan taraf, elde edilmesi amaçlanan askerî avantaj için gereken neyse onu yapabilecektir, daha fazlasını değil[215].

İzin verici nitelik, aslında askerî gereklilik ilkesinin karşısında yer alan ve 19. yüzyıldan itibaren Almanlar tarafından öne sürülen "*Kreigsraison*" felsefesinde görülebilmektedir. *Kreigsraison* anlayışı, savaşın lehe sonuçlanması adına yapılacak her saldırının, atılacak her adımın mübah olduğu, ilgili eylemin savaş hukuku kurallarına aykırılık teşkil etmesinin önem arz etmediğinin kabul edildiği anlayışıdır[216]. Yani bu anlayışa göre, askerî gereklilikler, savaşın kurallarından üstündür. Bu anlayış, günümüzde geçerli bir anlayış değildir. Nitekim 2. Dünya Savaşından sonra kurulan uluslararası mahkemeler bu anlayışı kabul etmemişlerdir. Nuremberg yargılamalarında da belirtildiği üzere, "savaşın kaybedilmesiyle sonuçlanacak olsa dahi uluslararası hukuk kurallarına uyulmalıdır"[217]. Nihai olarak belirtilmelidir ki askerî gereklilikler, silahlı çatışmalar hukukuna aykırı hareketlerin hukukî zemine kavuşturulması amacıyla öne sürülebilecek bir doktrin değildir.

[214] Solis, s. 260.
[215] Crowe ve Weston-Scheuber, ss. 52-53.
[216] Michael N. Schmitt, "International Humanitarian Law and the Conduct of Hostilities", **The Oxford Guide to International Humanitarian Law**, (Ed. Ben Saul ve Dapo Akande), Oxford University Press, Oxford, 2020, s. 168; Sandoz ve diğerleri, prg. 1386, s. 391.
[217] Puls, s. 165.

E. Gereksiz Acıya Sebep Olmama İlkesi (*Unnecessary Suffering/Superflous Injury*)

Gereksiz acıya sebep olmama ilkesi, diğer ilkelerden farklı olarak sivillerden ziyade daha çok savaşanları ilgilendiren ilkedir. Zira sivillerin doğrudan saldırıların hedefi olamayacağı gerçeği ile birlikte ele alındığında bu ilke, uluslararası hukuka uygun olarak savaşanlara ve askerî nesnelere yönelik yapılan saldırılar için, bu nesne ve savaşanları savaş dışı bırakmaya yetecek ölçüdeki şiddet düzeyinin aşılmamasını gerekli kılar[218].

Uluslararası örf ve âdet niteliğini haiz olan bu kural[219], UAD tarafından da ayrım gözetme ilkesinin yanında uluslararası örf ve âdet hukukunun "temel" (*cardinal*) ve "geçilmez" (*intransgressible*) kurallarından ikincisi olarak görülmüştür[220]. Bu ilke, pozitif hukukta ilk yansımalarını dolaylı olarak Lieber Yasasında bulmuşsa da 1868 St. Petersburg Deklarasyonunun Başlangıç kısmında açık biçimde ifade edilmiştir[221]. Başlangıç kısmındaki ifadeyle "tek meşru amaç olan düşman kuvvetlerini zayıflatma amacı için gereksiz yere çekilen acıyı arttıran ya da kişinin ölümünü kaçınılmaz kılan silahların kullanımı, amacı aşacaktır" denilmiştir. Yine Lahey Yönetmeliği m. 23/e de bu ilkeye yer vermiştir. Düzenlemedeki ifade ile "gereksiz acıya sebep olması hesaplanan silah, mermi ve malzemenin kullanımı" yasaklanmıştır. Daha sonra bu ilke Protokol I m. 35/1 ve 2'de yansımasını bulmuştur. İlk fıkrada çatışmalarda tarafların silah ve araç seçim hakkının sınırsız olmadığını vurgulanırken; 2. fıkrada, daha açık bir düzenleme ile doğası gereği gereksiz yere acıyı arttıran silahların, mermilerin ve yöntemlerin kullanılmasının yasaklandığı belirtilmektedir.

Bu düzenlemede "doğası gereği" kısmı dikkat çekicidir. Silah veya yöntemin kullanımının gereksiz acıya sebep olması, etki veya tasarım çerçevesi baz alınarak

---

[218] Michael N. Schmitt, "Targeting in Operational Law", **The Handbook of the International Law of Military Operations**, (Ed. Terry D. Gill ve Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2015, s. 298.

[219] İlkenin UKHÖ'nün örf ve âdet kurallarını derlediği çalışmasındaki kısmı için bkz. Henckaerts ve Doswald-Beck, Kural 70, ss. 237-244.

[220] ICJ, Nuclear, prg. 78-79.

[221] Lieber Yasasının 16. maddesinde, askerî gereklilik ile bağlantılı olarak, genel biçimde savaş sonrası barış ortamına dönmeyi gereksiz yere zorlaştıracak tarzda yürütümlerin, askerî gereklilik kapsamında olmadığı belirtilmiştir.

yapılan ayrı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Ancak tasarım bazlı bir değerlendirme bu ifadenin uygulamaya yansıması bakımından daha isabetlidir. Yani bu ifade, tasarlanmış kullanımın zorunlu sonucu olarak anlaşılabilir. Zira etki bazlı değerlendirmenin sakıncaları bulunmaktadır. Belirli özel durumlarda silahın veya yöntemin sahip olabileceği etkiler, genel olarak o silahın veya yöntemin yasaklanmasına yol açabilir. Genel olarak, yukarıda da belirtildiği üzere, tasarım bazlı yorum bu ilkenin değerlendirilmesi bakımından daha uygundur. Bununla ifade edilen de silah ve yöntemin geliştirilme aşamasında genellikle bilinen ve o silah veya yöntemin kullanıma konulduktan sonra kaçınılmaz olarak sahip olacağı sonuçlara göre bir değerlendirmenin yapılmasıdır[222].

Çekilen acı hangi düzeyde olursa gereksiz kabul edilecektir? Burada silahın veya yöntemin sadece fazla derecede acıya veya zarar sebep olması kastedilmez. Daha ziyade, askerî avantajı arttırmadan sadece çekilen ve verilen acıyı arttıran tarzdaki silah ve yöntemlerin kullanılmaması bu ilkenin ifade ettiği anlamdır. Eğer kullanılacak silah veya yöntemin, kullanıldığı durum ve şartlar göz önüne alınarak ve askerî sınırlamalar çerçevesinde değerlendirilerek, aslında kaçınılabilecek nitelikteki bir acıya sebep olacağı anlaşılırsa, bu ilke kapsamında kullanımı uluslararası hukuka aykırı kabul edilecektir[223].

Ancak şu da belirtilmelidir ki buradaki gereksiz acı, medikal bir değerlendirme ile saptanır bir nitelikte değildir. Bu yönde UKHÖ'nün, başarılı olmasa da SIrUS Projesi ile ilke kapsamında gereksiz acıyı saptama girişiminden kısaca bahsedilebilir. UKHÖ'nün bu projesi, kısaca farklı nitelikteki silah ve yöntemlerin sebep olduğu yaralanma ve acıların, hastane verileri kullanılarak gereksiz olup olmadığını saptama girişimidir[224]. Çekilen acının objektif olarak saptanabilmesi ve karşılaştırılabilmesinin olanağı, çekilen acının kişiden kişiye fazlasıyla değişebilen bir nitelik arz etmesi, insan vücudunun farklı yerlerinde meydana gelen yaralanmaların karşılaştırmada değerlendirilebilir bir unsur olarak göz önüne alınmasının zorluğu gibi etmenler, gereksiz acı kavramının medikal bakımdan neden değerlendirilemeyeceğini açıklar niteliktedir. Ayrıca UKHÖ de dâhil olmak üzere genel olarak kabul edildiği şekliyle,

[222] Boothby, Weapons, s. 49.
[223] Dinstein, Conduct, s. 59; Solis, s. 270.
[224] Bill Boothby, "The Law of Weaponry- Is it Adequate?", **International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines**, (Ed. Michael Schmitt ve Jelena Pejic), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2007, (Adequate), s. 300.

bir silah veya yöntem sadece sebep olduğu yaralanmalarla değerlendirmeye tabi tutulamaz; bu değerlendirmede o silah veya yöntemin sağlayabileceği fayda ve askerî anlamda teşkil edebileceği avantajlar da değerlendirmede dikkate alınması gereken faktörlerdir[225]. Zira bu sebepledir ki gereksiz acıya sebep olmama ilkesi, zorunlu ve doğrudan askerî gereklilik ilkesiyle bağlantı içindedir. Çünkü açıklandığı üzere, belirli bir silahın veya yöntemin kullanımının askerî gereklilikler çerçevesindeki avantajı ile bu silah veya yöntemin sebep olacağı/olabileceği acılar, birlikte değerlendirilmesi gereken unsurlardır[226]. Bundan dolayı, bir silahın veya yöntemin bu ilkeye göre meşruluğunu değerlendirmede, o silah veya yöntemin kullanımının sunabileceği avantajlar ve tasarlanmış kullanımı gereği insanlara vereceği acı ve zararların bir nevi tartılması zorunlu bulunmaktadır[227].

[225] Boothby, Adequate, s. 300.
[226] Sandoz ve diğerleri, prg 1428, ss. 407-408.
[227] Boothby, Weapons, s. 54.

İKİNCİ BÖLÜM
OTONOM SİLAH SİSTEMLERİ

I. GENEL OLARAK

Sürekli gelişmeye ve değişmeye devam eden, gelişim ve değişimindeki ivmesini korumayı başaran ve insanların günlük hayatını genellikle olumlu ama bazen de olumsuz etkilemeyi sürdüren yapay zekâ ve teknoloji, günümüzün en sık görülen, duyulan, hakkında konuşulan kavramları olarak ön plana çıkmaktadır. Teknolojik ilerlemenin ve yapay zekâ gelişiminin geldiği nokta, farklı disiplinlerdeki birçok çalışma alanı ve konusunda, yeni araştırma ve tartışma sorularını gündeme getirmektedir. Bu araştırma ve tartışma alanlarının biri de otonom silah sistemleridir.

Teknolojik ilerlemenin devletler tarafından askerî açıdan da yakından takip ediliyor olması ve devletlerin teknolojik her ilerlemeden askerî alanda olabilecek en üst düzeyde faydalanma isteği, otonom silah sistemlerinin gittikçe popülerleşmesi ve geçmişe göre çok daha sık tartışma konusu olması sonuçlarını doğurmuştur. Zira yapay zekâ ve teknolojinin iç içe bulunduğu otonom silah sistemlerinin ordular tarafından silahlı çatışmalarda kullanılması büyük avantaj sağlamaktadır. Ancak bu tür silahların kullanımlarının ilgili hukuk kurallarına uygunluğu tartışmaları, avantajların ve dezavantajların değerlendirilmesine, bu silah sistemlerinin kullanımının yasaklanması veya kısıtlanması gibi argümanların da öne sürülmesine sebep olmuştur. İşte bu noktada, çatışma yürütümü bakımından geçmişe ve geleneksel usûllere göre devrim niteliğinde değişikliklere yol açan ve açmaya da devam edecek olan otonom silah sistemleri, yasaklama tartışmaları etrafında gerçeklik ile birlikte değerlendirilmesi gereken ve üst düzey önemi haiz bir konu olarak güncelliğini korumaktadır.

Çalışmamızın bu bölümünde otonom silah sistemlerinin silahlı çatışmalarda kullanılmasının uluslararası insancıl hukuka uygunluğu irdelenecektir. Ancak otonom silah sistemlerinin evrensel düzeyde kabul görmüş bir tanımının bulunmaması, bu konudaki tartışmaların, değerlendirmelerin ve çıkan sonuçların zaman zaman tanım ve anlam belirsizliğinin gölgesinde kalmasına yol açabilmektedir. Bu sebeple de öncelikle çalışma bağlamında bazı temel kavramlara açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Sonrasında bu silah sistemlerinin insancıl hukuk kapsamında silahlı çatışmalarda

kullanımının yasaklanmasının gerekip gerekmediği, ilgili ilkeler ve otonom silah sistemlerinin farklı özellikleri etrafında değerlendirilecektir. Yine otonom silah sistemleri tartışmalarında öne çıkan temel bir kavram olarak bu sistemler üzerinde insan kontrolünün korunmasını vurgulayan anlamlı insan kontrolü ve bunun otonom silah sistemleri tartışmalarını nasıl şekillendirebileceği ele alınacaktır. Bu bağlamda hem anlamlı insan kontrolünün içeriği hem de bunun otonom silah sistemlerinin insancıl hukuka uygunluğu noktasında fayda sağlayabilecek bir kavram olup olamayacağı değerlendirilecektir. Tamamlayıcı olarak da bugüne kadar yaşanan yasaklama tartışmalarında öne çıkan ve gözden kaçırılabilen noktalar irdelenmeye çalışılacaktır.

Ayrıca, otonom silah sistemleri tartışmalarında sınıfı ve niteliği bakımından otonom silah sistemi olarak değerlendirilmese de zaman zaman otonom özelliği haiz olabilen örneklerin görülebilmesi sebebiyle silahlı insansız hava araçları da bu bölümde kısaca ele alınacaktır. Aslında şu ana kadarki silahlı insansız hava araçları örneklerinde, çoğunlukla bu araçları uzaktan yönlendiren bir operatörün varlığı, otonom silah sistemleri tartışmalarında bu araçların değerlendirme dışı tutulması sonucunu doğurmuştur. Ancak özellikle son zamanlardaki gelişim ve değişim ile birlikte uzaktan kontrol edilmeksizin doğrudan otonom özelliği haiz olan silahlı insansız hava araçları örneklerine de rastlamak mümkündür. Keza ülkemizin silahlı insansız hava araçları konusunda attığı adımlar ve önemli örneklerin geliştirilmesi de bu bölümde otonom silah sistemleri tartışmalarına silahlı insansız hava araçlarını da kısaca dâhil etme gerekliliğini doğurmaktadır. İşte bu bölümde günümüzde askerî amaçla kullanımı oldukça önemli olan ve otonom özellikli örnekleri de geliştirilen silahlı insansız hava araçlarına da kapsam gereği ana hatlarıyla değinilecektir.

II. TEMEL KAVRAMLAR

Otonom silah sistemleri tartışmalarında özellikle, bu silah sistemlerinin tanım ve kategorizasyon belirsizliği ön plana çıkmaktadır. Zira uluslararası alanda genel kabul görmüş bir tanım veya sınıflandırma mevcut olmadığından, doktrinde ve çeşitli belgelerde muhtelif tanımlama ve sınıflandırma örneklerine rastlanılabilmektedir. Ayrıca bu silah sistemleriyle ilişkisi göz önüne alındığında, yapay zekâdan ne

anlamamız gerektiği, silah sistemlerindeki otonominin neyi ifade ettiği ya da bu tür silahlar bakımından anlamlı insan kontrolü kavramının anlamı, açıklanması gereken temel hususlardandır. Bu çerçevede bu kısımda temel kavramlar olarak yapay zekâ, otonomi, otonom silah sistemleri ve bu silahlar üzerindeki anlamlı insan kontrolü hakkında açıklamalar yapılacaktır.

A. Yapay Zekâ

Yapay zekâ, teknolojik gelişimin askerî alanda yansımaları ve bununla bağlantılı geliştirilen askerî programlar, birlikte değişen ve gelişen, kısacası *birlikte evrilen* bir yapıdadır. Bu bağlamda, yapay zekâ kavramının askerî literatürde tartışılması, aslında çok da yeni değildir. Zira askerî teçhizatta yer alan cihaz ve makinelerde artan otonomi düzeyiyle birlikte insan ve makine etkileşiminin ne hâle geleceği ile ilgili sorular, daha 1950'li yıllardan itibaren sorulmaya başlanmıştır[228].

Her ne kadar 1950'li yıllardan itibaren yapay zekâ kavramı araştırma alanlarına dâhil edilse de o dönemdeki gelişim düzeyi, hâliyle, şu an gelinen noktaya nazaran çok daha gerideydi. Özellikle 21. yüzyılın başlamasıyla bu alandaki gelişim ve değişim de ivme kazanmış ve 1950'li yıllarda hayal bile edilemeyecek noktalara evrilen sürecin ilk basamakları oluşmaya başlamıştı.

Tabii gittikçe rağbet gören bir kavram olsa da yapay zekânın tek tip bir tanımı bulunmamaktadır. Genel olarak yapay zekâ, bilhassa bilgisayar sistemleri başta olmak üzere makinelerin, insanın anlayış ve zekâ fonksiyonlarını taklit etmesi olarak tanımlanabilecektir[229]. Her ne kadar insanın anlayış ve zekâ fonksiyonlarını taklit etme nüansı belirgin nokta olsa da bu taklit bakımından kaçınılmaz ve doğal farklar bulunmaktadır. Bu bakımdan ilk olarak insana özgü bulunan duygu kavramı ön plana çıkmaktadır. Zira makinelerde olmayan duygular, insanın düşüncesini, anlayışını ve zekâsını kullanma biçiminde genel olarak etkin konumda bulunmakta, duyguların

---

[228] Elke Schwarz, "Autonomous Weapons Systems, Artificial Intelligence and the Problem of Meaningful Human Control", **Philosophical Journal of Conflict and Violence**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, s. 53.

[229] Ed Burns, Nicole Laskowski, Linda Tucci, "What is Artificial Intelligence (AI)?", https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/AI-Artificial-Intelligence, (24.07.2022).

kaçınılmaz olarak etkisi bu bağlamda göz ardı edilememektedir[230]. Ayrıca yapay zekadan farklı olarak *doğal zekâ;* algı, dikkat, dil, hafıza veya planlama gibi farklı *bilişsel süreçlerin* kümülatif kullanımıyla bulunduğu çevreye göre adaptasyonunu sağlama kabiliyetini anlamında barındırmaktadır[231].

Tanım ve içerik bağlamında ABD Ulusal Savunma Yetki Yasası, belirginlik sağlamaya çalışan önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Savunma politikaları ve harcamaları gibi konularda rehber ilkeler içeren bu yasanın 2019 mali yılı için kabul edilen metninin 238. Bölümünün (g) bendinde yapay zekâ kavramı tanımlanmaktadır. Buna göre yapay zekâ kavramı farklı anlam ve karşılıkları ihtiva etmek üzere şu şekilde tanımlanmıştır[232];

1- Etkin bir insan gözetimi veya kontrolü olmadan değişken ve önceden tahmin edilemeyen durumlarda işlev gösteren herhangi bir yapay zekâ ya da kendi kazandığı deneyimlerden öğrenme yeteneği bulunan ve veri dizileriyle karşılaştığında görevini yerine getirebilen,

2- Bilgisayar yazılımında, fiziksel donanımda veya bir görevi yerine getirmek üzere insan benzeri sezgi yeteneği, idrak, tasarlama, öğrenme, iletişim veya fiziksel eylem gereken diğer her tür ortamda geliştirilen,

3- Bilişsel yapı ve sinir ağlarını haiz, insan gibi düşünme ve hareket etme amacıyla tasarlanan,

4- Bilişsel görevlere benzetmek üzere tasarlanan makine öğrenimi de dâhil olmak üzere bir grup prosedürü ifade eden,

5- Akıllı yazılım veya algılayarak, planlayarak, sorgulayarak, öğrenerek, iletişim kurarak, karar vererek ve harekete geçerek hedeflerini yerine getiren gömülü bir robot dâhil olmak üzere, akla uygun davranmak üzere tasarlanan sistemlerdir.

Bu açıklamalardan da görüleceği üzere yapay zekâ kavramı gitgide farklı boyutları, anlamları, açılımları ve gereklilikleri ifade etmek için kullanılan bir çatı kavram hâline bürünmektedir. Bu sebeple her sistem ve makine özelinde yapay zekâ unsurlarının ayrı olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

---

[230] Pınar Bacaksız ve Seda Yağmur Sümer, **Robotlar, Yapay Zeka ve Ceza Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021, s. 23.

[231] Adem Özer, **Silahlandırılmış Yapay Zeka: Otonom Silah Sistemleri ve Uluslararası Hukuk**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022, s. 42.

[232] John S. McCain, **National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2019**, Section 238.

Yapay zekâ alanında teknolojik ilerleme kaydedildikçe bu ilerleme ve beraberindeki gelişmeler, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da askerî alanda talep görecektir. Zira farklı kullanım ihtimallerine imkân tanıyabilecek olan yapay zekânın gelişim potansiyeli ve sağlayabileceği faydalar göz önüne alındığında, devletlerin bu alana olan ilgilerinin devam edeceği daha iyi anlaşılacaktır.

B. Otonomi

Otonom silah sistemleri incelenirken, bu sistemlerin temel niteliği olan otonomi kavramının anlamı ve içeriği konusunda yoğun tartışmaların yaşandığı görülmüştür. Genel olarak otonomi, özerklik, bağımsızlık ve öz idare anlamını ihtiva etmektedir[233]. Bu bakımdan kelime anlamından da yola çıkarak, otonomi ve otonom sistem denildiğinde kimilerinin aklına tamamen bağımsız, bir insandan farkı olmayan ve bilim kurgu filmlerinde rastlanabilecek tarzda insan benzeri robotlar gelebilmektedir. Ancak durum pek de böyle değildir. Bir sistemi otonom olarak niteleyebilmek için, aktif hâle getirilmeden önce dahi gerek programlama aşamasında gerekse sistemin işleyişini sağlayacak parametrelerle ilgili süreçte, hiçbir surette insan etkinliğinin veya varlığının olmaması gerektiğini düşünmek, en azından şu anlık, gerçeklikten uzaktır. Dolayısıyla otonomiyi fonksiyonel açıdan anlamak ve doğrudan sistemin işleyişi ile ilgili olarak ele almak daha isabetli olacaktır. Zira *Mcfarland* da bir sistem çalışır hâldeyken insan unsurunun bulunmaması veya insan-makine etkileşiminin gerçekleşmiyor oluşunun, bu sistemin çalışma şeklinin önceden bir insan tarafından tanımlanmadığı anlamına gelmeyeceğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, kavramların yanlış anlamalara yol açabileceğini hatırlatan *Mcfarland*, teknik anlamda otonomiyi; "sistemin, işleyiş esnasında dışarıdan bir talimat almasına gerek duymadan, istenilen şekilde hareket etmesi veya kullanımından sorumlu operatör tarafından önceden aktarılan görevleri yerine getirmesi" olarak tanımlamıştır. Bu bakımdan *Mcfarland*, otonom silah sistemlerini tamamen bağımsız ve insan kontrolünün hiçbir şekilde bulunmadığı değil, bu kontrolün bir nevi değiştirildiği ve tekrar uyarlandığı sistemler olarak görmenin daha doğru olduğunu, sistemin işleyiş ve

[233] Özer, s. 71.

çalışma şeklini belirleyecek seçimlerin, yazılım ve donanım geliştiricileri tarafından tasarlama aşamasında yapıldığını belirtmektedir[234].

Scharre de benzer olarak otonominin karşılığının *özgür bir irade veya ruhun büyülü kıvılcımı* olmadığını belirtmektedir. Buna göre sistem veya makinenin sahip olduğu otonomi niteliği, özgür irade veya programlandığı şekle aykırı davranma anlamına gelmez. Bu çerçevede otonom sistemler, belirli bir durumda en uygun şekilde harekete geçme amacıyla, geniş kapsamlı değişkenleri dikkate alabilen ve değerlendirebilen sistemlerdir[235].

Biz de otonom silah sistemleri konusunda var olan otonomi tartışmaları bakımından bir sistem için otonom kabul edilebilme eşiğinin, günümüz ve yakın gelecekte aşılması zor görülen bir seviyeye çıkarılmaması gerektiğini düşünmekteyiz. Zira otonomi kavramının yukarıda açıklanan ilk ihtimali karşıladığını kabul etmek, sadece kendi kendine karar alabilen, aktif hâle getirilmeden önce dahi bir programlanmaya tabi tutulmayan örnekleri otonom sistem olarak görme sonucunu doğuracaktır. Farklı bir deyişle, göstereceği işlev bakımından belirli parametreleri bulunmayan ve adeta insanın sadece ve sadece mekanikleşmiş hâli olarak görebileceğimiz bir seviyeyi bu çerçevede anlamak ve ancak bu seviyeyi haiz örnekleri otonom sistem olarak görmek, bizi gerçeklikle bağdaşmayan bir sonuca götürecektir. Keza uzun süredir tartışılan ve belirli bir hukukî çerçevenin çizilmesi gerekliliğinin vurgulandığı otonom silah sistemleri kavramı çerçevesinde salt bu tarz bir teknolojik düzeyi düşünmek, böyle bir gelişmişliğe gelecekte dahi ulaşılması şüpheli iken, yerinde olmayacaktır. Nitekim *Taddeo* ve *Blanchard* da otonom silah sistemleri tartışmalarında "idrak" ve "niyet" gibi unsurlar ile birlikte yüksek bir eşik öngörmenin, hem şu an geliştirilmemiş bulunan veya geliştirilmesi mümkün olmayan sistemlere yönelen odağın mevcut bulunan sistemlerle ilgili tartışmaları gölgede bırakabileceğini hem de şu ana kadarki otonom silah sistemlerine yönelik yapılan yasaklama argümanlarının temelini zayıflatabileceğini vurgulamıştır. Zira böylesi yüksek bir eşiğin öngörülmesinin, kaçınılmaz olarak, zikredilen sistemlerin varsayımsal

[234] Tim McFarland, **Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict: Compatibility with International Humanitarian Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, ss. 31, 35, 49.

[235] Paul Scharre, **Army of None: Autonomous Weapons and the Future of War**, W.W. Norton & Company, New York, London, 2018, ss. 27, 32.

kalmasına ve bir bakıma "eğer geliştirilirse" önermesine bağlı kalınarak değerlendirilmesine yol açacağı belirtilmiştir[236].

Bu sebeple, otonom silah sistemleri tartışmalarındaki otonomi kavramının ve bu kavramın silah sistemleri bakımından gerektirdiği eşiğe ilişkin değerlendirmelerin, bu husus göz önünde bulundurularak yapılması daha uygun gözükmektedir. Ayrıca otonomi ve kontrol kavramları birbirinden ayrı değerlendirilmeli, bir sistemin otonom niteliğinin tespitinin, sistem üzerindeki kontrol ile doğrudan nedensel bir bağ oluşturmadığı kabul edilmelidir. Bu konu aşağıda otonom silah sistemleri ve anlamlı insan kontrolü başlıkları altında tekrar hatırlatılacaktır. Ancak her halükârda unutulmamalıdır ki otonom silah sistemleri için otonomi eşiği, yukarıda açıklanan kadar yüksek seviyede olmadığı kadar, farklı sistem ve araçlarla karıştırılabilecek kadar düşük seviyede de olmamalıdır. Özellikle aşağıda değineceğimiz ve arasında her zaman çok kesin bir ayrım çizilemeyen "otonom" ve "otomatik" nitelemeleri, bu bağlamda önem arz etmektedir.

Otonom silah sistemlerine ilişkin otonomi eşiği tartışmalarında, otonom ve otomatik nitelemeleri ön plana çıksa da bu iki kavram arasındaki fark yeterli ölçüde açıklığa kavuşturulmamıştır. İki kavram arasında benzerlikler bulunmakta ve bu sebeple de bir sistemin otomatik mi otonom mu olduğu değerlendirmesi zaman zaman muğlak tespitlere yol açmaktadır. Bu sonuç, her iki kavramın henüz uluslararası düzeyde genel kabul gören net bir tanıma sahip olmaması ve konu ile ilgili birçok farklı belirleme ve sınıflandırmanın yapılabildiği hususları da göz önüne alındığında şaşırtıcı değildir.

Örneğin, hem otonom hem de otomatik silah sistemleri, daha önceden programlanan parametrelere göre hareket edip, bilgi toplayıp sonrasında da insan müdahalesi olmadan hedeflere saldırma işlevini gösterebilir. Ancak buradaki asıl fark, değerlendirme sürecidir. Otomatik silahlar sadece tetiklenmeye tepki gösterirken, otonom silah sistemlerinde tetikleyen "şey" değerlendirilir. Bu tartışmayı klasik bir örnekle açıklayacak olursak geleneksel kara mayınları, uygun bir örnek teşkil edecektir. Bu bakımdan mayınlar, patlama işlevini tetikleyen, baskı oluşturan "şeyin" ne olduğunun önemsiz olduğu, temas edilme ile birlikte doğrudan, sadece temasa bağlı

[236] Mariarosaria Taddeo ve Alexander Blanchard, "A Comparative Analysis of the Definitions of Autonomous Weapons Systems", s. 11.

olarak aktif hâle gelip işlev gösteren bir mühimmattır. Dolayısıyla mayınlar otomatik silah olarak kabul edilebilecektir. Bunun aksine, otonom silah sistemlerinde devreye, algoritmalar kullanılarak veriyi işleme süreci ve verinin işlenmesinin ardından gerekli değerlendirmeleri yaparak bir sonuca varma aşaması girmektedir. Varılan sonuca göre de hedefe yönelik işlev gösterme aşamasına geçilir. Yine aynı örnekle devam edecek olursak eğer kara mayınları otonom niteliği haiz olsaydı, mayını tetikleyen "şeyin" bir çocuk veya tank olup olmadığını değerlendirip buna göre patlama fonksiyonunu ortaya çıkarabilirdi[237].

Neticede otonom silah sistemlerindeki otonomi, veriyi işleyerek değerlendirmeyi ve bu değerlendirme sonucunda karar alabilmeyi gerekli kılmaktadır. Özellikle belirli parametre ve programlara göre başlatılan ve aktif hâle getirilen otonom silah sistemlerinden farklı olarak yukarıda otomatik silahlara örnek verilen mayınlar bakımından, patlamaya yol açacak tetikleyici unsurun değerlendirilmesi söz konusu değildir ve önem de arz etmez. Yani otomatik silah sistemleri, salt tepkiseldir. Bu örnekte de görüldüğü üzere, otonom ile otomatik kavramları arasındaki temel fark, değerlendirme ve karar verme unsurları bakımındandır.

Sonuç olarak otonom silah sistemlerinin en temel unsuru olan otonomi tartışmaları, bu kavramın neleri içerip neleri dışladığının belirlenmesi ile açıklık kazanabilecektir. Bir silah sisteminin otonom olarak nitelendirilmesinde, hayal gücünü zorlayacak seviyelerde otonomi öngörmek kadar, fazla dâhil edici bir yaklaşımla çok düşük bir eşik benimsemek de sakıncalıdır. Bu bağlamda otonomi seviyesi, günümüzün teknolojik gerçekliği, mevcut sistemlere yönelik tartışmalar ve bu sistemlere yönelik geliştirilen gerek lehe gerek aleyhe argümanlar çerçevesinde belirli bir denge gözetilerek ele alınmalıdır.

C. Otonom Silah Sistemleri

Yapay zekâ ve otonomi kavramlarında olduğu gibi, otonom silah sistemleri için de evrensel düzeyde kabul edilmiş yeknesak bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Hatta burada diğer kavramlara nazaran isimlendirme konusunda dahi farklılık

[237] Rebecca Crootof, "The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications", **Cardozo Law Review**, Cilt: 36, Sayı: 5, 2015, (Killer), s. 1855.

bulunmaktadır. Nitekim otonom silah sistemlerini karşılamak üzere farklı adlandırmalar arasında katil robotlar, ölümcül robotlar, katil sistemler, ölümcül makineler gibi terimler kullanılabilmektedir[238].

Silah sistemlerine yönelik otonomi teknolojisinin hızla gelişmesi ve otonom silah sistemlerinin giderek yaygınlaşmasıyla birlikte bu sistem ve makineler, çatışma alanlarında ve çatışma yürütümünde üstlenilen rol bakımından insanların yerini almaya başlamıştır[239]. Özellikle çatışmaların evrildiği şekil, operasyonların eriştiği hız ve hızlı işlev gösterebilen sistemlere sahip tarafın çatışmalarda daha avantajlı olduğu gibi hususları göz önüne aldığımızda, otonom silah sistemlerinde yaşanan gelişmelerin devletler tarafından neden yakından takip edildiği ve bu sistemlere yönelik giderek artan talebin aslında olağan olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Zira çatışmalarda bir tarafın kendisine yönelen askerî tehdide karşı yapacağı değerlendirmeler ve bunun sonucunda verilecek karşılık bakımından otomasyon, bu sürecin insanlara nazaran daha hızlı ve verilen karşılığın da daha isabetli olmasını sağlayabilmektedir[240].

Otonom silah sistemleri, bizce, yazılımsal ve donanımsal bileşenlerden oluşan ve bu bileşenleri ile işlev gösteren, genel olarak insan kontrolü olmayan veya kısıtlı bir insan kontrolünün bulunduğu, otonomi-insan etkileşiminin her bir sistem özelinde farklı niteliğe büründüğü, parametrelerine uygun hedefleri belirleyip gerektiğinde bu hedeflere saldırabilen silah sistemleri olarak tanımlanabilecektir. Ancak otonom silah sistemleri tartışmalarını, mevcut otonom silah sistemi örneklerini ve otonom silah sistemlerinin yasaklanmasına veya yasaklamaya gerek bulunmadığına ilişkin iddiaları daha sağlıklı değerlendirebilmek için tanım ve sınıflandırmaya yönelik başka açıklamaların da yapılması gerekmektedir. Zira otonom silah sistemleri kavramının hangi nitelikleri içerisinde barındırdığını ve nelerin otonom silah sistemi olabileceğini tam olarak kavrayamadan, yoğun tartışmaların yaşandığı bu alan ile ilgili belirtilmesi gereken diğer hususlara geçmek doğru olmayacaktır. Bu sebeple uluslararası alanda kabul gören bir tanımının olmadığını vurguladığımız otonom silah sistemlerine ilişkin

---

[238] İsmail Ataş, "Otonom Silah Sistemlerinin İnsancıl Hukukun Temel İlkelerine Uygunluğunun Sağlanmasında Anlamlı İnsan Kontrolünün Etkisi", **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12 Sayı: 1, 2022, s. 771.

[239] Agnieszka Szpak, "Legality of Use and Challenges of New Technologies in Warfare: The Use of Autonomous Weapons in Contemporary or Future Wars", **European Review**, Cilt: 28, Sayı: 1, 2020, s. 118.

[240] Kenneth Anderson, Daniel Reisner ve Matthew Waxman, "Adapting the Law of Armed Conflict to Autonomous Weapons Systems", **International Law Studies**, Cilt: 90, 2014, s. 390.

olarak, tartışmalarda ön plana çıkan kişi ve kurumların tanımlama ve sınıflandırma girişimlerini incelemek gerekmektedir. Bu bağlamda öne çıkan kurumlar arasında özellikle ABD Savunma Bakanlığı (*United States Department of Defense/DoD*), UKHÖ ve İnsan Hakları İzleme Örgütü (*Human Rights Watch/HRW*) yer almaktadır.

Genel olarak belirtilmeli ki otonom silah sistemleri sınıflandırmalarında üçe ayrılan bir yapı görülmektedir. Genellikle benzer ve hatta kimi zaman aynı içeriği karşılıyor olsa da sınıflandırmada kullanılan terminoloji, kurumdan kuruma değişkenlik göstermektedir.

Bu bağlamda öncelikle ABD Savunma Bakanlığının otonom silah sistemlerine yönelik öngördüğü ayrımlara bakacak olursak, yarı otonom silah sistemleri, insan gözetimli otonom silah sistemleri ve otonom silah sistemleri ayrımının yapıldığını görmekteyiz[241].

Yarı otonom silah sistemleri, aktif hâle getirildikten sonra sadece sistemin kontrolünden sorumlu operatör tarafından belirlenen hedeflere saldırabilen silah sistemleridir. Dolayısıyla hedefe yönelik kuvvet kullanma, bir insan unsuruna ve eylemine bağlıdır. Genel olarak hedef alma fonksiyonlarında insan kontrolünün korunduğu sistemler bu kategoridedir.

İnsan gözetimli otonom silah sistemlerinde ise farklılık, sistemin kontrolünden sorumlu operatörün rolü ve sistemin işleyişindeki otonomi fonksiyonundadır. Bu bağlamda insan gözetimli sistemler, insan unsuru olmadan çalışıp işlev gösterirler ancak yine de sistemin kontrolünden sorumlu bir operatör varlığını korur. Kontrolden sorumlu operatör, silah sisteminin işleyişinde meydana gelebilecek hata veya arıza gibi durumlarda, kabul edilebilir düzeyi aşan zarar ortaya çıkmadan, silah sisteminin işleyişine müdahale edebilecek ve sistemin işleyişini sonlandırabilecektir. Görüldüğü üzere sistemin kontrolünden sorumlu operatör, gerektiğinde müdahale yetkisini haizdir.

Son kategori olarak otonom silah sistemleri ise aktif hâle getirildikten sonra, herhangi bir insan unsuru veya eylemi gerekmeden hedef seçebilen ve seçtiği bu hedeflere kendiliğinden saldırabilen silah sistemleridir. Esasen, insan gözetimli otonom silah sistemlerinin de bu kategoriye dâhil olduğu kabul edilmektedir.

---

[241] United States Department of Defense, Directive 3000.09, **Autonomy in Weapon Systems**, 2012, ss. 13-14.

Görüldüğü üzere ABD Savunma Bakanlığı son kategorinin içerisine insan gözetimli otonom silah sistemlerini de dâhil etmiştir. Bu yaklaşım bizce de doğru bir yaklaşımdır. Zira aşağıda anlamlı insan kontrolü kavramında da tekrar değineceğimiz üzere, kontrol ve otonomi ayrı kavramlardır. Otonom niteliği haiz bir silah sisteminin işleyişine yönelik bir gözetimin öngörülmesi, ilgili sistemin otonom olma niteliğini etkilemeyecektir. Bu sebeple kanaatimizce doğru bir yaklaşımla Savunma Bakanlığı otonom silah sistemleri kategorisini genişletmiştir.

Otonom silah sistemlerinin tanım ve sınıflandırmasına ilişkin olarak UKHÖ de uzaktan kontrollü sistemler, otomatik silah sistemleri ve otonom silah sistemleri şeklinde bir ayrım benimsemiştir[242].

Uzaktan kontrollü sistemler, ABD Savunma Bakanlığının yaptığı sınıflandırmada belirttiği yarı otonom silah sistemlerinin içeriği ile benzer şekilde açıklanmıştır. Buna göre uzaktan kontrollü sistemler, uzaktan kontrol edilen ve sistemin hedef seçip saldırabilme aşamasındaki kararı kontrolden sorumlu operatörün verdiği sistemlerdir.

Otomatik silah sistemleri ise aktif hâle getirildikten sonra insan eylemi ve unsuru dâhil olmadan işlev gösterebilen sistemlerdir. Ancak bu sistemlerin gösterdiği işlev ve çalışma süreci, sadece aktif hâle getirilmeden önce ya da aktif hâldeyken spesifik veriye dayalı programlamaya bağlı ve bununla sınırlıdır.

Otonom silah sistemleri kategorisine yönelik olarak UKHÖ, bu kavramın *şemsiye kavram* rolünde olmasını önermiştir. Bu çerçevede bir silah sisteminin kritik olarak nitelendirilen fonksiyonlarında, yani hedef belirleme (hedefi arama, izleme, tespit etme) ve belirlenen hedefe yönelik kuvvet uygulama (hedefe saldırma, zarar verme, yok etme) fonksiyonlarında otonominin yer aldığı tüm silah sistemlerinin bu kategori çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

HRW'ye geldiğimizde ise Örgüt, ABD Savunma Bakanlığından ve UKHÖ'den farklı bir terminoloji kullanarak otonom silah sistemleri ile ilgili tanımsal belirginliği sağlamaya çalışmıştır. Zira yapılan tanım ve sınıflandırmalarda "robot" ve

[242] ICRC, **Expert Meeting Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects**, ICRC, Geneva, 2014, (Technical), s. 62; ICRC, 32nd, s. 44; ICRC, **Views of the ICRC on Autonomous Weapon System**, Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS), ICRC, Geneva, 2016, (Views), s. 1; ICRC, **Autonomy, Artificial Intelligence and Robotics: Technical Aspects of Human Control**, ICRC, Geneva, 2019, (Robotics), s. 5.

"döngü" kavramları tercih edilmiştir. Hedefi belirleme, buna yönelik karar alma ve hedefe yönelik kuvvet uygulama aşamalarını ifaden eden döngü kavramıyla birlikte ayrım, yine üçlü bir sınıflandırma ile yapılmıştır. Bu üç ayrı sınıf da şu şekildedir; insanın döngünün içinde olduğu silahlar, insanın döngünün üzerinde olduğu silahlar ve insanın döngünün dışında kaldığı silahlar[243].

İnsanın döngünün içinde olduğu silahlar, hedef belirleme kararının kontrolden sorumlu insanın talimatını gerekli kıldığı robotlardır.

İnsanın döngünün üzerinde olduğu silahlar, hedef belirleme ve belirlenen hedeflere saldırabilme işlevini insan müdahalesi olmadan yerine getirebilse de bu işlevin bir denetime tabi tutulduğu, gözetimden sorumlu bir operatörün bulunduğu robotlardır.

İnsanın döngünün dışında kaldığı silahlar da bir kez aktif hâle getirildikten sonra herhangi bir insan eylemi ve unsuru bulunmadan hedef belirleme ve belirlenen hedeflere yönelik kuvvet uygulayabilme işlevini kendi kendine yerine getirebilen robotlardır.

Konuyla ilgili spesifik çalışmaları bulunan bu üç kurumun yaptığı sınıflandırma ve açıklamalardan da görüleceği üzere, her ne kadar farklı adlandırmalarla da ifade edilse de çoğu zaman aslında otonom silah sistemlerinin sınıflandırılması tartışmalarında benzer niteliklerin benzer şekilde değerlendirildiği ve *de facto* bir fikir birliğinin belirli bir düzeyde sağlandığı anlaşılacaktır.

Ayrıca hem yukarıda otonomi başlığı altında hem de bu başlık altında yapılan açıklamalar çerçevesinde yeniden vurgulamak gerekir ki otonom silah sistemleri, geleceğin değil, bugünün, yani günümüzün silah sistemleridir[244]. Aksi düşünce, şu ana kadar yapılan yasaklama tartışmalarının, sadece varsayımsal ve hayal ürünü olan ve bilim kurgu filmleri hariç örneğine rastlanamayacak (en azından şu anlık) *Terminatör*[245] misali sistemlere yönelik olduğu sonucunu doğuracaktır. Bu sonuç ise

[243] Human Rights Watch ve Harvard Law School's International Human Rights Clinic (IHRC), **Losing Humanity: The Case Against Killer Robots**, 2012, s. 2.

[244] Crootof, Killer, s. 1872.

[245] Konuyla ilgili yaşanan tartışmalarda "Terminatör" benzetmesi, aynı isimli film serisine dayanmaktadır. Söz konusu film serisinde Terminatör, insansı bir robot olup tamamen insan kontrolünden bağımsız hareket edebilmektedir. Çalışmamızda da terminatör karakteri ile otonom silah sistemleri tartışmalarında yer alan tamamen bağımsız olma, tam otonom olma ya da insanın geniş döngünün dahi dışında kalması kavramları arasında bir bağlantı kurularak değerlendirmelerin bu benzetme çerçevesinde yapılması tercih edilmiştir.

bugüne kadar söz konusu sistemlere yönelik uluslararası düzeyde bir hukukî düzenlemenin gerekliliğini ve aciliyetini vurgulayan fikirlerle çelişecektir.

Otonom silah sistemleri, farklı temel parça ve unsurların bir bütün hâline getirilmesiyle oluşturulan sistemlerdir. Bu temel unsurlar arasında, bir gezici savaş platformu (örneğin hava, deniz ya da kara aracı), platformun çevresini inceleyip değerlendiren farklı nitelikte sensörler, sensörler sayesinde tespit edilen hedefi değerlendiren ve tasnif eden işlem sistemleri ve uygun hedef algılandığında platformu saldırıyı başlatmak üzere yönlendiren algoritmalar yer almaktadır[246]. Bu bağlamda otonom silah sistemleri; insansız, aktif hâle getirilmesinden önce programlanmış ve programlanıp aktif hâle getirildikten sonra bir insan yardımı veya müdahalesi olmadan farklı düzeyde askerî harekâtları bizzat yürütebilen sistemlerdir[247].

Son olarak, aşağıda bir kez daha ele alacağımız otonomi-kontrol ayrımını burada da kısaca belirtmekte fayda vardır. Yukarıda belirtildiği üzere, ABD Savunma Bakanlığı, yaptığı sınıflandırmada otonom silah sistemleri kategorisine insan gözetimli otonom silah sistemlerini de dâhil etmişti. Zira insan gözetiminde işlev göstermesine rağmen bu gözetim, aktif hâlde bulunan ve çalışan sistemin otonom özelliğini bertaraf eden nitelikte değildir. Nitekim bugün için otonom olan silah sistemlerinden bazıları, şu ana kadar bir insan gözetiminde kullanılagelmiştir. Bu husus, ilgili sistemin otonom niteliğini ortadan kaldıran bir unsur değildir. Farklı bir deyişle, bir otonom silah sistemini insan gözetimli olarak bir nevi yarı otonom hâliyle kullanmak, teknik sınırlılıklardan kaynaklanan bir durum değil, bizzat ilgili orduların ve askerî personellerin seçim, karar ve tercihleri sebebiyledir[248].

Ayrıca bu tartışma haricinde, gerçekçi ve etkili olmayan bir gözetime tabi olarak kullanılan silah sistemleri için de aslında fiilen bir gözetimin bulunmadığı ve bu silah sistemlerinin de otonom olarak işlev gördüğü belirtilebilir. Zira her ne kadar insan gözetimi öngörülmüş olsa da bazı silah sistemlerinin asıl fonksiyonunu yerine getirmesi saniyeler içerisinde gerçekleşebilmekte, bu da sorumlu kişinin gözetiminin ne kadar sağlıklı olacağına dair soru işaretlerini gündeme getirebilmektedir. Bu

[246] Michael T. Klare, "Autonomous Weapons Systems and the Laws of War", **Arms Control Today**, Cilt: 49, Sayı: 2, 2019, s. 8.

[247] Alex Leveringhaus, **Ethics and Autonomous Weapons**, Palgrave Macmillan Ltd., Oxford, 2016, s. 4.

[248] Paul Dumouchel, "Lethal Autonomous Weapons Systems: Organizational and Political Consequences", **Philosophical Journal of Conflict and Violence**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, s. 98.

duruma sınırlandırmayı döngü kavramıyla yapan HRW tarafından da dikkat çekilmiştir. HRW, insanın döngünün üzerinde bulunduğu sistemlerde, etkin olmaktan uzak sınırlı bir gözetimin *de facto* olarak insanı döngünün dışına attığını vurgulamıştır[249]. Uygulamadaki örnekleri göz önüne alıp konuya gerçekçi yaklaştığımızda bu anlayış, bizce de isabetli görünmektedir.

D. Anlamlı İnsan Kontrolü

1. Genel Olarak

Otonom silah sistemlerinin her kullanım ihtimalinde muhakkak bir insan kontrolünün bulunması gerektiği yönündeki görüş de geniş çapta kabul görmüştür[250]. Bu görüşler, uygun seviyede insan takdiri, uygun kontrol, gerekli insan mevcudiyeti, önemli insan kontrolü, esaslı kontrol gibi farklı terimlerle belirtilse de en fazla ilgi çeken ve yaygın olarak benimsenip kullanılan kavram "anlamlı insan kontrolü"dür (*meaningful human control*).

Anlamlı insan kontrolü kavramı, otonom silah sistemlerinin silahlı çatışmalarda kullanımının uluslararası hukuka aykırı olacağı gerekçesiyle yasaklanması gerektiği argümanlarına karşı, eleştirilen yönleri tamamlayıcı rolüyle bu argümanları bertaraf edebilecek bir nitelik arz etmektedir. Zira doğrudan yasaklama yerine, uygun hukukî çerçeveyle anlamlı insan kontrolünün ihtiva ettiği ve gerektirdiği hususların ön plana alınması, olası uluslararası hukuka aykırılık iddialarının temelini zayıflatabilecektir. Yani, anlamlı insan kontrolü kavramı ve uygulaması, otonom silah sistemlerinin kabul edilebilirliği konusunda önemli rol oynayacaktır[251]. Ayrıca özellikle yasaklama argümanlarına karşı da anlamlı insan kontrolü kavramı, gerek kişi ve kurum gerekse devlet bazında oldukça ilgiyle karşılanmış ve doğrudan yasaklamaya karşı alternatif bir çözüm olarak görülmüştür. Nitekim aşağıda değineceğimiz üzere, otonom silah sistemleri ile ilgili BM bünyesinde yapılan görüşmelerden de benzer sonucun çıktığı görülecektir.

---

[249] HRW ve IHRC, s. 2.
[250] ICRC, 32nd, s. 47.
[251] Advisory Council on International Affairs (AIV) ve Advisory Committee on Issues of Public International Law (CAVV), **Autonomous Weapon Systems: The Need for Human Control**, No. 97 AIV, No. 26 CAVV, 2015, s. 32.

Uluslararası hukuk boyutuyla anlamlı insan kontrolünün resmî olarak benimsenen bir tanımı bulunmamaktadır[252]. Yani her ne kadar kavram bazında anlamlı insan kontrolü otonom silah sistemleri tartışmalarında önemli bir rol oynamakta ise de bu kavramın tanımı ve içeriği bakımından, tıpkı diğer temel kavramlarda olduğu gibi, tam bir yeknesaklık yoktur. Hem tanım hem de bu kontrolün gerektirdiği unsurlar ve hangi hususların kontrolü "anlamlı" kılacağı noktalarında farklı gereklilik ve belirlemelerin yapıldığı görülmektedir. İlk kez Birleşik Krallık merkezli bir hükümet dışı kuruluş (*non-governmental organization*)[253] olan *Article 36* tarafından ileri sürülen anlamlı insan kontrolü kavramı ile ilgili olarak, sonrasında birçok farklı kurum ve kişi tarafından farklı açılımlar yapılmış ve kilit unsurlar belirtilmiştir. Bu kısımda, farklı kişi ve kurumlar tarafından anlamlı insan kontrolünün nasıl değerlendirildiğine değinilecektir.

İlk olarak bu kavramı ortaya atan örgüt olan *Article 36*, otonom silah sistemlerinin kullanımına yönelik olarak her durum ve senaryoda anlamlı insan kontrolünün bulunması gerektiğini ve ayrıca yer alacak insan kontrolünün anlamlı olması için asgari olarak şu 3 şartın sağlanması gerektiğini belirtmiştir[254]:

-Bilgi Unsuru: Otonom silah sistemlerinin kullanılacağı saldırıların planlanmasından ve yürütümünden sorumlu kişiler, saldırılacak hedef hakkında, saldırının hedefinin neden söz konusu hedef olduğuna, saldırının amaçlarına ve saldırıda kullanılacak olan silahın gerek kısa gerekse uzun vadeli sonuçlarına yönelik olarak yeterli düzeyde fikir sahibi olmalıdır.

-Eylem Unsuru: Otonom silah sistemleriyle yürütülecek saldırılarda, saldırıya başlanması, muhakkak sistemin kontrolünden sorumlu kişinin eylemini gerektirmelidir.

-Sorumluluk Unsuru: Otonom silah sistemleriyle yürütülecek saldırılarda ilgili saldırının yürütülmesi ve mevcut bilgilerin değerlendirilmesinden sorumlu kişiler, saldırının sonuçları bakımından hesap verebilir olmalıdır.

---

[252] Berkant Akkuş, **Autonomous Weapon Systems Under International Law**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 13.

[253] Hükümet dışı uluslararası örgütler, birbirinden farklı uyruktaki özel ya da kamu hukuku kişilerinin, bir uluslararası andlaşmaya dayanılmaksızın oluşturduğu, uluslararası alanda gayri ticarî amaçla faaliyette bulunan örgütlerdir. Bkz. Sur, s. 171.

[254] Article 36, **Killer Robots: UK Government Policy on Fully Autonomous Weapons**, 2013, ss. 3-4.

2013 yılında *Article 36* tarafından anlamlı insan kontrolüyle ilgili bu belirlemelerin yapıldığı dokümandan 3 yıl sonra yayımlanan bir başka dokümanda da bu gereklilikler bağlamında açıklayıcı unsurlar belirtilmiştir. Buna göre, anlamlı insan kontrolünün varlığının tespitinde yararlanılacak başlıca unsurlar; tahmin edilebilirlik, güvenilirlik ve şeffaflığı sağlayabilen teknoloji, sistemin kullanımından sorumlu kişiye yönelik olarak sistemin kullanımıyla umulan sonuç, teknoloji ve sistemin kullanıldığı bağlam ile ilgili olarak doğru bilgi, sistemin kullanımına ilişkin insan müdahalesi, eylemi ve takdiri için yeterli süre ve olası bir hukuka aykırılık durumunda sorumluluk çerçevesinin çizilmesidir[255].

Anlamlı insan kontrolü kavramıyla ilgili olarak UKHÖ, otonom silah sistemlerinin geliştirilmesinden sahaya sürülmesine kadar farklı aşamalar çerçevesinde insan kontrolünü ayırmış ve sistemin her aşamasında insan kontrolünün bulunması gerektiğinin altını çizmiştir. UKHÖ, uluslararası insancıl hukuka uygunluğu sağlayabilecek düzeyde insan kontrolünün belirlenmesinde başlıca şu gereklilikler üzerinden yapılacak değerlendirmelerin rehberlik sağlayabileceğini vurgulamıştır[256]:

-Silah sisteminin kullanımında, otonom olarak işlev gösteren sistemin gözetiminden sorumlu olup gerektiğinde müdahale veya sistemin çalışmasını durdurma işlevlerini üstlenen bir operatörün gözetiminin düzeyi;

-Silah sisteminin kullanım amacı ve kullanıldığı çevre de dâhil olmak üzere silah sistemine yönelik olarak tahmin edilebilirlik ve güvenilirlik unsurlarının düzeyi;

-Özellikle silah sisteminin amacı, saldırılan hedeflerin niteliği (örneğin nesne veya kişi), silah sisteminin kullanıldığı alan (örneğin yoğun nüfuslu yerler veya az nüfuslu yerler), sistemin kullanımda kalacağı süre ve kullanıldığı çevrede sistemin hareketliliği (örneğin sabit bir sistem veya kullanıma konulacak alan bakımından belirli sınırlamaları haiz hareketli bir sistem) ve bu mobilite üzerinde ne gibi sınırların çizilebileceği, rehberlik sağlayabilecek başlıca unsurlar arasında belirtilmiştir.

Anlaşılacağı üzere "anlamlı insan kontrolü" kavramının içeriği konusu net değildir ve bu konuda tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu kavram, otonom silah

[255] Daha detaylı bilgi için bkz. Article 36, **Key Elements of Meaningful Human Control**, 2016, s. 1.
[256] ICRC, **The Elements of Human Control**, Submitted to Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, CCW/MSP/2018/WP.3, 2018, (Elements), s. 2.

sistemleri tartışmalarında yanlış değerlendirmelere yol açabilecek şekilde de ele alınabilmektedir. Zira her tür otonom silah sistemi ve kullanım senaryosu için, tek tip tanım ve gereklilikler ile kontrol kavramının yaygınlaşmasını sağlamak ve böylelikle insancıl hukuka daha uygun hareket edildiğini düşünmek kanaatimizce yerinde değildir. Doktrinde, mevcut olan ve ilerleyen teknolojiyle birlikte daha gelişmiş örneklerini göreceğimiz tüm otonom silah sistemleri olarak nitelendirilebilecek savaş araçlarına yönelik tekdüze bir formül ve çözüm önerisi benimsemenin yanlış olacağı, anlamlı insan kontrolünün içeriğinin ve pratikte uygulamasının farklılaştırılması gerektiği öne sürülmüştür[257].

Bu çerçevede *Sharkey*, otonom silah sistemleri üzerinde bulunacak insan kontrolü ve bunun anlamına ilişkin olarak tek tip bir formülün sakıncalarını bertaraf etmek üzere farklı otonomi seviyelerine göre insan kontrolünü paylaştırmıştır. *Sharkey*, her türden otonom silah sistemine, her tür kullanım senaryosu, çevresi ve çeşidine uygulanabilecek yeknesak bir formülden ziyade, farklı tür sistem, kullanım senaryosu, çevresi ve çeşidine göre farklılaştırılmış otonomi-insan kontrolü düzeylerinin açılımını yapmıştır. Buna göre de *Sharkey*, beş farklı düzeyde otonomi-insan kontrolü paylaşımı öngörmüştür[258]:

1. Seviye: Otonom silah sistemleri ile yürütülecek saldırılarda hedefleri tespit edip bu hedeflere saldırı başlatılmasına, sistemin kontrolünden sorumlu kişi karar verir.

2. Seviye: Otonom silah sistemi ve mevcut program alternatif hedef seçenekleri sunar ancak bu seçenekler arasında hangi hedefe saldırı düzenleneceği kararını yine sistemin kontrolünden sorumlu kişi verir.

3. Seviye: Otonom silah sistemi ve program hedefleri belirler ve seçer ancak seçilen hedeflere saldırı yürütülmesi için sistemin kontrolünden sorumlu kişinin onayı şarttır.

---

[257] Daniele Amoroso ve Guglielmo Tamburrini, "What Makes Human Control over Weapon Systems Meaningful?", **ICRAC Working Paper 4**, 2019, (Makes), s. 12.

[258] Noel Sharkey, "Staying in the Loop: Human Supervisory Control of Weapons", **Autonomous Weapons Systems: Law, Ethics, Policy**, (Ed. Nehal C. Bhuta, Susanne Beck, Robin Geiβ, Hin-Yan Liu, Claus Kreβ), Cambridge University Press, Cambridge, 2016, ss. 26-27; Noel Sharkey, "Guidelines for the Human Control of Weapons Systems", **Working Paper for CCW GGE,** ICRAC, 2018, ss. 3-4; Daniele Amoroso ve Guglielmo Tamburrini, "In Search of the "Human Element": International Debates on Regulating Autonomous Weapons Systems", **The International Spectator**, Cilt: 56, Sayı: 1, 2021, (Search), s. 28.

4. Seviye: Otonom silah sistemi ve program hedefleri belirler ve seçer. Seçilen hedeflere yönelik veto yetkisinin kullanılabilmesi, yani saldırının yürütülmesini iptal edebilmesi için sistemin kontrolünden sorumlu kişinin sınırlı bir süresi vardır.

5. Seviye: Otonom silah sistemi ve program dışarıdan herhangi bir insan unsuru dâhil edilmeden, yani insan müdahalesi olmadan hedef belirleme ve seçim işlevini yerine getirir ve belirlenen hedeflere yönelik saldırı yürütümünü başlatır.

Her türde otonom silah sistemi kullanımı için ve kullanım çevresi özelinde tekdüze bir formül benimsemek bizce de yerinde olmayacaktır. Anlamlı insan kontrolü kavramının otonom silah sistemleri tartışmalarındaki konumu ve boşluk doldurucu rolü bağlamında düşünüldüğünde *Sharkey* tarafından öne sürülen farklılaştırılmış kontrol politikaları, daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Zira sayısız kullanım senaryosu ve çevresi, farklı amaçlarla hizmet edebilen silah sistemlerinin mevcudiyeti ve gelecekte daha gelişmiş örneklerin çıkabileceği göz önüne alındığında tekdüze bir yaklaşım, sakıncalı sonuçlara yol açabilecektir. Bu tarz bir tekdüze yaklaşım, şu an için işlev gösteren ve insancıl hukuk bağlamında en azından kötü niyet bulunmadığı müddetçe soru işaretleri doğurmayan bazı örneklerin gereksiz olarak yasaklama tartışmalarına dâhil edilmesini gündeme getirecektir. Ayrıca söz konusu yaklaşım, teknolojinin seyri ve devletlerin bu teknolojiden yararlanma istekleri karşısında uluslararası bir düzenlemenin yapılması olasılığını da düşürecektir. Bu sebeple anlamlı insan kontrolü kavramını ve içeriğini, farklılaştırılmış kontrol rejimleri ve farklı düzeyde insan-otonomi-makine görev paylaşımı ve partnerliği çerçevesinde ele almak daha yerinde gözükmektedir. Nihayetinde anlamlı insan kontrolü yeterince esnek ve uyarlanabilir bir şekilde ele alınmalı ki farklı tip sistem, kullanım tipi, çevresi ve bağlamına yönelik olarak farklı şekillerde teoriden uygulamaya yansıtılabilsin.

Bu açıklamalar çerçevesinde kanaatimizce, silah sisteminin geliştirilme aşamasında gerek yazılımsal gerek donanımsal, sistemin işleyişini sağlayacak programlama ve parametre belirlemede, donanım seçimleri ve harici kullanım araçlarını tespit edip, bunların ilgili kurallara uygunluğunu sağlamada mevcut bulunacak bir "anlamlı" insan kontrolü, silah sisteminin kullanıma konulmasından sonraki bir "kontrolsüzlüğü" de "anlamlı" kılabilecektir. Yani, silah sisteminin kullanım aşamasında bir yandan insan kontrolüne gerek duymaksızın uluslararası hukuk kurallarına uygun hareket edebileceği programlama, diğer yandan kullanılacak

çevre ve bağlamın uygun şekilde değerlendirilerek buna göre bir kullanım senaryosunun hayata geçirilmesi, kullanım sırasında insan kontrolünün hiç bulunmamasını ya da çok az düzeyde mevcut olmasını da anlamlı hâle getirebilecektir. İşte bu noktada anlamlı insan kontrolünün sadece sistemin aktif kullanımı esnasında değil, gerekli düzeyi karşılaması koşuluyla bu aşamadan önce de sağlanabileceği unutulmamalıdır.

Ayrıca bu açıklamalar, yukarıda otonomi ve otonom silah sistemleri başlıklarında yapılan açıklamalar ile birlikte ele alınmalıdır ki konu daha iyi anlaşılabilsin. Yukarıda otonomiye ilişkin açıklamalarda bir sistemin otonom olarak kabul edilebilmesi için muhakkak "özgür irade", "idrak", "tamamen bağımsızlık" gibi unsurların aranmaması gerektiği belirtilmişti. Nitekim böyle bir durumda ancak *Terminatör* misali örnekler otonom olarak kabul edilebilecek ve bu durum ne günümüzün gerçekliğine ne de en azından yakın geleceğin beklentisine uygun düşmeyecektir. Yani, otonom olarak nitelendirebileceğimiz sistemler de nihayetinde belirli bir programlama, gerekli yazılımsal ve donanımsal geliştirme ve tasarlamalar ile meydana getirilmiş, programlandığı şekle uygun parametre ve algoritmalar sayesinde işlev gösterebilen sistemler olacaktır. Programlanmanın dahi bulunmadığı, sadece insanın makineleşmiş hâli diyebileceğimiz örnekler ise en azından şu an için hayal ürünü olmaktan öteye geçemeyecektir. Farklı bir deyişle, otonom silah sistemleri de programlandığı şekle uygun hareket eden, algoritmalarını kullanıp değerlendirmelerde bulunan ve bu çerçevede işlev gösteren sistemlerdir. Bu özellikler sistemin otonomi özelliğini bertaraf edici değildir. Aksinin kabulü daha önce de vurguladığımız üzere, sadece şu an için hayal ürünü olabilecek sistemleri otonom sistemler olarak kabul etmemize yol açacak ve yapılan tüm tartışmaların geleceğe yönelik olduğu sonucunu doğuracaktır.

İşte anlamlı insan kontrolünü de bu açıklamalar özelinde değerlendirmek gerekmektedir. Yani bu bakımdan geniş perspektiften bakıldığında aslında tüm otonom sistemler, bir çeşit insan kontrolüne maruz kalmaktadır. Zira sistemin aktif hâle getirilmesinden sonra otonom olarak işlev gösterebilmesini sağlayacak uygun yazılım ve donanım, uygun programlama ve algoritma, sistem daha tasarlanırken geliştirilme aşamasında belirlenmekte, bu durum da aslında daha geliştirme ve tasarlama aşamasında insanın bir kontrol sergilediği anlamına gelmektedir.

Bahsedilen bu durum, konu ile ilgili tartışmalarda, HRW'nin sınıflandırmada kullandığı "döngü" kavramı ile birlikte "geniş döngü" kavramıyla ele alınmaktadır[259]. Sistemin tasarlanma ve geliştirilme aşamasında gerekli programlama ile yazılımsal ve donanımsal ayarlamaların yapıldığı aşama geniş döngü olarak isimlendirilmekte ve buna göre geniş döngüde her halükârda aslında bir insan unsurunun bulunduğu belirtilmektedir. İşte geniş döngüde dahi insan unsurunun bulunmadığı, yani sistemin kendi tecrübe edinimi, öz öğrenimi ve kendi oluşturduğu kural ve parametrelere göre hareket ettiği, buna göre işlevini yerine getirebildiği ve kimilerince tam, gerçek (*fully, truly*) otonomi olarak isimlendirilen örnekler bu şekilde nitelendirilmektedir. Ancak bu ölçüde bir gelişmenin mümkünatı da şüphelidir[260]. Bu sebeple konu ile ilgili tartışmalarda otonomi, otonom silah sistemleri ve anlamlı insan kontrolü kavramları, açıklanan hususlar dikkate alınarak ele alınmalıdır.

Bu bağlamda anlaşılacaktır ki insan, şu an mevcut sistemlerde ve en azından aksi bir gelişme yaşanana dek yakın gelecekte geliştirilecek olan sistemlerde farklı aşamalarda, dar ya da geniş döngüde bir şekilde yerini koruyacaktır. Nitekim *Heyns* de bu noktayı vurgulayarak, insanların gerek programlama ile gerek sistemi aktif hâle getirme veya kapatma gibi kararlarla en azından "geniş döngü" olarak isimlendirilen kısımda yerini koruyacağını belirtmiştir[261]. Yani sistem her ne kadar aktif hâle getirildikten sonra programlandığı şekle uygun olarak otonom hareket kabiliyetine sahip olsa ve işlevini gösterirken insan müdahalesine ihtiyaç duymasa da en azından bu kabiliyeti, sistemin aktif hâle getirilmesinden önceki programlanma sayesindedir.

Zaten bu husus da paylaşımlı kontrol rejimlerinin neden gerekli olduğunu göstermektedir. Çünkü zaman zaman asgari düzeyde bir kontrol de anlamlı insan kontrolü kapsamında değerlendirilebilecektir. Önemli olan insan-otonomi paylaşımını ve insan-makine görev tesisini, farklılaştırılmış kontrol politikaları ile çeşitli silah sistemlerine, farklı askerî amaçlara yönelik muhtelif operasyonel kullanımlara ve kullanım sahalarına göre hem uluslararası insancıl hukuka hem de sistemlerin kullanımıyla planlanan askerî faydaya uygun olarak yapabilmektir. Bu noktada farklılaştırılmış kontrol politikaları, anlamlı insan kontrolünün otonom silah

[259] AIV ve CAVV, ss. 10, 17, 26.

[260] Tabii eğer mümkün hâle gelirse ve böyle bir gelişme yaşanırsa bu gelişmenin, yapay zekâ alanında devrimsel yenilikler getireceği de açıktır. Bkz. AIV ve CAVV, s. 17.

[261] Christof Heyns, "Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions", **United Nations General Assembly**, 2013, prg. 40, s. 8.

sistemlerine uygulanmasına dair tartışmaların soyut ve teoride kalmasını önleyebilecektir. Çünkü farklılaştırılmış kontrol rejimleri ile birlikte düşünüldüğünde bu kavram, farklı çıkarların karşılaşmasına rağmen uluslararası düzeyde bir düzenlemeyi mümkün kılabilecek önemli bir potansiyele sahiptir.

Yukarıda bahsedilen farklılaştırılmış kontrol rejimlerinin otonom silah sistemlerine uygulanması noktasında ise bazı parametreler bize yol gösterebilecektir. İnsan-makine paylaşımının, otonomi düzeyinin ve insan-otonomi ilişkisinin hangi hususlara göre tespit edilebileceği ve ilgili rejim paylaşımında uygun seviyeyi belirlerken ne gibi parametrelere göre hareket edilebileceğine ilişkin olarak şu değerlendirmeler ön planda olabilecektir[262]:

-Silah sisteminin fonksiyonları: Özellikle silah sisteminin kritik addedilen işlevlerinde ne düzeyde bir otonominin bulunduğu ve silah sistemiyle yürütülebilecek saldırılar ile ilgili yapılacak değerlendirmeler önem arz edecektir.

-Mekânsal sınırlamalar: Silah sisteminin kullanılacağı çevrenin sınırlılık düzeyinin belirlenmesi ve kullanıma konulacak alanın spesifikliği ve özelliklerinin değerlendirilmesi yine insan-makine paylaşımında önemli bir parametre olabilecektir.

-Zamansal sınırlamalar: Silah sisteminin kullanımda kalacağı sürenin belirlenmesi, herhangi bir süre sınırının öngörülüp öngörülmediğinin değerlendirilmesi de otonomi düzeyinin tespitinde yararlanılabilecek bir değerlendirme olabilecektir.

-Tahmin edilebilirlik: Silah sisteminin tahmin edilebilirlik kriterini karşılayabilecek alanlarda kullanılması, özellikle farklı nitelikleri haiz çevre ve alanlarda kullanımın farklı sonuçlar doğurabileceği göz önüne alınırsa, değerlendirmede önemli bir parametre olarak karşımıza çıkabilecektir.

-Ayrım gözetme ilkesi: Aşağıda da değineceğimiz insancıl hukukun bu önemli ilkesine uygunluğu sağlamak adına, nesne ve kişi ayrımı ve anti-materyal kullanım ile anti-personel kullanımların ayrılması ve böylelikle sivillere olası etkilerin tahmin edilebilirliğinin uygun biçimde değerlendirilebilmesi, insan-makine etkileşiminde ve

[262] Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Araştırma Enstitüsü'nün yayımlamış olduğu bir raporda silah sistemlerine ve saldırılara yönelik anlamlı insan kontrolünün ne gibi parametrelerle şekillenebileceğine dair yaptığı bu belirlemeler için bkz. UNIDIR, **The Weaponization of Increasingly Autonomous Technologies: Considering How Meaningful Human Control Might Move the Discussion Forward**, UNIDIR Resources No. 2, 2014, ss. 5-7.

farklılaştırılmış kontrol rejimleri ile birlikte insan-otonomi dengesinde önemli bir değerlendirme kriteri olabilecektir.

-Silah sisteminin niteliği: Silah sisteminin sabit veya gezici nitelikte olması, özellikle sabit bulunan silah sistemlerine daha yüksek düzeyde bir otonominin tanınmasının daha isabetli olacağının öne sürülebileceği de göz önünde bulundurulursa önemli bir parametre olabilecektir. Nitekim buna ilişkin örnekler günümüzde de mevcuttur ve bu örneklere aşağıda değinilecektir.

-Uygunluk Standardı: Silah sisteminin kullanıma konulacağı alan ve kullanım senaryoları dâhilinde insancıl hukuka ve genel olarak uluslararası hukuka uygunluğun öngörülebilirliği, herhangi bir hukuka aykırılığın yaşanma ihtimaline karşın kullanım çevresi ve senaryosunun belirlenmesinin de önemli bir değerlendirme kriteri olacağı hatırlatılmalıdır. Aynı zamanda bu değerlendirme, sadece otonom silah sistemlerine özgü olmaktan ziyade genel bir değerlendirme niteliğindedir.

-Doğrulama: Devletlerin kullanıma koyacağı silah sistemlerine ilişkin şeffaflığı sağlaması, gerekli bildirimleri doğru bir şekilde yapması ve hesap verebilir konumda olmasına ilişkin tedbirler de otonomi-insan paylaşımının yapılabilmesinde yararlı olabilecektir. Zira her sisteme ve bunların kullanım ihtimaline ilişkin bilgi sahibi olunması, söz konusu sisteme ilişkin otonomi-insan kontrolü paylaşımı dengesinin de daha iyi değerlendirilebilmesini sağlayacaktır.

Bu kriterler ve değerlendirmeler üzerinden sorulacak sorular, verilecek cevaplar ve alınacak sonuçlar, insan-makine-otonomi dengesinin en iyi şekilde sağlanmasına ve farklılaştırılmış kontrol rejimlerinin en iyi şekilde anlaşılmasına vesile olabilecektir. Zira askerî anlamda otonominin faydaları kadar insanın da varlığı unutulmamalıdır. Yani otonomideki gelişim, insan kontrolünü azaltma veya sıfırlama gayesiyle değil, bir taraftan insan ve makinenin faydalarını birleştirme, diğer taraftan da hukuka uygunluk korunurken askerî amaçları daha etkin gerçekleştirme gayeleriyle birlikte ele alınmalıdır[263].

[263] United States Air Force (USAF) Office of the Chief Scientist, **Autonomous Horizons: Systems Autonomy in the Air Force- A Path to the Future, Vol. 1: Human–Autonomy Teaming**, USAF, Washington, 2015, ss. 5-6; Vincent Boulanin, Neil Davison, Netta Goussac ve Moa Peldán Carlsson, **Limits on Autonomy in Weapon Systems: Identifying Practical Elements of Human Control**, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Solna, 2017, s. 15.

2. İnsan-Sistem Etkileşimi Çerçevesinde Öne Çıkan Avantaj ve Dezavantajlar

Öncelikle otonominin ve otonom niteliği haiz silah sistemlerinin, insanlarla karşılaştırıldığında ne gibi avantajlar sağlayabileceğine değinmekte fayda vardır. İlk avantaj, nihayetinde bu silah sistemlerinin birer makine olmasıdır. Yani insanlar gibi yorulmazlar, acıkmazlar, uyku ihtiyaçları bulunmaz, çok sıcak, çok soğuk veya karanlık olan zor koşulların bulunduğu çevrelerde daha iyi performans gösterebilirler ve duyguları bulunmaz. Özellikle çatışmaların psikolojik etkileri bağlamında duyguların insanları meşru olmayan ne gibi hareketlere yönlendirebileceği dikkate alındığında, makinelerin duygusuzluğunun avantaj olduğu ileri sürülebilecektir. Nitekim çatışmalarda insanlar zaman zaman panik hâlinde yanlış kararlar verebilirken zaman zaman da intikam duygusuyla savaş suçu işleyebilecek şekilde hareket edebilmektedirler[264].

Belirli bir hedefe yönelik saldırıda isabetlilik meselesinde de otonom silah sistemleri avantaj sağlayabilecektir. Bu açıdan otonom silah sistemleri, insanlara nazaran insancıl hukuka daha uygun hareket edebilme potansiyeline sahiptir[265]. Zira sensör ve programlama imkânlarının teknolojik ilerlemeyle birlikte daha da gelişeceğini düşündüğümüzde, uluslararası insancıl hukuka uygunluk bakımından otonom silah sistemlerinin insanlara nazaran tercih edildiği, edileceği ve hatta tercih edilmesinin gerekli görülebileceği durumlar da ortaya çıkabilecektir.

Bir diğer avantaj, otonom silah sistemlerinin çatışma sahalarında belirli düzeyde askerî insan gücünün yerini alabilecek olmasıdır. Askerî insan gücünün özellikle aktif çatışma alanlarından uzak tutulması, orduların askerî personel kayıplarını oldukça düşük seviyelerde tutabilecektir. Bu sayede askerî personel bağlamında can kayıplarının azalacak olmasının beraberinde bir başka endişeyi

---

[264] Jason Borenstein, "The Ethics of Autonomous Military Robots", **Studies in Ethics, Law and Technology**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2008, s. 2; Markus Wagner, "Autonomous Weapon Systems", **Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, (Ed. Rudiger Wolfrum), Oxford University Press, New York, 2016, prg. 10, s. 3; Ronald Arkin, "Ethical Restraint of Lethal Autonomous Robotic Systems: Requirements, Research, and Implications", **Expert Meeting Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects**, ICRC, Geneva, 2014, s. 34.

[265] Ronald Arkin, **Governing Lethal Behaviour in Autonomous Robots**, CRC Press, Boca Raton, 2009, s. 29.

getirdiği ileri sürülebilir. Bu endişe, çatışma kararı alan ve bunu uygulayan ordudaki yöneticiler ve diğer politik aktörler bakımından, çatışmalara girme eşiğini düşürebilme endişesidir. Bu endişe yersiz de değildir. Zira savaşın bugüne kadar *son çare* olarak görülmesinin temel sebeplerinden biri de insanî kayıpların göz önünde bulundurulmasıdır[266]. Dolayısıyla çatışma alanlarında askerî personeller yerine sistemlerin ve makinelerin kullanımı arttığında ve savaş alanları belirli düzeyde bir değişime uğradığında bu değişim, çatışmaya girme kararını ve kamuoyu baskısını da etkileyecektir. Nitekim aktif çatışma sahalarına askerî personellerin değil de makinelerin gönderilecek olması, karar alıcılar bakımından personellerini çatışma sahalarına gönderme kararının vicdani boyutunun ve askerî personellerin olası can kaybı tehlikesi sebebiyle oluşabilecek kamuoyu baskısının azalmasına yol açabilecektir.

Askerî personellerin yerini almayla bağlantılı bir diğer avantaj, bazı çatışmalarda insanların yetersiz kaldığı ve kalacağı noktalarda bu sistemlerin kullanılabilme ihtimalinin askerî avantaj teşkil edebilmesidir. Bu bağlamda askerî anlamda büyük avantaj teşkil edebilecek senaryo olarak, askerî personellerin fiziksel olarak bulunması çok zor, tehlikeli veya imkânsız olan ya da iletişim sağlanmasının sıkıntılı olduğu çevrelerde, otonom silah sistemlerinin devreye girebilmesi belirtilebilecektir[267]. Nitekim bu tarz coğrafyalarda yürütülmesi planlanan operasyonlar da askerî ve stratejik anlamda yüksek önemi haiz operasyonlar olabilmektedir.

Otonom silah sistemleri ile ilgili bir başka avantaj da direkt olarak hız kavramıdır. Çatışmalarda hızlı olan, yani süratle karar verip bu kararını derhâl eyleme geçiren tarafın diğer tarafa nazaran büyük avantaj sağlayacağı aşikârdır. Mevcut otonom silah sistemleri de bu yönde yüksek bir potansiyel sunduğu gibi teknolojinin gelişimine paralel olarak bu potansiyelini arttırarak bundan sonra da sunmaya devam edecektir. Nitekim genel olarak yapay zekâ insanlardan daha hızlı şekilde tepki verir ve yapay zekânın bu niteliği, gelişen teknolojiyle birlikte ivme kazanan çatışmalarla

[266] Borenstein, s. 12.
[267] AIV ve CAVV, s.11.

da bağdaşmaktadır[268]. Hızın öneminin yadsınamayacağı askerî dünyada otonom silah sistemleri, talep bağlamında öne çıkan savaş araçlarından olmaya devam edecektir.

Elbette bu sistemlerin dezavantajlarının da bulunduğu yadsınamaz. Öncelikle, ilk avantaj olarak belirttiğimiz, askerî personellerin yerini alması ve bu durumun çatışmalara girme caydırıcılığını düşürebilme potansiyeli aynı zamanda bir dezavantaj da teşkil etmektedir.

Bunun yanında yapay zekânın ve teknolojinin gelişimiyle ortaya çıkan bu sistemlerin de bazı kusurlu yanları olabileceği gerçeği bir başka dezavantajdır. Zira bu sistemlerin de arıza yapabilme, işlev göstereceği parametrelere aykırı olarak tahmin edilemeyecek şekilde hareket edebilme veya siber saldırıların hedefi olabilme ihtimalleri bulunmaktadır[269]. Bu tip dezavantajlar özelinde önlemler alınabilecek ise de yüksek ihtimalle bu önlemler mutlak anlamda bir koruma işlevi göstermeyecektir. Ancak ne olursa olsun, tahmin edilebilirlik ve siber güvenlik konularında gerekli çaba gösterilmelidir.

Ayrıca insan-otonomi dengesini belirlerken gözden kaçırılmaması gereken başka bir nokta da mevcuttur: Otomasyon önyargısı (*automation bias*) kavramı. Otomasyon önyargısı, otonomiye duyulan sınırsız güveni ifade etmektedir. Yani, sistem ve program neyi öneriyorsa muhakkak doğrudur algısı ve sorgulama eksikliği, otomasyon önyargısının karşılığıdır[270]. İşte her tip otonom silah sistemi, kullanım çeşidi ve çevresi, kullanımıyla amaçlanan hedeflerin niteliği ve parametrelere uygun görülüp saldırıda bulunulabilecek hedeflerin karakteristik özellikleri değerlendirilirken otomasyon önyargısı da dikkate alınmalıdır. Bu endişeyi olabildiğince bertaraf etmek adına alınabilecek önlemlerin başında, silah sisteminin kullanımından sorumlu kişinin bir başka silah sisteminin de işleyişiyle ilgilenmek için görevlendirilmemiş olması, yani aynı anda birden fazla sistemin gözetiminden sorumlu olmaması gelmektedir[271]. Bu bağlamda önyargı hususu, insan-otonomi dengesi kurulurken ve otonomi seviyesi belirlenirken, her sistem özelinde, sistemin

[268] Stephanie Pedron ve Jose de Arimateia da Cruz, "The Future of Wars: Artificial Intelligence (AI) and Lethal Autonomous Weapon Systems (LAWS)", **International Journal of Security Studies**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2020, Article 2, s. 9.

[269] Vincent Boulanin ve Maaike Verbruggen, **Article 36 Reviews: Dealing With the Challenges Posed by Emerging Technologies**, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Solna, 2017, s. 22.

[270] Ozlem Ulgen, "Definition and Regulation of LAWS", **UN GGE LAWS Report**, 2018, prg. 20, s. 9.

[271] Boulanin, Davison, Goussac ve Carlsson, s. 19.

özellikleri de dâhil olmak üzere sisteme uygun kullanım çevrelerinin ve saldırılabilecek hedeflerin niteliği de göz önünde bulundurularak, belki de sistemin kapasitesinden daha düşük seviyede otonomi öngörüp buna göre insan-makine etkileşimini sağlamayı gerekli kılabilecektir.

Sonuç olarak denilebilir ki anlamlı insan kontrolü, otonom silah sisteminin kendi verimliliği ve sahip olduğu isabet düzeyi ile insanların anlayış ve deneyimlerini kaynaştırma ve fayda bağlamında birleştirme rolünde düşünülebilecektir[272].

3. Anlamlı İnsan Kontrolü Çerçevesinde Otonom Silah Sistemlerinin Örnek Kullanım Senaryoları

Bu kısımda son olarak, bazı kullanım örnek ve ihtimalleri üzerinden anlamlı insan kontrolü için benimsenen farklılaştırılmış kontrol rejimleri ile ilgili değerlendirmeler yapmak yerinde olacaktır.

Örneğin münhasıran savunma amaçlı kullanıma konulan silah sistemlerini düşünelim. Bu sistemler özelinde dördüncü[273] veya gerektiğinde beşinci[274] seviye otonomi tahsisi sağlanabilecektir. Nitekim özellikle savunma sistemleri işlevini gösterirken insan kontrolü pratikte anlamsız kalabilmekte ve hatta sıkı bir insan kontrolünün varlığı bizzat insanlar için tehlike arz edebilmektedir. Zira saniyeler içerisinde gerçekleşen tehdit algılama ve bu tehdidi bertaraf etmek üzere savunma amaçlı karşılık verme süreci, otonomi seviyesinin tahsisinde ön planda olmalı ve savunma amaçlı işlev gösteren sistemlerde sistemin kapasite ve yeterliliğine göre sağlanacak insan-makine paylaşımı, gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Bu bağlamda hava savunma sistemlerini esas aldığımızda, gelen tehditlere cevap verme bakımından zamanın fazlasıyla sınırlı olması, sistemin kullanımına yönelik aktif bir hareketin gerekli bulunması durumunda sistemin kontrolünden sorumlu kişinin maruz kalacağı baskı gibi unsurlar, insan-makine etkileşimi ve insan-otonomi düzeyini

[272] Anoushka Soni ve Elizabeth Dominic, "Legal and Policy Implications of Autonomous Weapons Systems", **The Center for Internet and Society**, 2020, s. 37.

[273] Yani otonom silah sistemi hedefleri belirler ve seçer. Seçilen hedeflere yönelik veto yetkisinin kullanılabilmesi için sistemin kontrolünden sorumlu kişinin sınırlı bir süresi vardır.

[274] Yani otonom silah sistemi dışarıdan herhangi bir insan unsuru dâhil edilmeden, herhangi bir insan müdahalesi olmadan hedef belirleme ve seçim işlevini yerine getirir ve belirlenen hedeflere yönelik saldırı yürütümünü başlatır.

belirlemede doğru değerlendirmeyi sağlamada göz önünde bulundurulması gereken meseleler arasında olacaktır. Zira hava savunma sistemleri örneğinde yukarıda açıklanan ve *Sharkey* tarafından öne sürülen beş farklı seviye bağlamında sisteme asgari dördüncü seviye içeriğinde bir otonomi düzeyinin tanınması ve insan-makine etkileşiminin buna göre sağlanması daha uygun olacaktır. Diğer ihtimaller hem gerçekliğe çok uygun olmayacak hem de otonominin insan unsuruyla birlikte askerî anlamda sağlayacağı faydalarla çelişecektir.

Bir başka ihtimal olarak sivil nüfusun yoğun olduğu yerlerde saldırı amaçlarıyla beşinci seviye otonomi seviyesinde de işlev gösterebilecek otonom bir silah sisteminin kullanıma konulabileceği senaryoyu düşünelim. Bu durumda beşinci seviyede belirtilen otonomi düzeyi ve işlevini söz konusu silah sistemine vermek, insancıl hukuk bağlamında birçok soru işareti doğuracaktır. Ancak silah sistemi, özellikle isabet oranı ve saldırının sivillere olası etkileri bakımından insancıl hukuka uygunluk anlamında bir sorun doğurma potansiyelinden uzaksa ve silah sisteminin sensör ve algoritmik kapasitesi yeterince gelişmişse, dördüncü seviyede bir otonomi bu sisteme tanınabilecektir. Bu tarz bir değerlendirme ile uygun otonomi seviyesi tespit edilecek ve bu tespit ile beraber insan-makine etkileşimi mümkün olan en üst düzeyde sağlanacaktır. Dolayısıyla uygun tespit ile askerî fayda maksimize edilirken aynı zamanda uluslararası hukuka riayet de temin edilmiş olacaktır. Yine, sivillerin bulunmadığı ya da bulunma olasılığının makul olarak düşük tahmin edildiği yerlerde de üçüncü[275], dördüncü veya beşinci seviye kabul edilebilir hâle gelebilecektir. Bir bakıma, insan-otonomi seviyesi belirlenirken ve insan-makine etkileşimi sağlanırken, gerekli durumlarda insan unsurunun belirli bir düzeyde varlığının korunması, sistemin teknik ve gelişmişlik bağlamında sınırlılığını ve kullanıma konulacağı çevrenin karakteristik özelliklerini bertaraf edebilecektir.

Ayrıca otonom silah sistemlerinin yasaklanması argümanlarında sıklıkla dile getirilen ve aşağıda değerlendirmesini yapacağımız ayrım gözetme ilkesi çerçevesinde de insan-makine etkileşimi ve insan-otonomi düzey belirlemesi yapılabilecektir. Çatışmaların evrildiği şekil ve çatışma yürütümlerinin geldiği nokta göz önüne alındığında, çatışma sahaları sıklıkla kentsel alanlara kaymakta ve nüfusun yoğun

[275] Yani otonom silah sistemi hedefleri belirler ve seçer ancak seçilen hedeflere saldırı yürütülmesi için sistemin kontrolünden sorumlu kişinin onayı şarttır.

olduğu yerlerde de askerî operasyonlar yürütülmektedir. Bu gibi durumlarda savunmadan ziyade saldırı amacıyla kullanıma konulacak bir otonom silah sisteminin, ayrım gözetme ilkesine uygunluk bakımından hiçbir endişe doğurmadan çatışmalarda rol alabilecek şekilde programlanabilmesi, şu an için zor görünmektedir. Bu durumun kabulünde herhangi bir sorun yoktur; zira aksi bir iddia, özellikle ayrım gözetme ilkesinin kişi boyutuyla gerçek dışı olacaktır. Çünkü artık hatları belli ve kesin çatışma alanları bulunmamaktadır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken nokta, bir otonom silah sisteminin ayrım gözetme ilkesine yönelik endişelere mahal vermeden de kullanım alanları olabileceğidir. Zira çatışmalar, artık her ne kadar kentsel alanlara kayabiliyor olsa da nüfusun olmadığı ya da çok seyrek olduğu, nispeten hatların kolay belirlenebildiği alanlarda da meydana gelebilmektedir. Nitekim doktrinde de bazı yazarlar, silah sisteminin kullanıma konulduğu alanın ve operasyon bağlamının, yasaklama argümanları çerçevesinde ileri sürülen ayrım gözetme ilkesine uygunluğu değerlendirmede büyük önemi bulunduğunu belirtmektedir[276]. Bu görüşte olan yazarlar, çoğu çatışmaların meskûn mahallerde geçtiğini ancak bu durumun otonom silah sistemlerinin hukuka aykırı olacağını belirtmek için yeterli olmadığını çünkü insancıl hukuka aykırılık endişeleri doğmadan da kullanım ihtimalleri olabileceğini, her alanda sivil nüfus veya nesne olmayabileceğini belirtmektedir[277]. İşte yasaklama argümanlarında eksik kalan başlıca nokta da bu hususdur. Kabul etmek gerekir ki aktif hâle getirildikten sonra bir insan müdahalesi olmayacak şekilde kentsel alanlarda kullanıma konulan otonom silah sistemlerinin, bu tür bir alanda ayrım gözetme ilkesine uygun hareket etmesi zor görünmektedir. Ancak ayrım gözetme ilkesine ve genel olarak insancıl hukuka aykırılıklar meydana gelmeden de bu sistemler kullanıma konulabilecektir. Çatışmaların boyutu ve farklı yürütüm şekilleri göz önüne alındığında, başta ayrım gözetme ilkesi olmak üzere insancıl hukuk prensiplerine aykırılık yaşanmayacağının büyük olasılık olduğu çevrelerde, daha farklı yerlerde bu ilkelere aykırı sonuçlar doğurma potansiyeline sahip sistemler de kullanılabilecektir. İşte bu yüzden farklılaştırılmış kontrol rejimleri benimsenmeli ve otonominin gelişiminin askerî alanda insan unsurunu kaldırma amacıyla değil, otonominin ve

[276] Michael N. Schmitt ve Jeffrey S. Thurnher, "Out of the Loop: Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict", **Harvard National Security Journal**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2013, s. 246; Anderson, Reisner ve Waxman, ss. 402-404.

[277] Schmitt ve Thurnher, s. 246; Anderson, Reisner, Waxman, ss. 402-404.

insan takdirinin ayrı ayrı faydalarının birlikte değerlendirilmesi ve elde edilebilecek azami askerî verimliliğin sağlanması amacıyla sürdürüldüğü unutulmamalıdır.

III. OTONOM SİLAH SİSTEMLERİ VE ULUSLARARASI DÜZEYDE YAŞANAN GELİŞMELER

Otonom silah sistemleri ile ilgili gelişmelerden belki de en önemlisi bu sistemlerin BM bünyesinde tartışılmaya başlanmasıdır. BM bünyesinde 2013 yılında başlayan görüşmeler, "Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayrım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi[278]"ne (*The Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects/Convention on Certain Conventional Weapons/CCW/BKSS*) taraf devletlerce yapılmaya başlanmıştır. Süregelen bu toplantılarda otonom silah sistemleri ile ilgili gelişmeler ele alınmış, fikirler öne sürülmüştür. Tartışma ve görüşmelerin 2017 yılı itibariyle kurulan "Hükümet Uzmanları Grubu[279]" (*Group of Governmental Experts/GGE*) çerçevesinde devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Bugüne kadar yapılagelen toplantı ve görüşmelerde otonom silah sistemleriyle ilgili soru ve sorunlar konuşulmuştur.

Bu görüşmelerin en somut neticesi rehber ilkeler olarak göze çarpmaktadır. 2019 yılında "Ölümcül Otonom Silah Sistemleri Alanında Ortaya Çıkan Yeni Teknolojiler Üzerine 11 Rehber İlke" öne sürülmüş ve bu ilkeler, aynı yıl BKSS'ye taraf devletlerin toplantısında kabul edilmiştir[280]. Bu tür silah sistemleri bakımından

---

[278] Kısaca Belirli Konvansiyonel Silahlar Sözleşmesi olarak da anılan 1980 tarihli bu Sözleşme, çalışmamız kapsamında, "BKSS" şeklinde kısaltılarak ifade edilecektir. Sözleşmeye hâlihazırda 126 devlet taraftır. Türkiye bakımından ilgili Sözleşme, 20.12.2004 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından 2004/8298 sayılı kararla çekince konularak onaylanmıştır. Bkz. R.G., 04.01.2005, Sayı: 25690. Türkiye 02.03.2005 tarihinden itibaren de Sözleşmeye taraftır. Bkz. United Nations Treaty Series Online, "Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (with Protocols I, II and III)", https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028003a6cf&clang=_en, (26.07.2022).

[279] Çalışma kapsamında "GGE" şeklinde kısaltılarak ifade edilecektir.

[280] İlkelerin kabul edildiği oturumun nihai raporu ve ilkeler için bkz. "Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects", https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/343/64/PDF/G1934364.pdf?OpenElement, (26.07.2022).

uluslararası hukukun, özellikle BM Andlaşmasının ve uluslararası insancıl hukukun rehber alınmaya devam edilmesi gerektiğini vurgulayan metinde kabul edilen 11 rehber ilke şu şekildedir[281]:

> *a) Uluslararası insancıl hukuk, ölümcül otonom silah sistemlerinin olası gelişim ve kullanımları da dâhil olmak üzere tüm silah sistemlerine uygulanmaya devam edecektir.*
>
> *b) Hesap verebilirlik makinelere devredilemeyeceğinden ve bu kriter makinelerce sağlanamayacağından, bir silah sisteminin kullanılmasına yönelik insan sorumluluğu bulunmalıdır ve korunmalıdır. Bu sorumluluk, silah sisteminin tüm yaşam döngüsü [282]süresince göz önünde bulundurulmalıdır.*
>
> *c) Farklı niteliklere bürünebilen ve silahın yaşam döngüsünün farklı aşamalarında hayata geçirilebilen insan-makine etkileşimi, ölümcül otonom silah sistemleri alanında ortaya çıkan teknolojilerin ve bunların muhtemel kullanımlarının, uygulanabilir uluslararası hukuka ve özellikle uluslararası insancıl hukuka uygunluğunu sağlamalıdır. Bunun için, insan-makine etkileşiminin boyutu ve niteliği belirlenirken operasyonel bağlam ve silah sisteminin özellikleri ile neler yapabildiği gibi bazı hususlar da değerlendirmede ele alınmalıdır.*
>
> *d) BKSS kapsamındaki herhangi bir silah sisteminin geliştirilmesi, görevlendirilmesi ve kullanılmasına yönelik hesap verebilirlik, sistemin işleyişinin sorumlu insan kontrolü ve emir-komuta zinciri altında bulunması da dâhil olmak üzere, uygulanabilir uluslararası hukuka uygun olarak korunmalıdır.*
>
> *e) Devletlerin uluslararası hukuk yükümlülüklerine uygun olarak, yeni bir savaş aracının, yönteminin veya silahın araştırılması, geliştirilmesi, edinilmesi veya uygulamaya konulmasında, söz konusu savaş aracı, yöntemi veya silahın kullanımının, her durumda veya bazı hâllerde, uluslararası hukuk tarafından yasaklanıp yasaklanmadığının tespiti yapılmalıdır.*
>
> *f) Ölümcül otonom silah sistemleri alanında ortaya çıkan teknolojilere dayalı olarak yeni bir silah sistemini geliştirirken ya da edinirken, fiziki güvenlik, uygun soyut tedbirler (bilgisayar korsanlığı veya veri aldatmasına karşı siber güvenlik de dâhil olmak üzere), terörist gruplarca sistemin ele geçirilme riski ve sistemin yaygınlaşması gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.*
>
> *g) Risk değerlendirmesi ve hafifletme önlemleri, herhangi bir silah sisteminde ortaya çıkan teknolojilerin tasarlanma, geliştirilme, test edilme ve kullanılma aşamalarının birer parçası olmalıdır.*
>
> *h) Ölümcül otonom silah sistemleri alanında ortaya çıkan teknolojilerin kullanımında, uluslararası insancıl hukuka ve diğer uygulanabilir uluslararası hukukî yükümlülüklere uygunluğa önem verilmelidir.*
>
> *i) Muhtemel politik tedbirler oluşturulurken, ölümcül otonom silah sistemleri alanında ortaya çıkan teknolojiler, insan biçimini almış makineler gibi görülmemeli, insanîleştirilmemelilerdir.*
>
> *j) Tartışmalar ve BKSS çerçevesinde alınacak politik tedbirler, akıllı otonom teknolojilerin barışçıl kullanımlarının ilerlemesini ve bu sistemlere erişimi engellememelidir.*
>
> *k) Askerî gereklilik prensibi ve insanî düşünceler arasında bir denge sağlamayı amaçlayan BKSS, Sözleşmenin amaçları bağlamında ölümcül otonom silah*

[281] İlkelerin çevirisi tarafımızca yapılmıştır.

[282] Silah sisteminin yaşam döngüsü, kısaca silahın tasarlanma ve geliştirilme aşamasından kullanıma konulması ve kullanımın sonlandırılması aşamasına kadar olan süreci ifade eder.

sistemleri alanında ortaya çıkan teknolojilere yönelik uygun bir çerçeve sunmaktadır.

Bu ilkelerin bazılarına biraz daha yakından bakıldığında, yukarıda açıkladığımız anlamlı insan kontrolünün farklı aşamalarda sağlanabileceği hususuna benzer olarak 2. ilkede, silah sisteminin *yaşam döngüsü* ve insan sorumluluğu kavramlarıyla belirlemeler yapılmıştır. İnsan unsurunun silah sisteminin geliştirilme aşamasından kullanım aşamasına ve hatta kullanım sonrasına uzanan çizgide farklı aşamalarda olabileceğine yönelik ilk sistematik çabalar da aslında zaten 2017 ve 2018 yıllarında GGE başkanlığını yürüten *Amandeep Singh Gill* tarafından gösterilmişti[283]. 2018 yılındaki oturumda *Gill,* insan-makine etkileşiminde bazı *temas noktalarının* bulunduğunu ve insan kontrolünün silahın *yaşam döngüsü* boyunca bu noktalar baz alınarak sağlanabileceğini belirtmiştir[284]. Bu *temas noktaları* da araştırma ve geliştirme aşaması, test etme, değerlendirme ve onaylama aşaması, kullanım, talim, komuta ve kontrol aşaması ve kullanma ve kullanımı sonlandırma aşamaları olarak kayda geçmiştir. Görüldüğü üzere bu belirlemeler, daha sonra 11 rehber ilkede de yansımalarını bulmuştur.

Yine farklılaştırılmış kontrol rejimleri, insan-makine etkileşimi ve insan-otonomi dengesi ile ilgili olarak yukarıda yaptığımız açıklamalar ve kullanım tip ve ihtimallerine göre otonomi seviyesinin belirlenmesine ilişkin değerlendirmelere benzer olarak 3. ilke, farklılaştırılmış kontrol rejimleri ile benzer bir anlam ihtiva etmektedir. Zira insan-makine etkileşiminin silah sisteminin muhtemel kullanımı, özellikleri, kullanıma konulacağı çevre gibi unsurlarla değerlendirilerek uluslararası hukuka uygunluğun sağlanması gerektiği ifade edilmiştir. 5. ilke ise görüleceği üzere Protokol I m. 36'nın hatırlatılmasıdır.

Otonom silah sistemleri alanında yaşanan tartışma ve gelişmeler sadece BM çerçevesinde değil, hem diğer bazı örgütler hem de sivil toplum kuruluşları bünyesinde de gerçekleşmiştir. Bu bakımdan konu ile ilgili Avrupa Birliği (*European Union/EU/AB*) bağlamındaki yaklaşımlara baktığımızda, özellikle üye devletler bazında bir fikir birliğinin bulunmadığı görülmektedir. Nitekim bazı devletler otonom

[283] Amoroso ve Tamburrini, "Search", ss. 25-26.
[284] Chair's summary of the discussion on agenda items 6 a, b, c and d, 9-13 April 2018, Convention on Certain Conventional Weapons – Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems, ss. 4-5.

silah sistemlerinin geliştirilmesi ve kullanımı aleyhinde pozisyon alırken diğer bazıları da bu silah sistemlerinin uluslararası hukuk çerçevesinde yasaklanmasına gerek bulunmadığı görüşünü savunmaktadır. Bu silah sistemlerinin yasaklanmasını ya da kullanımının kısıtlanmasını savunan devletlere örnek verecek olursak Avusturya, Slovenya ve Belçika bu bağlamda sayılabilecektir. Katı tutumlara ve yasaklama çağrılarına karşı konumda bulunan devletlerden bazıları da Fransa ve Almanya olarak karşımıza çıkmaktadır[285].

Üye devletler arasında fikir ayrılıkları bulunmasına karşın, kurum bazında baktığımızda daha yeknesak bir politika çizildiğini görebilmekteyiz. Zira Avrupa Parlamentosu (*European Parliament/EP/AP*) hedef alma ile ilgili fonksiyonlarda insanın rolünün ve kontrolünün kaldırılmaması gerektiğini savunmaktadır. Parlamento bu yönde kararlar da almıştır[286]. Ayrıca olağan yasama usulü çerçevesinde kabul edilen, Avrupa Savunma Fonunu (*European Defence Fund/EDF/ASF*) kuran Tüzük ile, insanlara karşı yürütülen saldırılar bakımından, hedef alma ile ilgili fonksiyonlarda anlamlı insan kontrolünün bulunmadığı otonom silah sistemlerinin fonlanmaması gerektiği düzenlenmiştir[287]. İlgili kısmı içeren paragrafın devamında "erken uyarı sistemlerinin geliştirilmesine yönelik ve savunma amaçlı karşı önlemler bakımından finansman sağlama ihtimaline halel getirmeksizin" denilerek bu çerçevedeki fonlama olasılığının saklı tutulduğu anlaşılmaktadır[288]. Dolayısıyla Tüzüğün ifadelerini dikkate aldığımızda *Bode* ve *Huelss*'in de belirttiği üzere[289], insanları hedef almayan ya da savunma amaçlı kullanılmak üzere geliştirilen otonom silah sistemlerinin

[285] Gökhan Güneysu, **Otonom Silah Sistemleri: Bir Uluslararası Hukuk İncelemesi**, Nisan Kitabevi, Eskişehir, 2022, ss. 101-104.

[286] Kararlar için bkz. European Parliament, Resolution of 12 September 2018 on autonomous weapon systems, 2018/2752 (RSP), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0341_EN.html ve European Parliament, Resolution of 20 January 2021 on artificial intelligence: questions of interpretation and application of international law in so far as the EU is affected in the areas of civil and military uses and of state authority outside the scope of criminal justice, 2020/2013 (INI), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0009_EN.html, (14.01.2023).

[287] EU, Regulation (EU) 2021/697 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the European Defence Fund and repealing Regulation (EU) 2018/1092, https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/697/oj, (14.01.2023), prg. 10; Ingvild Bode ve Hendrik Huelss, "Constructing Expertise: The Front- and Back-Door Regulation of AI's Military Applications in the European Union", **Journal of European Public Policy**, 2023, ss. 2, 9; Esther Barbé ve Diego Badell, "The European Union and Lethal Autonomous Weapons Systems; United in Diversity", **European Union Contested: Foreign Policy in a New Global Context**, (Ed. Elisabeth Johansson-Nogués, Martijn C. Vlaskamp, Esther Barbé), Springer, Cham, 2020, ss. 143-144.

[288] EU, prg. 10.

[289] Bode ve Huelss, s. 9.

fonlanabileceği anlamı doğal olarak çıkmaktadır. Nihayetinde bu açıdan incelediğimizde kullanılan ifadelerin bazı anlam boşluklarını da beraberinde getirdiği daha iyi anlaşılacaktır.

Hükümet dışı kuruluşlardan HRW'nin yaklaşımına geldiğimizde Örgüt, 2012 yılında tam otonom silah sistemlerinin gelişimi ve kullanımına yönelik yasaklama çağrısında bulunmuş ve buna ilişkin bir rapor yayınlamıştır. Otonom silah sistemleri başlığı altında HRW'nin tanım ve sınıflandırma kısmında değindiğimiz bu raporda, otonom silah sistemlerinin uluslararası insancıl hukuka uygun olarak kullanılamayacağı öne sürülmüştür[290].

Yine 2012 yılında HRW, Article 36, Uluslararası Robot Silahları Kontrol Komitesi (*International Committee for Robot Arms Control/ICRAC*) gibi bazı hükümet dışı kuruluşların oluşturduğu koalisyon, HRW'den Mary Wareham tarafından koordine edilen[291], "Katil Robotları Durdurma Kampanyası"nı (Campaign to Stop Killer Robots) başlatarak tam otonom silah sistemlerinin kullanımının yasaklanması ve bu tür silah sistemleriyle yürütülecek saldırılarda kuvvetin kullanıldığı nihai aşamada insan varlığının korunması gerektiği savunulmuştur.

Otonom silah sistemlerinin yasaklanması gerektiğini ileri süren görüşlerin belirtildiği diğer gelişmeler ise Uluslararası Yapay Zekâ Konferanslarında[292] sunulan açık mektuplar (*open letters*) olarak kayda geçmiştir. Burada bahsedeceğimiz mektupların ilki 28 Temmuz 2015 tarihinde yapılan konferansın açılışında sunulan ve fazlasıyla ilgi çeken "Otonom Silahlar: Yapay Zekâ ve Robotik Uzmanlarından Açık Mektup" iken, diğer mektup 19-25 Ağustos 2017 tarihlerinde gerçekleştirilen konferansta "Birleşmiş Milletler Belirli Konvansiyonel Silahlar Sözleşmesi Üzerine Bir Açık Mektup" ismiyle sunulmuştur. Her iki mektupta da tam otonom silah sistemlerinin uluslararası hukukta yasaklanması gerektiği ve bu silah sistemleriyle ilgili hukukî çerçevenin çizilmesi adına acil harekete geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle ilk mektupta, barut ve nükleer silahların ardından savaşlarda

[290] HRW ve IHRC, **Losing Humanity: The Case Against Killer Robots**, 2012.
[291] Amoroso ve Tamburrini, Search, s. 20.
[292] Söz konusu konferanslar aynı ismi taşıyan Uluslararası Yapay Zekâ Konferansı Organizasyonu (International Joint Conferences on Artificial Intelligence/*IJCAI*) tarafından iki yılda bir düzenlenmektedir. Organizasyon hakkında daha detaylı bilgi için bkz. International Joint Conferences on Artificial Intelligence Organization, "About IJCAI", https://www.ijcai.org/aboutIJCAI, (27.07.2022).

yaşanan 3. devrim olarak nitelendirilen otonom silah sistemleri; 2. mektupta Pandora benzetmesine konu olmuş ve "Pandora'nın kutusu bir kez açıldığında kapatması da zor olacaktır" denilerek bu silah sistemlerinin yasaklanmasına yönelik eyleme geçme zamanının geldiği belirtilmiştir[293].

IV. SİLAHLI İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ OTONOM SİLAH SİSTEMİ OLARAK KABUL EDİLEBİLİRLİĞİ TARTIŞMALARI

İnsansız hava araçları (İHA-*Unmanned Aerial Vehicles/* UAV's), kısaca aracın içinde kullanımını sağlayan bir operatör bulunmadan kalkıştan inişe kadar uçuş fonksiyonunu uzaktan kontrolle ya da otonom olarak yerine getiren araçlar olarak tanımlanabilir[294]. İHA'lar farklı kullanım alanlarında işlev göstermek üzere tercih edilebilmektedir. Uzaktan pilotlu araçlar, uzaktan kontrollü hava araçları veya *drone* gibi farklı isimlendirmelerin de tercih edildiği bu araçlar için oluşabilecek kullanım alanlarından biri de kaçınılmaz olarak askerî alan olmuştur. Askerî alanda bu araçlar silahlandırılarak silahlı insansız hava aracı (SİHA- *Unmanned Combat Aerial Vehicle/ UCAV)* niteliğini almış ve askerî operasyonlarda farklı amaçlarla kullanıma konulmuştur. Yani SİHA'lar, insansız hava araçlarının silahlandırılmış ve çatışmalarda görevlendirilmiş modelleridir. SİHA'lar, teknolojik ilerlemeyle birlikte uzun zamandır askerî operasyonlarda rol alan ve bu rolü zaman zaman kilit bir niteliğe bürünen modern savaş araçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

SİHA'ların sunduğu ve sunabileceği avantajlar, birçok farklı amaçla askerî kullanımı beraberinde getirmiştir. Aşağıda da değineceğimiz bu avantajlar söz konusu araçların stratejik önemini arttırmış ve değişen zamanın koşullarına göre farklı amaç ve işlevlerle çatışmalarda kullanılması sonucunu doğurmuştur.

Aslında İHA ve SİHA'lar genellikle, uzaktan kontrol edilen araçlardır. Bu sebeple genellikle otonom silah sistemleri tartışmalarına doğal olarak fazla dâhil

---

[293] Future of Life Institute, "Autonomous Weapons: An Open Letter from AI & Robotics Researchers", https://futureoflife.org/2016/02/09/open-letter-autonomous-weapons-ai-robotics/, (27.07.2022); Future of Life Institute, "Killer Robots: World's Top AI and Robotics Companies Urge Unied Nations to Ban Lethal Autonomous Weapons", https://futureoflife.org/2017/08/20/killer-robots-worlds-top-ai-robotics-companies-urge-united-nations-ban-lethal-autonomous-weapons/, (27.07.2022).

[294] Sezer Çoban ve Tuğrul Oktay, "Legal and Ethical Issues of Unmanned Aerial Vehicles", **Journal of Aviation**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2018, s. 31.

edilmezler. Nitekim genellikle bir insan müdahalesi olmadan programlandığı şekle ve algoritmalarına göre çalışan otonom silah sistemleri ile geleneksel İHA ve SİHA örnekleri, konu ve içerik olarak birbiriyle tam olarak örtüşen nitelikte değildir. Ancak teknolojik ilerlemeyle birlikte artan otonomi seviyesi, otonom niteliği haiz olan ya da olabilecek İHA ve SİHA örneklerini de görmemize vesile olmuştur. Özellikle Türkiye bakımından bu konu özelinde otonom silah sistemleri ve SİHA irdelemesi de kaçınılmaz olmuştur. Çünkü 2021 yılında hazırlanan bir BM Raporunda, Libya'da yaşanan çatışmalarda Türk yapımı olan ve üreticisinin Savunma Teknolojileri ve Mühendislik A.Ş. (STM) olduğu Kargu-2'nin, otonom silah sistemleriyle yapılan bir saldırı örneğinin öznesi olabileceği iddiası dile getirilmiştir[295]. Bu doğrultuda, çalışmamızın otonom silah sistemleriyle ilgili bu bölümünde, genel olarak İHA ve SİHA'lar hakkında bilgi vermek, Türkiye'de üretilen SİHA örneklerine ismen de olsa değinmek ve yukarıdaki BM Raporu da dikkate alındığında Türk yapımı SİHA'lar arasında otonom silah sistemleri tartışmalarında en fazla yer verilen örnek olan Kargu-2'yi incelemek, kanımızca yerinde olacaktır. Bu sebeple bu bölümde genel olarak, aslında otonom silah sistemi olarak niteleyemeyeceğimiz SİHA'lara kısaca değinilecektir. Bir otonom silah sistemi olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği en fazla tartışılan örnek olan Kargu-2'ye ve onunla ilgili iddialara aşağıda otonom silah sistemleri tartışmalarında belirtilecek örnekler arasında yer verilecektir.

A. İnsansız Hava Araçları

1. Genel Olarak

İHA'lar, uzaktan kontrol edilebilen veya kısmi kontrollü ya da otonom hareket edebilen araçlardır[296]. Her ne kadar uzaktan kontrollü hava araçları, robot uçaklar, pilotsuz uçaklar ya da *drone* gibi farklı isimlendirmeler tercih edilse de en sık

[295] UN Panel of Experts Established pursuant to Security Council Resolution 1973 (2011), "Letter dated 8 March 2021 from the Panel of Experts on Libya Established pursuant to Resolution 1973 (2011) Addressed to the President of the Security Council", S/2021/229, https://digitallibrary.un.org/record/3905159#record-files-collapse-header, prg. 63, s. 17, (15.08.2022).

[296] Ian Henderson ve Bryan Cavanagh, "Unmanned Aerial Vehicles: Do They Pose Legal Challenges?", **New Technologies and the Law of Armed Conflict**, (Ed. Hitoshi Nasu ve Robert Mclaughlin), T.M.C. Asser Press, The Hague, 2013, s. 194.

kullanılan kavram "insansız hava aracı" olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası alanda tek bir tanımla ifade edilmediğinden kavram ve içerik bağlamında bir yeknesaklıktan söz etmek mümkün değildir. Örneğin, ABD Savunma Bakanlığına göre İHA'lar, insan operatörü taşımayan, aracın kalkmasını sağlamak için aerodinamik kuvvetler kullanan, otonom şekilde uçabilen ya da uzaktan kontrol edilebilen, tek seferlik kullanılabilen veya tekrar kullanıma müsait olabilen, ölümcül olan veya olmayan yükler taşıyabilen bir güçle donatılmış araçlardır[297]. Yani İHA'lar ya uzaktan insanlar tarafından kontrol edilerek işlev gösterir ya da farklı düzeylerde otonomi veya otomatiklik ile birlikte bilgisayar programı tarafından göstereceği işlev sağlanır[298].

Bu belirlemelerden görüleceği üzere bazı örnekler İHA kapsamı dışında kabul edilir. Örneğin balistik ya da yarı balistik füzeler, seyir füzeleri, mayınlar, topçu sınıfındaki silahlar İHA kabul edilmemektedir[299].

İHA'ları oluşturan unsurlara geldiğimizde genel olarak dört unsurun belirtildiğini görmekteyiz. Bu unsurların ilki, tek kullanımlı ya da geri kazanılabilen, ölümcül ya da ölümcül olmayan yükler taşıyabilen hava aracının kendisidir. Diğer unsurlar da uçuş kontrol istasyonu, veri işleme istasyonu ve bazı durumlarda fırlatma ve kurtarma platformlarını taşıyan kara taşıtlarıdır[300].

Fikrî anlamda ilk İHA örneklerinin ortaya çıkışının 19. yüzyıla dayandığı ve bu düşünsel örneğin askerî amaçlı olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda ilk örnek olarak kabul edilen İHA düşüncesinin, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Venedik arasında 1849 yılında yaşanan savaşta yer aldığı iddia edilmektedir. Anılan savaşta, modern İHA'lardan oldukça farklı nitelikte olan ve en ilkel İHA modeli olarak nitelenebilecek sıcak hava balonlarının, belirlenen zamanda uzaktan bomba bırakabilecek mekanik zamanlayıcı ile donatılmış hâliyle askerî amaçlı kullanımı fikri, bu çerçevede ilk İHA kullanım planı olarak kabul edilmektedir[301].

---

[297] Joint Publication 1-02, Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, 12 April 2001 (As Amended Through 9 June 2004), s. 557.

[298] Markus Wagner, "Unmanned Aerial Vehicles", **Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, (Ed. Rudiger Wolfrum), Oxford University Press, Forthcoming, University of Miami Legal Studies Research Paper No. 15-12, (Unmanned), s 1.

[299] Joint Publication 1-02, s. 557.

[300] Michael J. Sullivan, "DOD Could Achieve Greater Commonality and Efficiencies among Its Unmanned Aircraft Systems", 23 March 2010, https://www.gao.gov/assets/gao-10-508t.pdf, (24.08.2022), s. 4.

[301] Fred Aja Agwu, **Armed Drones and Globalization in the Asymmetric War on Terror: Challenges for the Law of Armed Conflict and Global Political Economy**, Routledge, New York, 2018, s. 139; Dave Sloggett, **Drone Warfare: The Development of Unmanned Aerial Conflict**,

Daha gelişmiş İHA'lar ise 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmıştır. Bilgi ve iletişim çağında kaydedilen ilerlemeyle birlikte İHA'ların kullanımı, 1990'lı yıllardan itibaren artış göstermiştir. Farklı amaçlarla kullanılabilen İHA'ların kullanım amaçları arasında tarım, gözlem ve izleme, yangın durumları, medya ve haberleşme, arama-kurtarma faaliyetleri ve askerî amaçlar sayılabilecektir[302].

2. Sınıflandırma Konusu

İHA'ların tanımı bakımından uluslararası düzeyde bir tekdüzelikten söz edilemediği gibi hangi kriterlere göre nasıl sınıflandırılacağında da fikir birliği bulunmamaktadır. En sade şekliyle, uzaktan kontrol edilen veya otonom olarak hareket edebilen araçlar şeklinde bir sınıflandırma yapılabilecektir. Daha genel baktığımızda da sınıflandırma tercihlerinde ağırlık, dayanıklılık, uçuş menzili ve hız gibi faktörlerin dikkate alındığını görmekteyiz. Nitekim bu unsurlar, farklı nitelikleri bulunan İHA'ları birbirinden ayırt etmeyi sağlayacak elverişli kriterler olarak görülmektedir[303].

Konu ile ilgili en kapsamlı sınıflandırmalardan biri NATO tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırmaya göre İHA'lar, ağırlıklarına göre temelde 3 ayrı sınıfa ayrılmış ve bu ağırlıklar bağlamında da alt kategoriler oluşturulmuştur. Ayrıca olağan kullanım, görev yüksekliği, görev menzili, örnek platform gibi farklı belirlemeler üzerinden de sınıflandırma yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda gösterilen sınıflandırmada sınıf, kategori, görev yüksekliği ve görev menzili kriterleri yer almış ve sınıflandırmada bu ölçütler dikkate alınmıştır (Tablo 1).

Pen & Sword Aviation, Barnsley, 2014, s. 8; Mehmet Erkan Kıllıoğlu, "İnsansız Hava Araçları'nın (İHA) Gelişimi, Hukuki Statüleri ve Güvenlik Amaçlı Kullanımları", **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2021, s. 89.

[302] Agwu, s. 138; Bülent Erdil, "İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ile Bu Araçların Türkiye'nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri ve Önemi", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 585-590.

[303] Maziar Arjomandi, Shane Agostino, Matthew Mammone, Matthieu Nelson ve Tong Zhou, "Classification of Unmanned Aerial Vehicles", **Report for Mechanical Engineering Class**, University of Adelaide, 2006, s. 7.

Tablo 1: İHA Sınıflandırması (NATO)

Sınıflandırma	Kategori	Normal Görev Yüksekliği	Normal Görev Yarıçapı
Sınıf I (150 kg'den hafif)	Küçük >20 kg	<5,000 ft[304]	50 km (LOS[305])
	Mini 2-20 kg	<3,000 ft	25 km (LOS)
	Mikro <2 kg	<200 ft	5 km (LOS)
Sınıf II (150-600 kg)	Taktik	<10,000 ft	200 km (LOS)
Sınıf III (600 kg'den fazla)	Saldırı	<65,000 ft	Sınırsız (BLOS[306])
	Yüksek İrtifa Uzun Havada Kalma	<65,000 ft	Sınırsız (BLOS)
	Orta İrtifa Uzun Havada Kalma	<45,000 ft	Sınırsız (BLOS)

Kaynak: Joint Air Power Competence Centre, **Strategic Concept of Employment for Unmanned Aircraft Systems in NATO**, Joint Air Power Competence Centre, Kalkar, 2010, s. 6.

B. İnsansız Hava Araçlarının Askerî Amaçla Kullanımı: Silahlı İnsansız Hava Araçları

SİHA'lar, çok farklı amaçlara yönelik hizmet görebilen İHA'ların askerî amaçlı olarak kullanımını ifaden eden ve gerekli mühimmatlarla donatılan türleridir. Bu bağlamda SİHA'lar, askerî bir uyarlama örneği niteliğindedir.

Kısaca SİHA, silah ateşleyen veya taşıyan ya da hedefe yönelik silah doğrultabilecek teknolojik gelişmişliği barındıran herhangi bir boyuttaki insansız askerî hava aracıdır[307]. Zaman zaman askerî personelin coğrafi zorluklar sebebiyle ulaşamayacağı çevrelerde kullanım imkânı; pilotsuz olmaları sebebiyle askerî

[304] Uzunluk ölçü birimi olan fit (*feet*), Genellikle ABD'de ve Birleşik Krallık devletlerinde kullanılan uzunluk ölçü birimidir. 1 fit yaklaşık olarak 0,3 metreye karşılık gelmektedir. 1 kilometre uzunluk ise yaklaşık 3280 fite tekabül etmektedir.
[305] İnsanlı veya insansız hava araçları için görüş hattı (*Line of sight*).
[306] Görüş hattı ötesi (*Beyond visual line of sight*).
[307] Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, **HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare**, Bern, 2009, Kural 1/ee, s. 6.

personellerin hayatlarını tehlikeye atabileceği operasyonlarda bu tehlikeyi bertaraf ederek kullanılabilmeleri; maliyetinin insanlı hava araçlarına göre daha uygun olması gibi avantajları ile SİHA'lar, teknolojik gelişimle birlikte ön plana çıkmış ve bilinirliğini arttırmıştır[308].

SİHA'ların modern anlamda ilk defa bir saldırıda kullanıldığı örneğin, ABD'nin 2001 yılında ülkesinde gerçekleşen terör eylemlerine karşı yürüttüğü saldırılar neticesinde yaşandığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda 2002 yılında CIA tarafından üst düzey bir terör örgütü üyesinin Yemen'de öldürülmesi, bilinen ilk SİHA saldırısı olarak kabul görmektedir[309]. Bu dönemden itibaren ABD, terörle mücadele kapsamında Irak, Afganistan, Yemen ve Pakistan'da sıklıkla SİHA'lara başvurmuştur[310].

SİHA'ların askerî anlamda kullanılma amacı ve işlevi, zaman içinde yaşanan gelişmeler ışığında farklılık göstermiştir. Hâlihazırda SİHA'lar, sadece saldırı amacıyla değil birçok farklı amaç ve işlevle askerî alanda ordulara fayda sağlayabilmektedir. Bu bakımdan SİHA'ların kullanıma konulabileceği çeşitli amaçlar arasında şunlar sayılabilir[311]:

Taşıma Amacı: SİHA'lar, taktiksel ve stratejik önemi haiz bazı kargoları, mühimmatları ve askerî personellerin ihtiyaç duyabileceği taşınabilir her tür malzemeyi ulaştırma amaçlı kullanılabilmektedir.

İstihbarat, Gözetleme ve Keşif Amacı: SİHA'lar, uzun süre havada kalabilmeleri, olası hedeflerin bulunduğu konumun yakınına esnek bir şekilde yaklaştırılabilmeleri ve diğer araçlara nazaran daha küçük versiyonlarının kullanıma sunulabilmesiyle saptanmasının zor olması gibi özellikler de göz önüne alındığında, istihbarat, gözlem ve keşif amaçlarıyla kullanılabilmektedir. Özellikle günlerce

---

[308] International Bar Association, **The Legality of Armed Drones Under International Law: Background Paper by the International Bar Association's Human Rights Institute**, Adapted on 25 May 2017, s. 48; Sarah Kreps ve John Kaag, "The Use of Unmanned Aerial Vehicles in Contemporary Conflict: A Legal and Ethical Analysis", **Polity**, Cilt: 44, Sayı: 2, 2012, s. 262; Tarık Ak ve Nesrin Çobanoğlu, "İnsansız Savaş Araçları ve Etik", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2015, ss. 15-16; Abdurrahman Topal, Mücahit Akpınar ve Hüseyin Beyhan, "Hale Sınıfı İnsansız Hava Aracı Teknolojisi ve Konvansiyonel (Geleneksel) Savaştaki Yeri", **Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2021, s. 18.

[309] Cristiano Greco, "Drone Warfare and the Law of Armed Conflict: Analysis on the Humanitarian Concerns Raised by the Use of Armed Drones", **Mondo Internazionale**, Varese, 2021, s. 5.

[310] Ak ve Çobanoğlu, s. 14.

[311] David Glade, **Unmanned Aerial Vehicles: Implications for Military Operations**, Maxwell Air Force Base: Center for Strategy and Technology Air War College, 2000, ss. 17-18.

sürebilecek keşif görevleri için insanlı sistemlere nazaran oldukça avantajlı olmaları sebebiyle bu görevlerde SİHA'lar, önemli bir imkân teşkil etmektedir.

Sabit veya Hareketli Hedeflere Saldırı: SİHA'lar, teknolojik ilerlemeyle birlikte hava savunma sistemlerine karşı yöneltilen saldırılarda da rol alabilecek gelişmişliğe ulaşmışlardır. Yine, devletlerin kitle imha silahları[312] üretip üretmediği veya bulundurup bulundurmadığı SİHA'lar ile kontrol edilebilir ve yapılacak tespit ile birlikte üretim yapılan veya bulundurulan tesislere saldırı düzenlenebilir. Aynı zamanda SİHA'lar, yüksek önemi haiz başka hedeflere yönelik askerî operasyonlarda da kullanılabilir. Kullanımdan sorumlu operatör, hedefin yerini, türünü ve kullanılmak istenen silahı belirttiğinde SİHA'lar, uzaktan kontrol edilerek ya da otonom hareket ederek belirlenen hedefe yönelik isabetli şekilde saldırı yürütebilir.

Ayrıca sabit hedeflerin yanında hareketli hedeflere yönelik saldırılarda da SİHA'lar, yaygın bir kullanıma sahiptir. Özellikle yüksek irtifalarda donanımsal olarak sahip olduğu gelişmiş sensörleri ve havada uzun süre kalabilmesi, bu tarz hareketli hedeflere yönelik gerçekleştirilebilecek saldırılarda da SİHA'ların kullanımını mümkün kılmaktadır.

Saldırı Destekli Görevler: SİHA'ların askerî anlamda kullanılabileceği bir diğer senaryo, gösterebileceği elektronik destek işlevidir. Bu işlev, radarları uzak mesafeden tespit edebilme ve radarı yanıltan bir tuzak olarak görev alabilme gibi alt amaçları barındırabilmektedir. Böyle bir senaryoda SİHA'lar, düşman hava savunmasını tespit edecek ve bunu insanlı hava kuvvetlerine bildirebilecektir. Bu sayede de hava kuvvetleri, rahatlıkla belirtilen hedef ve alanı bombalayabilecek ve düşman kuvvetlerinin imhasını sağlama şansına sahip olabilecektir.

Bu kısımda son olarak Türk yapımı bazı SİHA'lara ismen de olsa değinmek uygun olacaktır. Nitekim otonom silah sistemleri tartışmalarında ön plana çıkan örnek olarak Kargu-2 yer alsa da Türkiye'nin üreticisi olduğu ve uluslararası düzeyde ilgi ve talep gören başka SİHA örnekleri de mevcuttur. Örneğin özellikle Ukrayna ve Rusya arasında başlayan savaş ile birlikte bilinirliğini üst düzeye taşıyan Baykar yapımı Bayraktar TB2, Türkiye'nin önemli SİHA örnekleri arasındadır. Bunun yanında Türk

[312] Kitle imha silahları geleneksel olarak üç tür silahı içerisinde barındırır. Bu silahlar kimyasal silahlar, biyolojik ve bakteriyolojik silahlar ve nükleer silahlardır.

Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TUSAŞ) yapımı Anka ve Aksungur ve STM yapımı Alpagu ve Togan da ön plana çıkan örnekler arasında sayılabilecektir.

SİHA'larda yer alan otonomi seviyesinin tedricen artması beklenmektedir[313]. Şu ana kadar yoğunlukla uzaktan kontrollü olarak kullanılsa da otonomi ve yapay zekâ alanında yaşanan ve yaşanacak teknolojik gelişmeler ile birlikte sadece kalkış, uçuş veya iniş gibi işlevlerde değil aynı zamanda hedef belirleme ve saldırma gibi kritik işlevlerde de otonominin bulunacağı örneklerle sıklıkla karşılaşabiliriz. Mevcut örnekler bağlamında dahi hedef alma ve saldırmaya ilişkin kritik işlevlerde otonominin bulunduğu SİHA tiplerinin bulunup bulunmadığı tartışılırken bu tartışmanın ve hedef alma boyutuyla otonominin gelecekte de kendine yer edineceğini tahmin etmek zor değildir.

Nihayet tekrar hatırlatılmalıdır ki otonom silah sistemleri tanımı ve kapsamı çerçevesinde değerlendirilmeyen SİHA'lara, otonominin yüksek düzeyde bulunduğu örneklerine rastladığımız ve muhtemelen rastlamaya da devam edeceğimiz için kısaca bu kısımda yer verilmiştir. Ayrıca özellikle Türkiye bağlamında Kargu-2'nin otonom silah sistemleri tartışmalarında ön plana çıkmış olması, otonom silah sistemleriyle ilgili olan bu bölümde kısaca da olsa SİHA'lara değinmeyi gerektirmiştir. Otonom silah sistemleri tartışmalarında ön plana çıkan Kargu-2 ve ona ilişkin otonomi değerlendirmeleri ise aşağıda otonom silah sistemleri tartışmalarında yer edinen örnekler bağlamında yapılacaktır.

V. OTONOM SİLAH SİSTEMLERİ VE GÜNÜMÜZDE TARTIŞILAN BAZI ÖRNEKLER

Günümüzde, tanımı göz önüne bulundurulduğunda otonom silah sistemlerinin fiilen sahada kullanıldığı görülmektedir. Bugün itibariyle, özellikle silah sisteminin kritik fonksiyonlarında otonominin bulunduğu örnekler görebilmekteyiz. Bunlar arasında hava savunma sistemleri, ülke sınırlarında konuşlandırılabilen silah sistemleri (*sentry guns-robots/nöbetçi silahlar-robotlar*), gezici mühimmatlar ve silahlı denizaltı araçları yer alabilmektedir[314]. Yine bu örneklere, belirli SİHA'lar da dâhil

[313] Wagner, Unmanned, s. 2.
[314] ICRC, 32nd, s. 45.

edilebilecektir. Bu sebeple bu kısımda yer verilmesini uygun bulduğumuz bazı hava savunma sistemleri, gezici mühimmatlar ve SİHA örneklerine değinilip otonom nitelikleri çerçevesinde değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır. Farklı devletlerin göze çarpan örneklerine kısaca değindikten sonra, yukarıda SİHA'lar ile ilgili yapılan açıklamalarda da belirtildiği üzere uluslararası düzeyde otonom silah sistemi niteliği üzerine tartışmaların en fazla yürütüldüğü Türk yapımı SİHA çeşidi olan Kargu-2'ye değinilecektir.

Hava savunma sistemlerinden başlayacak olursak, otonom silah sistemleri ile ilgili olarak sıklıkla iki hava savunma sisteminin tartışıldığını görmekteyiz. Bunlar ABD'nin sahip olduğu U.S. Phalanx ve İsrail'in sahip olduğu Demir Kubbe'dir (*Iron Dome*).

Phalanx sistemine baktığımızda, yakın hava savunma sistemi niteliğini haiz olan Phalanx, gemilerde konuşlandırılmış bir sistemdir. Phalanx, konuşlandırıldığı gemiye doğru yaklaşan anti-gemi füzelerine, roketlerine, top atışlarına ve diğer düşman hava ve deniz araçlarına yönelik olarak otonom olarak hedef belirlemesi yapabilir ve bu hedeflere saldırabilir. Bu bağlamda Phalanx *son çare savunması* işlevini gösterir. Otonom olarak muhtemel hedefleri belirleyip, izleyebilen, bu hedefleri değerlendirebilen ve yaptığı değerlendirme sonucu bu hedeflere yönelik saldırı yürütebilen bir sistem olan Phalanx, değerlendirme sürecinde hedefin rotası, konuşlandığı gemiye yaklaşıp yaklaşmadığı, hedefin hızı ve muhtemel rota sonucu varacağı mevki gibi sorular üzerinden değerlendirmelerde bulunur. Phalanx sisteminin işleyişinde yine de bu hareketleri takip eden ve sistemin karar verdiği herhangi bir eylemi veto etme hakkı bulunan sorumlu bir operatör bulunmaktadır[315].

Ancak yukarıda da ele aldığımız üzere hızın öneminin üst düzeyde olduğu böyle bir sistemde, yani hava savunma sisteminde, sistemin işleyişini takip eden ve gerektiğinde sistemin herhangi bir eylemini iptal etme yetkisine sahip sorumlu kişinin, ne kadar etkin ve gerçekçi olarak bu takibi sağladığı da tartışmaya açık bir durumdur.

İsrail'in sahip olduğu Demir Kubbe de hava savunma sistemi niteliğini haizdir. Karada bulunan Demir Kubbe sabit değildir ve hareket imkânına sahiptir. Özellikle

[315] Vincent C. Müller, "Autonomous Killer Robots Are Probably Good News", **Drones and Responsibility: Legal, Philosophical and Socio-Technical Perspectives on the Use of Remotely Controlled Weapons**, (Ed. Ezio Di Nucci ve Filippo Santoni de Sio), Ashgate, London, 2016, s. 68; Military, "MK-15 Phalanx", https://www.military.com/equipment/mk-15-phalanx, (27.07.2022).

kısa menzilli füze ve top saldırılarına müdahale etmek üzere savunma amaçlı kullanılan Demir Kubbe'nin çalışma şekline bakıldığında, sistem yaklaşan füze ve topları belirler, bunların rota ve güzergahlarını tahmin eder, buna göre yaptığı değerlendirmeleri ve edindiği bilgileri önleme füzesini (*interceptor rocket*) aktif hâle getirip getirmemeye karar verecek olan sistemin işleyişinden sorumlu kişiye gönderir[316]. Phalanx örneğinde de açıklandığı üzere hızın öneminin üst düzey olduğu bu tarz sistemlerde, çok kısıtlı bir süre dâhilinde sistemin işleyişinden sorumlu operatör, sistem tarafından önerilen eylemi yerine getirip getirmemeye karar vermek zorundadır. Böyle bir durumda da sorumlu operatörün, sistem füzeyi aktif hâle getirmeyi önerdiğinde izin vermemesinin daha istisnai kalacağını tahmin etmek güç değildir.

Kanaatimizce, hava savunma sistemleri bağlamında söz konusu her iki örnek de otonom silah sistemi niteliğini haizdir. Zira yukarıda otonom silah sistemleri başlığı altında yaptığımız açıklamalar da hatırlanacak olursa, kontrol ve otonomi ayrı ayrı değerlendirilmeli ve otonom niteliği haiz bir sistemin üzerinde yine de bir gözetimin bulunmasının, ilgili sistemin otonom olmasını bertaraf etmeyeceği kabul edilmelidir. Gerçi, bu sistemler özelinde hızın öneminin üst düzey olması ve saniyeler içerisinde sorumlu kişinin yapacağı değerlendirmeler göz önüne alınırsa, sorumlu kişinin vereceği kararın ne kadar "insan kontrolü" olarak değerlendirileceği de her halükârda tartışmaya açıktır.

Hava savunma sistemlerinin yanında gezici mühimmat örnekleri de sıklıkla tartışmaların öznesi konumunda yer almaktadır. "At ve unut" olarak da nitelendirilen bu tip silah sistemleri gezici özelliği haizdir ve spesifik olarak hangi hedefe saldırılacağı sistem aktif hâle getirilirken belirlenmez. Bu noktada gezici mühimmatlar, belirli bir hedef özelinde aktif hâle getirilmeme bakımından güdümlü mühimmatlardan ayrılmaktadır. Yani gezici mühimmatlarda sistem aktif hâle getirildikten sonra hangi hedeflere saldırı yürütüleceği bilinmez. Gezici mühimmatlar aktif hâle getirilir ve bu aktivasyondan sonra silah sistemleri, nitelikleri gereği kullanıma konulduğu bölge özelinde hareket hâlinde olup hedef arama faaliyetlerinde

[316] Paul Marks, "Iron Dome Rocket Smasher Set to Change Gaza Conflict", 20 Kasım 2012, https://www.newscientist.com/article/dn22518-iron-dome-rocket-smasher-set-to-change-gaza-conflict/, (28.07.2022).

bulunurlar ve parametrelerini karşılayan hedef tespit edildiğinde de bu hedefe yönelik olarak saldırıya geçerler[317].

Bu tip silah sistemleri örneklerinin başında yine İsrail'in sahip olduğu Harpy gezici mühimmatı gelmektedir. Radarları hedef almak üzere tasarlanan Harpy, düşman radarlarını belirleyerek bunlara yönelik saldırı düzenleyebilir[318]. Harpy gezici mühimmatı, nihayetinde belirli bir alanda düşman radarlarına yönelik arama ve hedef belirleme çalışması yapıp, bunları belirlediğinde de saldırıya geçebilen bir silah sistemi olduğundan, hedef belirlediğinde ve bu hedefe yönelik saldırıyı başlatma aşamasına geçtiğinde, bu saldırıyı bertaraf etmek adına yapılabilecekler oldukça sınırlıdır[319]. Gezici mühimmat özelliğini taşıdığından Harpy aktif hâle getirildiğinde nihayetinde bir radarı hedef alacağı bilinse de bu radarın hangi radar olduğu bilinmez[320]. Bu bağlamda Harpy de otonom silah sistemlerinin bir örneğini oluşturmaktadır.

Otonom silah sistemleri tartışmalarında yeni yeni yer edinen ve Türkiye'de üretilmesi sebebiyle bilhassa önem arz eden örneğe geldiğimizde Kargu-2, özellikle Libya'da gerçekleştirilen operasyonlar ile gündeme gelmiş ve bu vesileyle ününü arttırmıştır.

Döner kanatlı insansız hava aracı niteliğindeki Kargu-2, otonom şekilde hareket edebilme ve kontrolden sorumlu kişi tarafından görev bölgesinde tespit edilen gerek sabit gerekse sabit olmayan hedeflere yönelik saldırı düzenleyebilme kabiliyetine sahiptir. Farklı tip mühimmatlarla donatılabilen Kargu, insanın döngünün içinde olması (*man in the loop*) prensibiyle operatör kontrolünde görevini icra etmektedir[321]. Makine öğrenme algoritmaları ile hedeflerin sınıflandırmasını yapabilecek şekilde tasarlanan Kargu-2, böylelikle Bayraktar ya da İsrail'in sahip olduğu Harpy gibi örneklerin aksine insanları da hedef alabilme özelliğine sahiptir[322]. Tabii bu makine öğrenme algoritmaları nihayetinde yine insanlar tarafından

---

[317] Michael C. Horowitz ve Paul Scharre, "An Introduction to Autonomy in Weapon Systems", **Center for a New American Security (CNAS) Working Paper**, 2015, s. 13.
[318] Dumouchel, s. 99.
[319] Nonviolence International Southeast Asia (NISEA), **Lethal Autonomous Weapons Systems: A Primer for Philippine Policy**, NISEA, 2020, s. 17.
[320] AIV ve CAVV, s. 9.
[321] STM, "Kargu", https://www.stm.com.tr/tr/cozumlerimiz/otonom-sistemler/kargu, (15.08.2022).
[322] Hitoshi Nasu, "The Kargu-2 Autonomous Attack Drone: Legal & Ethical Dimensions", 10 Haziran 2021, https://lieber.westpoint.edu/kargu-2-autonomous-attack-drone-legal-ethical/, (15.08.2022).

programlanmakta ve sistemin işleyişine yönelik kriterler yine insanlar tarafından belirlenmektedir. Ayrıca donatılabildiği farklı tip mühimmatlarla birlikte Kargu-2, hedefine yaklaşarak patlayıcı yükünü infilak ettirir ve böylelikle oluşabilecek tali hasarı en alt düzeyde tutabilir[323].

Otonom silah sistemleri tartışmalarında Kargu-2'nin ön plana çıkmasının sebebi, Libya'da yaşanan çatışmalar ve bu çatışmalara yönelik hazırlanan BM Raporunun Kargu-2'yi ölümcül otonom silah sistemi olarak nitelemesidir[324]. 2021'in Mart ayında Libya Uzmanlar Paneli, Libya'da yaşanan çatışmalara ilişkin olarak bu raporu hazırlamış ve BM Güvenlik Konseyine sunmuştur. Raporda, Libya'da yaşanan çatışmalarda otonom silah sistemlerinin kullanım alanı bulduğu ihtimaline dikkat çekilmiştir. Nitekim Kargu-2, kullanımdan sorumlu operatör ve mühimmat arasında veri bağlantısına ihtiyaç duymadan hedeflere saldırı için programlanmış bir ölümcül otonom silah sistemi olarak nitelendirilmiştir[325]. Raporda lojistik konvoyların ve geri çekilmekte olan Hafter güçlerinin, Kargu-2 gibi ölümcül otonom silah sistemlerinin veya SİHA'ların hedefi olduğu vurgulanmıştır[326]. Raporun önemi, ilk kez yapay zekâ teknolojisi ile donatılan bir SİHA'nın başarılı operasyonunun resmî olarak kayda geçmesi olarak belirtilmektedir[327].

Ancak bu kayıt ve belirlemeler kesin olarak saptanmış değildir ve iddia olmaktan öteye geçememektedir. Her ne kadar iddia niteliğinde olsa da yapılan yorum ve tespitler uluslararası kamuoyunda dikkat çekmiş ve medyada ilk kez saldırı amaçlı otonom silah sistemi kullanımının gerçekleşmiş olabileceğine dair haberlerin yer almasına yol açmıştır[328]. Ancak bu iddianın doğruluğu noktasında soru işaretleri

---

[323] Nasu, https://lieber.westpoint.edu/kargu-2-autonomous-attack-drone-legal-ethical/, (15.08.2022).

[324] UN Panel of Experts Established pursuant to Security Council Resolution 1973 (2011), "Letter dated 8 March 2021 from the Panel of Experts on Libya Established pursuant to Resolution 1973 (2011) Addressed to the President of the Security Council", S/2021/229, https://digitallibrary.un.org/record/3905159#record-files-collapse-header, (15.08.2022).

[325] UN Panel of Experts, prg. 63, s. 17.

[326] UN Panel of Experts, prg. 63, s. 17.

[327] Yusuf Çetiner, "The Turkish Kargu-2 Carries Out the First Autonomous Drone Attack, UN Report Says", 2 Haziran 2021, https://www.overtdefense.com/2021/06/02/the-turkish-kargu-2-carries-out-the-first-autonomous-drone-attack-un-report-says/, (15.08.2022).

[328] Örnek olarak bkz. Kyle Mizokami, "Autonomous Drones Have Attacked Humans. This is a Turning Point", 2 Kasım 2021, https://www.popularmechanics.com/military/weapons/a36559508/drones-autonomously-attacked-humans-libya-united-nations-report/, (15.08.2022); Zachary Kallenborn, "Was a Flying Killer Robot Used in Libya? Quite Possibly", 20 Mayıs 2021, https://thebulletin.org/2021/05/was-a-flying-killer-robot-used-in-libya-quite-possibly/, (15.08.2022); Charles Q. Choi, "AI Drone May Have "Hunted Down" and Killed Soldiers in Libya with No Human Input", 3 Haziran 2021, https://www.livescience.com/ai-drone-attack-libya.htm,

mevcuttur. Nitekim rapor, herhangi bir kişinin direkt insan gözetimsiz olarak otonom silah sistemi ile öldürüldüğüne ilişkin kesin bir saptama içermemektedir[329]. Ayrıca üretici şirket olan STM'nin kendi internet sitesinde yer alan ve yukarıda da değindiğimiz bilgiye göre, otonom hareket kabiliyetine sahip olsa da Kargu-2, hedef alma aşamasında *man in the loop* prensibinin korunduğu bir örnektir ve otonom şekilde hedef belirleyip saldırabilme özelliğini haiz değildir[330]. Söz konusu raporda otonom niteliği insan-makine etkileşimi ile bağlantılı olarak ele alınsa da üretici şirketin ilgili SİHA'ya yönelik belirlemelerinde yer alan otonomi niteliği hareket kabiliyeti gibi spesifik bir görev tanımlamasıyla ilişkilidir[331]. Dahası, üretici şirket STM'nin CEO'su *Özgür Güleryüz* de otonom olarak hedeflere saldırı düzenlendiği iddialarını reddederek, hedeflere saldırılmasında insan varlığının korunduğunun altını çizmiştir[332].

Belirtilen sebeplerle Kargu-2'nin otonom silah sistemi örneği teşkil ettiğini doğrudan benimsemenin yanlış olacağını düşünmekteyiz. Zira üretici şirketin söz konusu SİHA ile ilgili sağlamış olduğu bilgiler, BM Raporunun otonom silah sistemi nitelemesinin kesin belirlemelere dayanmaması ve üretici şirket tarafından yapılan diğer açıklamalar birlikte ele alınmalıdır. Bu doğrultuda değerlendirme bakımından mevcut veriler ışığında, söz konusu SİHA'nın otonom niteliğinin sadece seyrüsefer işlevi bakımından bulunduğu anlaşılacağından, sistemin kritik fonksiyonlarında otonom özelliğinin bulunmadığını kabul etmek yerinde olacaktır.

(15.08.2022); James Vincent, "Have Autonomous Robots Starteed Killing in War?", 3 Haziran 2021, https://www.theverge.com/2021/6/3/22462840/killer-robot-autonomous-drone-attack-libya-un-report-context, (15.08.2022).

[329] Nasu, https://lieber.westpoint.edu/kargu-2-autonomous-attack-drone-legal-ethical/, (15.08.2022).

[330] STM, "Kargu", https://www.stm.com.tr/tr/cozumlerimiz/otonom-sistemler/kargu, (15.08.2022).

[331] Beyza Arslan, "Ölümcül Otonom Sistemlerin Silahlı Çatışma Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi ve KARGU-2 Meselesi", https://hukukcular.org.tr/olumcul-otonom-sistemlerin-silahli-catisma-hukuku-bakimindan-degerlendirilmesi-ve-kargu-2-meselesi/#_edn2, (15.08.2022).

[332] Apoorva Jain, "Did Turkish Combat Drones 'Autonomously' Attack Soldiers During The Libyan Civil War?", 22 Haziran 2021, https://eurasiantimes.com/did-turkish-combat-drones-autonomously-attacked-soldiers-during-the-libyan-civil-war/, (15.08.2022).

VI. OTONOM SİLAH SİSTEMLERİ VE ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK

Yukarıda açıklandığı üzere, devletlerin teknolojik gelişim ve imkânlardan askerî anlamda yararlanma isteği tartışmasızdır. Nitekim bu yönde otonom özelliği haiz silah sistemlerine duyulan ilgi bugüne değin var olduğu kadar, bundan sonra da artarak var olmaya devam edecektir. Günümüzde hızın çatışmalardaki önemi de dikkate alındığında teknolojiye ve otonomiye yönelik talep artışının olağan olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Zira otonomi sayesinde çatışmalarda kullanılabilecek sistem, makine ve programlar, veri bağlamında insanlardan çok daha hızlı gözlem yapabilecek, değerlendirmede bulunabilecek ve gerektiğinde harekete geçebilecektir.

Bu hususlar dikkate alındığında otonom silah sistemlerinin uluslararası insancıl hukuk bağlamında değerlendirilmesi zorunluluk arz etmektedir. BM bünyesinde yapılan GGE görüşmelerinde de uluslararası hukukun ve özel olarak uluslararası insancıl hukukun otonom silah sistemleri tartışmalarındaki rehber rolüne değinilmişti. Nitekim UAD'nin 1996 yılında Nükleer Silahlara İlişkin Danışma Görüşünde de belirtildiği üzere uluslararası insancıl hukuk, dünün ve bugünün olduğu kadar yarının da tüm savaş araçlarına uygulanacaktır[333]. Otonom silah sistemleri de sadece yarının değil, aynı zamanda bugünün savaş araçlarındandır ve gelişen teknolojiyle birlikte hukukî düzlemde ele alınması elzemdir. Aşağıda da otonom silah sistemleri, uluslararası insancıl hukuk bağlamında her bir temel ilke özelinde ayrı ayrı ele alınacaktır.

A. Uluslararası İnsancıl Hukukun Değerlendirilmesi Gereken İlgili İlkeleri

Uluslararası insancıl hukukun otonom silah sistemleri çerçevesinde değerlendirilmesi gereken başlıca ilkeleri arasında, ayrım gözetme ilkesi, orantılılık ilkesi ve özen gösterme yükümlülüğü yer almaktadır. Özellikle, otonom silah sistemlerinin yasaklanmasına yönelik muhtelif argümanların doğrudan temeli olan ayrım gözetme ilkesi, konu ile ilgili tartışmalarda ön plana çıkarken; orantılılık

[333] ICJ, Nuclear, prg. 86.

ilkesinin değerlendirmesi noktasında insan takdirine benzer bir sistem değerlendirmesine sahip olabilme ve bunun algoritmik olarak aktarılabilmesi meselesi üzerinde durulmakta, özen gösterme yükümlülüğünde de alt ilkeler bağlamında değerlendirmeler yapılagelmektedir.

Ayrım gözetme, orantılılık ve özen gösterme ilkelerine uygunluğun değerlendirilmesi saldırı yürütülecek askerî hedefin niteliğine, sistemin kullanıma konulacağı çevrenin özelliklerine (örneğin çevrenin değerlendirilmede göz önünde tutulması gereken faktörlerin ne kadar değişebilir olduğu, yani çevrenin sahip olduğu dinamizm) ve kullanıma konulduğu çevrelerde nelerin teknik olarak mümkün olduğu gibi sorulara verilecek cevaplara sıkı sıkıya bağlıdır. Zaten bu hususlara, ilkeler bazında değerlendirmelerde bulunulurken de sıklıkla değinilecektir.

Askerî gereklilik ve gereksiz acıya sebep olmama ilkeleri, otonom silah sistemlerine ilişkin tartışmalarda/değerlendirmelerde üzerinde fazla durulmayan prensiplerdir. Ancak askerî gerekliliklere uymayan veya gereksiz acıya sebep olabilecek bir silah ya da savaş aracının otonom silah sistemleri dâhilinde kullanımları elbette insancıl hukuka aykırılık oluşturacaktır. Bu tarz istisnai senaryolar hariç otonom silah sistemleri değerlendirmelerinde zikredilen iki ilke, kapsam dışı tutulmaktadır[334].

B. Ayrım Gözetme İlkesi

Hatırlanacağı üzere Protokol I m. 48'de düzenlenen ve bazı diğer maddeler ile desteklenen ayrım gözetme ilkesi, savaşanlar ile sivil ayrımı ve askerî nesne ile sivil nesne ayrımı yapmayı gerekli kılar. Silah hukuku ve hedef hukuku özelinde iki boyutu bulunan ayrım gözetme ilkesini, söz konusu farklı boyutları ile ayrı başlıklar altında incelemek isabetli olacaktır.

[334] Jeffrey S. Thurnher, "Examining Autonomous Weapon Systems from a Law of Armed Conflict Perspective", **New Technologies and the Law of Armed Conflict**, (Ed. Hitoshi Nasu ve Robert McLaughlin), T.M.C. Asser Press, The Hague, 2014, ss. 219-220; Schmitt ve Thurnher, ss. 258-259.

1. İlkenin Silah Hukuku Boyutu ve Otonom Silah Sistemleri

Ayrım gözetme ilkesinin silah hukuku boyutu, niteliği itibariyle, kendiliğinden (*per se*) ayrım gözetmeyen veya gözetemeyen savaş araçlarının, yöntemlerinin ve silahların çatışmalarda kullanılmamasını içermektedir. Çalışmamızın ilk bölümünde, ayrım gözetmeyen saldırıların Protokol I m. 51/4'te yer alan tanımına yer verilmişti. Bu çerçevede ayrım gözetmeyen saldırılar kısaca, belirli bir hedefe yönlendirilemeyen ya da gösterebileceği etkilerin sınırları önceden çizilemeyen savaş araç veya yöntemlerinin kullanıldığı saldırılardır. Hatırlanmalıdır ki burada belirli bir kullanım ihtimali değil, savaş aracı veya yönteminin direkt olarak doğası değerlendirilmek durumundadır.

Otonom silah sistemleri bu bağlamda doğası gereği ayrım gözetmeyen nitelikte değildir[335]. Zira ayrım gözetmeyen nitelikte bulunan diğer örneklere nazaran otonom silah sistemleri belirli bir hedefe yönelik olarak kullanım ihtimalinde yönlendirilebilir ve programlandığı şekle uygun parametrelere göre hedef alma aşamasında etkilerinin sınırları önceden çizilebilir.

2. İlkenin Hedef Hukuku Boyutu ve Otonom Silah Sistemleri

Ayrım gözetme ilkesinin hedef hukuku boyutuyla ele alınması, kişiler ve nesneler bakımından yapılacak değerlendirmeleri gerekli kılacaktır. Yani değerlendirmeler, otonom silah sistemlerinin kullanım senaryoları çerçevesinde savaşan ve savaşan olmayan ayrımı ve askerî ve sivil nesne ayrımı bağlamında yapılmalıdır.

Savaşan ve savaşan olmayan ayrımı ile askerî nesne ve sivil nesne ayrımı, çalışmamızın ilk bölümünde ayrım gözetme ilkesinin açıklandığı kısımda yapılmıştı. Hatırlanacak olursa, savaşan olarak sayılanlar, çatışan devletlerden birinin silahlı kuvvetleri ve gerekli şartları sağlayan diğer milis kuvvetler, gönüllü birlikler, organize direniş hareketi mensupları ile işgale karşı kitlesel ayaklanmaya katılan kişilerdir. Sivillerin savaşan olmayan kişiler arasında en önde gelen ve baskın grup olması

[335] Adam Cook, "Taming Killer Robots: Giving Meaning to the "Meaningful Human Control"", **Jag School Paper no. 1**, Air University Press, 2019, s. 9.

dolayısıyla burada ayrım, savaşan ve sivil kavramları kullanılarak yapılacak ve değerlendirmeler bu ifadelere başvurularak açıklanacaktır.

Yine askerî nesneler, çalışmamızın ilk bölümünde de belirtildiği üzere Protokol I m. 52'de; niteliği, konumu, amacı ya da kullanımı gereği askerî eylemlere etkin bir katkıda bulunan ve tamamen ya da kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz hâle getirilmesi, mevcut koşullar altında, kesin bir askerî avantaj sağlayan objelerle sınırlıdır. Sivil nesneler ise askerî nitelikte olmayan her nesnedir.

a. Kişiler Bakımından

Daha önce de açıklandığı üzere, silahlı çatışmaların evrilmesi ile günümüzde gelinen noktada, kentsel alanlar, meskûn mahaller, nüfusu yoğun alanlar sıklıkla çatışmaların yaşanabildiği yerlerden olabilmektedir. Bu çerçevede geleneksel savaş alanı uygulamalarının kaybolabilmesi, ayrım gözetme ilkesi değerlendirilirken gerçekçi bir şekilde ele alınmalıdır. Bu bağlamda sivillerin yoğun bulunduğu alanlar özelinde otonom silah sistemlerinin kullanılması, doğal olarak uluslararası insancıl hukuka uygunluğa yönelik endişelere sebep olacaktır. Zira sistemin sahip olduğu yazılım ve sensörler, son teknolojik imkânlar ile verimlilik ve gelişmişlik bakımından hayli üst seviyede olsa dahi ilkenin gerektirdiklerinin yerine getirilemeyebileceği karmaşık durum ve senaryolar yaşanabilecektir[336]. Böyle bir durumda da sistem ayrım gözetme ilkesine aykırı olarak savaşan ve sivil ayrımı yapamayabilecek, böylelikle de insancıl hukuka aykırılık meydana gelebilecektir.

Ayrıca yaralanma, hastalık veya teslim olma gibi sebeplerle savaş-dışı kalan kişiler (*hors de combat*) bakımından ve çatışmalara doğrudan katılım sağlayan sivilleri tespit edebilme noktasında da otonom sistemler, zorluklarla karşılaşacaktır. Bu bakımdan bir savaşanın savaş dışı kalan kişi olup olmadığının değerlendirilmesinin gerektiği bir durumda, o kişinin niyeti ve davranışları ön planda olacaktır. Örneğin, her ne kadar elleri yukarı kaldırma, beyaz bayrak sallama ya da silah bırakma gibi klasik örnekler olsa da genel ve kesin tipte bir uygulama bulunmadığından bir kişinin teslim olma niyetini tespit etmek, o kişinin yine kasıt ve amacını değerlendirmeyi

[336] Thurnher, s. 221.

gerekli kılacaktır[337]. Bu durumda da otonom silah sistemlerinin ayrım gözetme ilkesi bağlamında kişinin tam olarak niyetinin ne olduğunu ve yanıltıcı hareket amacı taşıyıp taşımadığını belirlemesi, bu tespit zaman zaman bizzat savaşanlar tarafından bile zor yapılıyorken, güç görünmektedir. Yine, en azından yakın bir geleceğe kadar, otonom silah sistemlerinin, siviller bakımından çatışmalara doğrudan katılım şartlarının sağlanıp sağlanmadığını analiz edebilmesi ve doğru tespitlerde bulunabilmesi de çok mümkün görünmemektedir[338]. Bu çerçevede günümüzde silahlı çatışmaların geldiği noktada çatışmaların sivil ve kentsel alanlara kayması, bu yönelim ile sivil ve savaşanların birbirleri ile karışabilmesi düşünüldüğünde, otonom silah sistemlerinden bu gibi kullanım çevre ve senaryolarında ayrım gözetme ilkesine kişi bazında uygun hareket etmesini beklemek, isabetli olmayacaktır.

Ancak unutulmaması gereken husus, bir otonom silah sisteminin ayrım gözetme ilkesine uygunluk noktasında soru işaretleri doğurmadan da kullanılma ihtimalinin olabileceğidir. Anlamlı insan kontrolü başlığı altında farklılaştırılmış kontrol rejimlerini açıklarken seviyeler bağlamında verdiğimiz örnekler çerçevesinde, örneğin sivillerin hiç olmadığı ya da olma olasılığının çok düşük bulunduğu çevrelerde kullanıma konulma ihtimali, insancıl hukuk bağlamında soru işaretlerinin doğmasını önleyecektir. Nitekim her ne kadar silahlı çatışmalar meskûn mahallere kayacak şekilde evrilse de askerî ve stratejik anlamda çatışmalar, sadece bu alanlarla sınırlı şekilde yürütülmemektedir. Bu bakımdan, deniz altı veya çöl gibi sivillerin bulunma olasılığının düşük olduğu alanlarda da otonom silah sistemleri kullanıma konulabilecektir[339]. Yine bunun yanında kentsel alanlardan ziyade daha kırsal alanlarda da askerî ve stratejik önemi haiz operasyonlar yürütülebilmekte, saldırı faaliyetleri yanında savunma amaçlarıyla da askerî adımlar atılabilmektedir. İşte bu gibi durumlarda otonom silah sistemlerinin varlığı, insanlara nazaran, askerî anlamda çok daha üst düzeyde fayda sağlayabilecektir. Bu sebeple, ayrım gözetme ilkesi ile ilgili tartışmalarda bu hususun unutulmaması, bu ilkeye uygunluk sağlanarak da otonom silah sistemlerinin konuşlandırılabileceği ve insan-otonomi fayda birleşiminin azami düzeyde sağlanabileceğinin göz önünde bulundurulması yerinde olacaktır.

---

[337] ICRC, "Background Paper by the International Comittee of the Red Cross", **Expert Meeting Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects**, ICRC, Geneva, 2019, (Background), s. 81.
[338] AIV ve CAVV, s. 25.
[339] Thurnher, s. 221.

Yine ayrım gözetme ilkesiyle ilişkili olarak göz önünde bulundurulması gereken son bir nokta da otonom silah sistemlerinin nihayetinde birer makine ve robot olmasıdır. Dolayısıyla çoğu zaman için bu sistemler, özellikle saldırı amaçlarıyla kullanıma konulduğunda, savaşanlara yönelik belirleme yapabilmek adına ilk saldırıda bulunan taraf olmak zorunda olmayabilirler. Yani, kendisine yönelik bir eylemle hedefin meşru olduğunu tespit ederek, insancıl hukuka uygunluğu sağlama bakımından en uygun zamana kadar saldırı başlatmayı erteleyebilirler[340]. Bu çerçevede silah sistemi, kendisine yönelik saldırıda bulunanı daha kolay tespit edebilecek, bu kişiye yönelik saldırı yürütmeye karar verebilecek ve bu karar da insancıl hukuk bağlamında ve ayrım gözetme ilkesi çerçevesinde uygun kabul edilebilecektir.

b. Nesneler Bakımından

Ayrım gözetme ilkesinin nesneler bağlamında hedef hukuku boyutuna ve otonom silah sistemlerine baktığımızda, otonom silah sistemleri, sahip olduğu ve ilerleyen teknolojiyle daha gelişmiş örneklerine sahip olabileceği sensörler sayesinde, önceden programlandığı ve parametrelerin belirlendiği takdirde tanklar, personel taşıyan zırhlı araçlar, uçaksavar bataryaları gibi askerî teçhizatları ve nesneleri diğer nesnelerden ayırt edebilecektir. Bu bağlamda saldırı yürütülecek askerî nesnelerin kesin askerî avantaj sağlayacağından emin olunmalıdır. Bu husus da özellikle değerlendirmede dikkate alınabilecek faktörlerin çok hızlı bir şekilde değişebildiği kullanım çevrelerinde, saldırı başlatılmadan önce askerî avantaja yönelik olarak mevcut bilgilerin ve sahadaki durumun devamlı irdelenmesini gerektirecektir[341].

Ayrıca bu teçhizatların konumlandırılmalarına göre aşağıda değineceğimiz orantılılık ilkesi bağlamında değerlendirilmesinin gerekli bulunduğu kullanım senaryoları da olabilecektir. Nitekim bu tarz askerî ekipmanların herhangi birinin, sivil nüfusun da yoğun olduğu alanlarda konuşlandırılması senaryosunda, bunlara yönelik gerçekleştirilecek saldırı bağlamında sivillere yönelik olası tali hasarın, saldırı sonucu

[340] Marco Sassòli, "Can Autonomous Weapon Systems Respect the Principles of Distinction, Proportionality and Precaution?", **Expert Meeting Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects**, ICRC, Geneva, 2014, (Autonomous), s. 41.
[341] ICRC, Background, s. 79.

elde edilmesi muhtemel askerî avantaj ile birlikte değerlendirilmesi gerekir. Bunun dışında, otonom silah sistemlerinin, özellikle savunma amaçlı askerî nesne tespitinde, sahip olduğu teknolojik imkânlarla birlikte istisnai durumlar harici istenilene uygun işlev gösterdiğini belirtmek yerinde olacaktır. İlaveten isabet ve tespit noktasında daha da iyi seviyede işlev göstermesini, ilerleyen teknolojiyle birlikte olağan olarak tahmin etmenin güç olmayacağını vurgulamak gerekmektedir. Nitekim yukarıdaki örnekler arasında ele aldığımız Phalanx ve Demir Kubbe bu çerçevede kabul edilebilir.

Sonuç olarak ayrım gözetme ilkesi bakımından sorun teşkil etmeyebilecek nesneye yönelik kullanımlar olabilecektir. Zira özellikle saldırı amacından ziyade savunma amaçlı bir kullanım, ayrım gözetme ilkesine uygunluk noktasında daha olumlu sonuçlar verebilecektir. Bu çerçevede nesne bağlamında otonom silah sisteminin anti-materyal bir kullanımının, doğru sınırlandırmalar ve uygun kullanım çevreleri ile sivillere yönelik insancıl hukuk endişelerini de bertaraf edebileceği belirtilmelidir.

C. Orantılılık İlkesi

Protokol I m. 51/5-b'de orantısız saldırı tanımı ile ele alınan orantılılık ilkesi, saldırıdan elde edilmesi beklenen askerî avantaj ile saldırı sonucu ortaya çıkması muhtemel tali hasarın birlikte değerlendirilmesini ve eğer bu değerlendirme sonucu saldırı orantısız olarak kabul edilecekse saldırıya girişilmemesini gerekli kılar. Bu değerlendirmede, saldırı sonucu oluşacak tali hasarın umulan askerî avantaja nazaran aşırı olup olmadığı ön plana çıkmaktadır.

Orantılılık ilkesinin değerlendirilmesi gereken saldırı senaryoları sayısız niteliktedir. Her bir saldırı senaryosunda, saldırıdan umulan askerî avantaj ve saldırı sonucu ortaya çıkması olası tali hasar ayrı ayrı değerlendirilecek, yapılacak bu değerlendirmelerde de eğer tali hasar, askerî avantaja kıyasla aşırı kabul edilebilecek ise söz konusu saldırı yürütülmeyecektir. Bir otonom silah sisteminin muhtemel askerî avantaj beklentisini ve tali hasar olasılığını bağımsız olarak karşılıklı değerlendirip buna göre orantılılık incelemesini yapması, en azından çoğu kullanım senaryosunda mümkün olmayacaktır[342]. Özellikle çatışmaların evrildiği nokta, çatışmaların

[342] AIV ve CAVV, s. 25.

karmaşıklığının geldiği boyut, çatışmaların yaşandığı çevrenin sahip olduğu dinamizm ve orantılılık ilkesinin değerlendirilmesinde sağduyu ve muhakeme yeteneğinin gerekmesi, otonom silah sistemleri bakımından ilkeye uygunluğun ne kadar sorunlu olduğunu gözler önüne sermektedir[343]. Farklı bir deyişle, orantılılık ilkesinin gerekli kıldığı değerlendirmede dikkate alınacak faktörler ve bu faktörlere atfedilecek değer düzeyleri, *algoritmik formüllere* dönüştürülebilir nitelikte değildir[344]. Zaten sayısız saldırı senaryosu ve orantılılık değerlendirmesi karşısında otonom silah sistemlerinin algoritmik olarak bu takdire muktedir olabilmesi beklenmemelidir. *Scharre* de otonom silah sistemlerinin insancıl hukuka uygun kullanımları bakımından orantılılık değerlendirmesini yapabilmesinin muhakkak bir gereklilik arz etmediğini belirtmiş, uygun çevrelerde (örneğin deniz altı) kullanıma konulmanın orantılılık ilkesi değerlendirilmesi gereğini bertaraf edebileceğine dikkat çekmiştir[345]. Zira her ne kadar programlama, sensörler, algoritmik veri aktarımı ve kapasite alanında her geçen gün bir ilerleme kaydedilse de bu ilerlemenin orantılılık ilkesi çerçevesinde değerlendirme yapılırken dikkate alınması gerekli bulunan insan takdiri ve yargısı unsurlarını ne ölçüde sisteme aktarmayı mümkün kılabileceği, şüphelidir. Anlaşılacağı üzere durum bazlı (*case-by case*) bir incelemeyi gerektiren orantılılık ilkesi ile ilgili değerlendirmede idrak, farkındalık, takdir ve yargı gibi insana özgü unsurlar ön plana çıkacak ve sadece nicelik değil, nitelik de dikkate alınacaktır. Bu özelliklerin de bir sisteme, makineye veya programa aktarılabilmesi, günümüz teknolojisiyle zor görünmektedir. Nitekim otonom sistem denildiğinde özgür iradeye sahip, programlama aşaması da dâhil olmak üzere tamamen bağımsız bir makine anlamamamız gerektiğini yukarıda belirtmiştik. İşte belki de ancak böyle bir hayal ürünü, insana özgü bulunan bu unsurları taşıyabilir ve orantılılık ilkesinin gerektirdiği değerlendirmeleri yapabilir. Bu niteliğe ve teknolojiye ulaşana dek orantılılık ilkesi

---

[343] William Bunn, "The Challenge of Lethal Autonomous Weapons Systems", **Old Dominion University**, ODUMUNC 2021 Issue Brief for the General Assembly First Committee: Disarmament and International Security, s. 7.

[344] Vincent Boulanin, Laura Brunn ve Netta Goussac, **Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: Identifying Limits and the Required Type and Degree of Human- Machine Interaction**, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 2021, s. 20.

[345] Scharre, s. 246. Bu yönde *Kastan* da otonom bir silah sisteminin orantılılık değerlendirmesi yapamasa bile meşru şekilde kullanılabileceği senaryolar olabileceğini belirtmiştir. Bkz. Benjamin Kastan, "Autonomous Weapons Systems: A Coming Legal "Singularity"", **Journal of Law, Technology and Policy**, Cilt: 45, Sayı: 1, 2013, s. 62.

değerlendirmesi insanların yapması gereken bir değerlendirme olarak kalacaktır ki bu tür bir teknolojik gelişmişlik düzeyine ulaşılabileceği de şüphelidir. Nitekim *Müller* de orantılılık ilkesine uygunluk değerlendirmesinin sistemin kontrolünden sorumlu kişi tarafından yapılabileceğini vurgulayarak, bu duruma günümüzden Phalanx hava savunma sistemini örnek vermiştir. Bu bakımdan sistemin gözetiminden sorumlu operatörün, sadece sistemin konuşlandığı bölgeye hızla yaklaşan ve füzeye benzeyen nesnelerin düşman füzesi olduğu ve böylelikle saldırılması meşru hedef kategorisinde olduğu noktasında kesine yakın bir yargıya varılırsa silah sistemini "*atış serbest*" moduna alabilmesi, orantılılık değerlendirmesinin görünümüne örnek teşkil edebilecektir[346]. Dolayısıyla, sistemin aktif hâle getirilmesinden veya kullanılmasından sorumlu kişi, çevreye ve kullanıma ilişkin değerlendirmeleri yaptıktan sonra, sistemin niteliğinin farkındalığıyla yürütülecek operasyonun özelliklerini dikkate alarak orantılılık değerlendirmesini yapacak ve buna göre sistemi kullanıma koyacaktır.

Gerçi bu tartışmalar bağlamında "tali hasar tahmin metodolojisi" (*collateral damage estimate technology/CDAM*) sayesinde otonom silah sistemlerinin orantılılık ilkesine uygun şekilde işlev göstereceği de ileri sürülmüştür. Modern orduların nesnel ve bilimsel ölçütlere dayanarak geliştirdiği söz konusu metot, silah sisteminin isabet oranı, saldırı yürütülecek hedefin çevresinde sivil nüfus bulunma ihtimali gibi saldırı zamanında makul olarak bilinebilir farklı nitelikte unsurları dikkate alıp buna bağlı olarak aşırılık değerlendirmesi yapılmasını ifade etmektedir. Buna göre tali hasar yüksek düzeyde tahmin edilirse, sistemin saldırıya geçmesi için gereken onay düzeyi de daha yüksek bir eşik ile programlanabilecektir[347].

Aslında anlaşılacaktır ki bu metoda dair argümanlar da anlamlı insan kontrolü bağlamında yaptığımız farklılaştırılmış kontrol rejimleri çerçevesindeki açıklamalar ile ilişkilidir. Nitekim insan-makine etkileşimi ve fayda maksimizasyonu sağlanırken, farklı silah sistem tipleri ve kullanım amaçları ile çevreye ilişkin faktörler değerlendirilip buna göre bir insan-otonomi seviye belirlemesi ve işlev tahsisi

---

[346] Müller, s. 72.

[347] Sai Venkatesh, "Legality of Autonomous Weapons Systems and Their Implications on Existing International Humanitarian Law Principles Approach: New Haven School of International Legal Theory", **Groningen Journal of International Law**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2019, s. 128; Thurnher, s. 221; Michael N. Schmitt, "Autonomous Weapons Systems and International Humanitarian Law: A Reply to Critics", **Harvard National Security Journal**, 2013, ss. 19-20.

yapılmalıdır. İşte bu süreç içerisinde yukarıdaki metot ve uygulaması da yer alabilecektir. Buna göre insan-otonomi arasında dengeli bir belirleme ve sınıflandırma yapılabilecek, insan-makine etkileşimi de hem askerî faydaya hem de insancıl hukuka uygun kurulabilecektir.

Tabii ayrım gözetme ilkesinde değindiğimiz gibi orantılılık ilkesi özelinde de endişeye mahal vermeyebilecek kullanım senaryoları olabilecektir. Özellikle olağan olarak sivil nüfusun bulunmadığı bir sahada ya da münhasıran anti-materyal nitelikte kullanıldığında, sistemin orantılılık ilkesine dair bir değerlendirme yapmasına gerek bulunmadan işlev görebileceği ihtimaller gündeme gelebilecektir.

D. Özen Gösterme Yükümlülüğü

Çalışmamızın ilk bölümünde de değindiğimiz üzere Protokol I m. 57'de ifadesini bulan özen gösterme yükümlülüğü, çatışmalarda saldırılarda alınacak önlemler ve saldırıların etkilerine karşı alınacak önlemler olarak iki boyutlu bir yapı arz eder. Bu yükümlülük çerçevesinde saldırıların sadece savaşanlara ve askerî nesnelere karşı yürütülmesi noktasında sürekli bir özen gösterilmesi gerekir. Keza aynı yükümlülük bağlamında saldırıların etkilerine karşı da askerî hedefleri sivillerden ve sivil nesnelerden uzak tutmak adına çaba gösterilmelidir.

Özen gösterme yükümlülüğü, sürekli bir farkındalığı, değerlendirmeyi ve dikkati gerekli kılacaktır. Saldırıların siviller üzerindeki olası etkilerini asgari düzeyde tutma noktasında o anda mümkün olan her şey yapılacaktır. Sahadaki durum bakımından farkındalık ile daimî bir değerlendirme ve dikkat, mümkün olan her şeyi yapma kriterine uygunluğu sağlamada ön planda olacaktır.

Orantılılık ilkesi gibi bu ilke çerçevesinde de sayısız senaryo içerisinde her durum bazında değerlendirmeler, ayrı ayrı yapılmalıdır. Özellikle çatışmaların evrildiği nokta ve dinamikleşmesi, çatışma alanlarının kentsel alanlara kayması bir yana, çatışmaların yaşandığı operasyonel çevrede değerlendirmede dikkate alınabilecek her bir unsurun hızla değişebilmesi, tıpkı orantılılık ilkesinde olduğu gibi insana özgü idrak, takdir ve farkındalığı gerekli kılmaktadır. Orantılılık ilkesindeki açıklamalara paralel olarak çatışmaların geldiği nokta göz önünde tutulduğunda, özen gösterme yükümlülüğü bağlamında da otonom silah sistemlerinin, aktif hâle

getirildikten sonra, çoğu kullanım senaryosunda bu ilkeye uygunluğu kendi başına sağlayamayacağı kabul edilmelidir. Operasyonel bağlamda, kullanım çeşidi, amacı ve çevresel faktörlere bağlı olarak aktif hâle getirildikten sonra bir insan müdahalesi olmadan işlev gösterecek bir otonom silah sisteminin, çoğu senaryoda özen gösterme yükümlülüğünü yerine getiremeyeceği söylenebilir. Ancak yine diğer ilkelere paralel olarak bu ilke bakımından da uygunluğu sağlamada endişe doğurmayan kullanım ihtimal ve senaryoları olabilecek, buna göre de sistem kullanıma konulabilecektir. Diğer ilkelere benzer olarak örneğin münhasıran savunma amaçlı ya da sadece anti-materyal kullanım, sistemin kullanıldığı operasyonel çevre de dikkate alınarak bu ilke bazında ayrıca bir değerlendirme yapılmasını gerektirmeden sistemin insancıl hukuka uygun işleyişini mümkün hâle getirebilecektir.

Özen gösterme yükümlülüğünün, hedefin niteliğini tasdik etme, saldırının meşruluğunu değerlendirme, sivilleri en az etkileyecek araç ve yöntemleri seçme ve orantılılık ilkesine riayet etme gibi alt boyutları bağlamında, otonom silah sistemi ve insan arasındaki görev dağılımı bakımından *Sassòli*, paylaşıma ilişkin açıklamalarımıza ve günümüz gerçekliğine uygun belirlemeler yapmıştır. Buna göre, her ne kadar insancıl hukuk kuralları doğal olarak özne bakımından insanları ilgilendirse de bu durum, insanların çatışma alanlarından gerek zamansal gerekse mekânsal olarak uzaklaşamayacağı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda saldırıda esas alınacak parametrelerin insanlar tarafından öngörülmesinin ve sistemin bu parametrelere göre istenilene uygun şekilde hareket edeceğinin garanti edilmesinin, özen gösterme yükümlülüğüne ilişkin insanın rolü bakımından bir boşluk doğmasını engellediği ifade edilmiştir[348]. Örneğin hedeflerin niteliğini tasdik etmede bizzat otonom silah sistemlerinin gelişmiş sensörlerinden yararlanılabilecektir. Yine sivil kayıpları en az düzeye indirecek araç ve yöntem seçimi noktasında, yukarıda orantılılık ilkesi çerçevesinde de belirttiğimiz üzere otonom silah sistemlerine başvurmak daha uygun bir seçim olabilecektir. Özellikle sistemin hedef almada isabet oranı, nihayetinde makine olması, tali hasarı düşük düzeyde tutma gibi konularda sunabileceği imkân ve avantajları düşünüldüğünde, otonom silah sistemlerini tercih etmek, ilkeye uygunluğu sağlayabilecek adım olabilecektir.

[348] Sassòli, Autonomous, s. 43.

Benzer şekilde bazı durumlarda özen gösterme yükümlülüğü bağlamında mümkün olan tüm önlemlerin alınması açısından otonom silah sistemi, bir gereklilik de teşkil edebilecektir. Nitekim teknolojinin sivil kayıpları minimize edebilecek şekilde fayda sağlayabilir olması göz önünde bulundurulmalıdır. Bu bağlamda düşünüldüğünde, belirli bir kullanım senaryosunda eğer askerî insan gücünden ziyade otonom silah sistemlerinin kullanıma konulmasının daha isabetli sonuçlara götüreceği beklenebiliyor ise, mümkün olan önlem boyutuyla otonom sistemlere başvurmak, ilkenin gerekli kıldığı bir seçim olabilecektir[349].

[349] Scharre, s. 250.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SİBER SALDIRILAR

I. GENEL OLARAK

Dijitalleşmenin ve özellikle internetin insan hayatına getirdiği kolaylıklar tartışmasızdır. Hayatın neredeyse her alanında bilgisayarın, internetin ve daha genel anlamda siber imkânların kolaylıklarından yararlanılmaktadır. Dünya gittikçe dijitalleşen, internet, siber altyapı ve sistemlere bağlı hâle gelen bir yapıdadır. Ancak bu dijitalleşme ve siber altyapı ile sistemlere bağlı bulunmadaki artış, sunduğu sayısız kolaylığın yanında aynı zamanda bazı riskleri de beraberinde getirmektedir.

Öncelikle bireyler artan dijitalleşmenin riskleri ile karşı karşıya kalabilmektedir. Özellikle günümüzde verilerin önemi, verilerin artık klasik fiziksel ortamdaki varlığından ziyade dijital ortamdaki varlığının dikkate alınması, sosyal medyanın çoklu boyutu ve sanal dünyanın genişlemesi ile birlikte kötü niyetli eylemlerin sayısındaki artış göz önüne alındığında siber ortamın kolaylıklarının yanında tehlikelerinin de bulunduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Bireylerin yanında devletler de siber ortamın barındırdığı riskler ile karşı karşıya kalabilmektedir. Devletlerin dijitalleşmeye verdiği önem ve siber ortama aktarılan hizmetlerin sayısındaki artış, beraberinde bazı kötü senaryo ihtimallerini de akla getirebilmektedir. Artan dijitalleşme, özellikle dijitalleşmeye daha hızlı uyum sağlayan ve altyapılarını, sistemlerini, birimlerini, kısacası devletin işleyiş ve ilişkileri için gerekli olan çoğu hizmeti siber ortama taşıyan devletler için büyük risk teşkil etmektedir.

Tabii devletlerin neredeyse teknolojik her gelişmeden askerî amaçla da yararlanma talebi, siber imkânlar için de geçerlidir. Bu bağlamda bilgisayara, internete ve daha genel olarak siber altyapı ile sistemlere artan bağlılık, yani artan dijitalleşme, askerî alan için de söz konusudur. Dijitale daha fazla bağlı hâle gelme ile birlikte sanal ortamın risklerinin farkındalığında artış olup buna yönelik siber koruma önlemlerine başvuruluyor olsa da bu koruma, her zaman ve her koşulda işe yarayan, yani mutlak bir güvenlik işlevi gören bir koruma sistemi olmaktan genellikle uzaktır. Çok sıkı korunan sistemlerde bile açıklar bulunabilmektedir.

Bu şekilde siber ortama bağlılığın artması, siber suç, siber casusluk, siber terörizm ve siber saldırı gibi bazen birbiri yerine kullanılan ancak birbirinden farklı nitelikleri bulunan siber eylemlerin meydana gelmesine sebebiyet verebilmektedir.

Bu bölümde öncelikle temel bazı kavramlara yer verilecek ve kavram karmaşasından kaçınmak adına bazı sınırlar çizilecektir. Devamında siber saldırılar uluslararası insancıl hukuk boyutuyla değerlendirilecektir. Bu bağlamda, uluslararası insancıl hukukun uygulama alanı bulabileceği senaryolara değinilecektir. Siber saldırıların mevcut bir uluslararası silahlı çatışma esnasında yürütümü ihtimalinin yanında, birlikte yürütülen geleneksel bir silahlı çatışma olmaksızın, salt kendi niteliği itibariyle uluslararası bir silahlı çatışmaya vücut verme ihtimali de ele alınacaktır. Bu aşamada, çalışmamızın ilk bölümünde uluslararası silahlı çatışma kriterleri ile ilgili yapılan açıklamalarla birlikte değerlendirmeler yapılacaktır. Sonrasında ilgili ilkeler bakımından siber saldırıların uluslararası insancıl hukuka uygunluğu tartışılacaktır.

Temel kavramlara geçmeden önce, genel bilgi olarak, çalışmamızın bu kısmında yararlanacağımız Tallinn Kılavuzundan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Bu kılavuz, siber uzayda yürütülen faaliyetlere uluslararası hukukun uygulanabilirliğine yönelik hazırlanmış olup, bağlayıcılığı olmasa da şu ana dek bu konuda yapılan en kapsamlı çalışmadır. Tallinn Kılavuzu, 2009-2012 yılları arasında NATO'nun kurduğu Müşterek Siber Savunma Mükemmeliyet Merkezi bünyesinde, 20 uzmanın dâhil olduğu uluslararası uzmanlar grubu tarafından hazırlanmıştır. 2013 yılında yayımlanan Kılavuz, 2017 yılında güncellenmiştir[350]. Kılavuzun önemli bir yanı, hem kurallara hem de her bir kuralın şerhine yer vermesidir. Kılavuzda öngörülen tüm kurallar uzmanların fikir birliği ile hazırlanmış değildir. Zaten siber faaliyetlerin yeniliği, tanım ve kavramların henüz tam anlamıyla yerleşmemesi ve uluslararası hukukun siber ortamda uygulanabilir hâle gelmesinde yorumlamanın kaçınılmazlığı göz önüne alındığında, uzmanlar arasında da fikir ayrılıkları olması pek şaşırtıcı değildir. Bu fikir ayrılıklarının ve tartışmaların da Kılavuzda yer alması, alana katkı bakımından önem arz etmektedir.

[350] Michael N. Schmitt (Ed.), **Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare**, Cambridge University Press, 2013; Michael N. Schmitt (Ed.), **Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations**, Cambridge University Press, 2017, (Tallinn). Çalışma devamında Tallinn Kılavuzunun güncel hâli olan 2017 basımından yararlanılacak ve bu doküman "Kılavuz" olarak ifade edilecektir.

II. TEMEL KAVRAMLAR

Siber dünyada meydana gelen ve uluslararası insancıl hukukun uygulama alanı bulabileceği durumları saptayabilmek ve terminolojik belirliliği sağlamak adına, çalışmamız kapsamında öncelikle bazı temel kavramlara açıklık getirmek gerekmektedir. Zira bu alanda kullanılan kavramlar, sıklıkla birbiriyle karıştırılabilen ve böylelikle anlam karmaşasına yol açabilen kavramlardır.

A. Siber Uzay

Siber uzay kavramının ilk kez William Gibson tarafından kullanıldığı kabul edilmektedir. Bir roman yazarı olan ve özellikle bilim kurgu alanında eserleri bulunan Gibson, 1982 yılında yazdığı "Burning Chrome" isimli kısa hikâyesinde ilk kez siber uzay kavramını kullanmıştır. Sonrasında, bu kavramın açılımını da 1984 yılında yazdığı "Neuromancer" isimli romanında yapmıştır[351]. Ancak o zamanki kullanım ile günümüzün anlam karşılığı, olağan olarak, oldukça farklıdır.

Siber uzay, uluslararası toplumda tek bir tanımlama ile ifade edilememektedir. Doktrinden tanımlama örneklerine yer verecek olursak, *Clarke* ve *Knake* siber uzayı, "dünyadaki tüm bilgisayar ağları ve bu ağların bağlandığı ve kontrol ettiği her şey" olarak tanımlar[352]. *Valeriano* ve *Maness* de siber uzayı "dijital düzeyde etkileşimde bulunan, mikroişlemcilerden, ana ve temel bilgisayarlardan oluşan ağ bağlantıları bulunan sistemler" olarak tanımlamıştır[353]. *Singer* ve *Friedman'a* göre de siber uzay "bilgilerin depolandığı, paylaşıldığı ve çevrimiçi olarak iletildiği bilgisayar ağlarının (ve bu ağların arkasındaki kullanıcıların) dünyasıdır"[354].

Siber uzay kavramının çeşitli kurumlarca nasıl tanımlandığına da değinmek yararlı olacaktır. Ülkemiz bakımından Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığınca 2013 yılından beri belirli süreler için hazırlanan planlar bulunmaktadır. Son olarak, 2020-

---

[351] François Delerue, **Cyber Operations and International Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2020, s. 10.

[352] Richard A. Clarke ve Robert K. Knake, **Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It**, Harper Collins, New York, 2010, s. 70.

[353] Brandon Valeriano ve Ryan C. Maness, **Cyber War Versus Cyber Realities: Cyber Conflict in the International System**, Oxford University Press, New York, 2015, s. 3.

[354] P. W. Singer ve Allan Friedman, **Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know**, Oxford University Press, New York, 2014, s. 13.

2023 yıllarına yönelik olarak hazırlanan Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planında siber uzay, "doğrudan ya da dolaylı olarak internete, elektronik haberleşme ve bilgisayar ağlarına bağlı olan tüm sistem ve hizmetler" olarak tanımlanmıştır[355].

Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı da siber uzayı "internet, telekomünikasyon ağları, bilgisayar sistemleri ve gömülü işlemci ile denetleyiciler de dâhil olmak üzere, birbirine bağlı hâlde bulunan bilgi teknolojisi altyapıları ve yerleşik veri ağlarından oluşan bilgi ortamı içerisindeki küresel alan" olarak tanımlamıştır[356].

Nihayet Kılavuzda siber uzay, "fiziksel ve fiziksel olmayan bileşenlerden oluşan ve bilgisayar ağları kullanılarak verinin saklandığı, biçimlendirildiği ve karşılıklı olarak değiştirildiği ortam" olarak tanımlanmıştır[357].

Görüldüğü üzere siber uzay, yapısı sadece sanal ortama indirgenebilecek bir kavram değildir. Dijital dünyada meydana getirilen, saklanan ve paylaşılan, yani dijitalleşen verinin yanında, bu veriyi saklamada ihtiyaç duyulan bilgisayar ve bu ortamda bilgi akışını sağlayan altyapılar da (fiber optik kablolar, hücresel teknolojiler, uzay tabanlı iletişim gibi) siber uzay kavramı içinde yer alır[358]. Yani siber uzay, fiziksel bileşenleri de bulunan bir alandır.

Son olarak, 1960'lı yıllarda ABD'de, muhtemel savaş hâline yönelik olarak savaş hâlinde askerî açıdan iletişimin korunması ve devamlılığının sağlanmasına yönelik bilgisayarda bulunan verileri diğer bilgisayarlara aktarabilme amacıyla savunma bakanlığınca kurulan ARPANET ile ortaya çıkan internetin[359], yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, siber uzayın karşılığı değil, yalnızca bir parçası olduğunu hatırlatmakta fayda vardır.

---

[355] T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, **Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı 2020-2023**, Ankara, 2020, s. 10.

[356] United States Department of Defense, "Dictionary of Military and Associated Terms", s. 55, https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf, (06.03.2022).

[357] Schmitt, Tallinn, s. 564.

[358] Singer ve Friedman, s. 13.

[359] Fulya Aslay, "Siber Saldırı Yöntemleri ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Mevcut Durum Analizi", **International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2017, s. 24.

B. Siber Operasyon

1. Kavram: Tanım ve Kullanımı

Zaman zaman bilgisayar ağ operasyonları (*computer network operations/CNO*) olarak ifade edilen siber operasyonlar, Kılavuzda "siber uzayda bulunan veya siber uzay vasıtasıyla hedeflere ulaşmak için siber uzayın olanaklarının kullanılması" şeklinde tanımlanmıştır[360]. Görüleceği üzere siber operasyonlar, siber uzaydaki eylemler ile sınırlıdır. Yani bir bilgisayar veya bilgisayar ağına yapılan fiziksel operasyonlar, tahmin edileceği üzere, siber operasyon kavramı dışında kalacaktır[361].

Barış zamanında olduğu kadar silahlı çatışma durumlarında da siber operasyonlara başvurulabilmektedir. Özellikle yukarıda da belirttiğimiz üzere dünyanın gittikçe dijitalleşen bir nitelikte olması, siber sistem ve altyapılara bağlılık, tam bir koruma mekanizmasının sağlanamaması gibi hususlar, siber operasyonların ve imkânların neden bir nevi devletlerin askerî gücünün bir parçası olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bu bakımdan, uluslararası silahlı çatışmalar kapsamında siber operasyonların ilgili hukuk kurallarına uygun yürütülmesi elzemdir. Bu konu aşağıda daha detaylı ele alınacaktır. Şu an için unutulmaması gereken mesele, hâlihazırda mevcut bulunan bir uluslararası silahlı çatışma sırasında yürütülen siber operasyonların yanında, mevcut fiziki bir çatışma olmaksızın salt siber operasyonların da belirli şartlar ile uluslararası bir silahlı çatışmanın vuku bulduğuna işaret edebileceği hususudur.

Siber operasyonlar farklı şekillerde yürütülebilmektedir. Bu noktada kavramlar farklı amaçlarla birbirleri yerine kullanılabilmektedir. Aşağıda kısaca değineceğimiz siber operasyon türleri için siber silah, araç veya yöntem belirlemesi yapılmasında literatürde tam bir uyum yoktur. Bu meseleye ilişkin olarak hem Kılavuzdaki ilgili hükümlere hem de yine bağlayıcılığı bulunmasa da uluslararası insancıl hukukta önemli bir doküman olan ve Harvard Üniversitesi'nde İnsancıl Politika ve Çatışma Araştırmaları Programı (*Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at*

[360] Schmitt, Tallinn, s. 564.
[361] Delerue, s. 35.

Harvard University/HPCR) öncülüğünde 6 yıllık bir çalışma sonucu hazırlanan Hava ve Füze Savaşına Uygulanabilir Uluslararası Hukuka İlişkin Kılavuzun (*Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare*)[362] ilgili hükümlerine bakılacaktır.

HPCR Kılavuzuna göre silah; tüfek, füze, bomba veya diğer mühimmatlar dâhil olmak üzere çatışmalarda kullanılan ve insanların yaralanmasına veya ölümüne ya da nesnelerin hasarına veya yok olmasına yol açan savaş araçlarıdır[363]. Savaş araçları içinse saldırı amacıyla kullanılan silahlar, silah sistemleri veya platformlar belirlemesi yapılmıştır[364]. Nihayet savaş yöntemleri de askerî operasyonlar sırasında kullanılan silah gibi savaş araçlarından farklı olarak, düşmanın askerî operasyonlarını veya kapasitesini olumsuz yönde etkilemek adına planlanan saldırı ve diğer faaliyetlerdir[365]. Bu bakımdan savaş yöntemlerinden asıl kasıt, saldırı ve diğer çatışma eylemlerinde kullanılan araçlardan ziyade, bu araçların nasıl kullanıldığıdır[366].

Siber operasyonlar bakımından bu kavramların Kılavuzda yorumlanmasına bakacak olursak, 103. kural siber araç ve yöntemlerin farkını açıklamaktadır. Buna göre, siber savaş aracı, siber silahları ve bu silahlarla ilişkili bulunan siber sistemleri kapsamına alırken, siber savaş yöntemleri ise siber taktikler, teknikler ve çatışmaların yürütüldüğü usulleri kapsar[367].

Kuralın şerhinde, siber silahlarla ilgili de açıklama yapılmış ve HPCR Kılavuzu ile paralel olarak siber silahlar, "siber operasyonun saldırı boyutuna varma eşiğini karşılama sonucunu doğuran, insanların yaralanmasına veya ölümüne ya da nesnelerin hasarına veya yok olmasına yol açan, kullanılan, tasarlanan veya kullanılmak istenilen siber savaş araçları" olarak tanımlanmıştır. Bu bakımdan siber silah ve silah sistemlerini içerdiği vurgulanan siber savaş araçlarının siber cihazları, gereçleri,

---

[362] Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, **HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare**, Bern, 2009, (Manual). Çalışmanın devamında "HPCR Kılavuzu" şeklinde ifade edilecektir. "Kılavuz" olarak ifade edileceğini belirttiğimiz ve çok daha sık başvuracağımız Tallinn Kılavuzu ile karıştırılmaması gerektiği hatırlatılmalıdır.

[363] HPCR, Manual, Kural 1/ff, s. 6

[364] HPCR, Manual, Kural 1/t, s. 4.

[365] HPCR, Manual, Kural 1/v, s. 5.

[366] Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, **Commentary on the HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare: Elaborated by the Drafting Committee of the Group of Experts under the supervision of Professor Yoram Dinstein**, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, (Commentary), s. 34.

[367] Schmitt, Tallinn, Kural 103, s. 452.

parçaları, mekanizmaları, donanımları veya siber saldırı yürütülürken kullanılan, tasarlanılan ya da kullanılmak istenen yazılımları kapsadığı belirtilmiştir[368].

Dolayısıyla yukarıdaki açıklamalar ile birlikte, aşağıda kısaca değineceğimiz bazı siber operasyon türlerinin ve yürütme şekillerinin bir kısmını (özellikle kötü niyetli yazılım ve kodları) birer siber silah olarak niteleyebilecekken diğer bir kısmını da (özellikle doğrudan niteliği kötü niyetli yazılım veya kod olmayan saldırı tipleri) siber savaş yöntemi olarak kabul etmek daha doğru görünmektedir. Belirtilecek olan bu siber operasyon türleri ve yürütüm şekilleri, yaygınlık ve sık rastlanma kriterleri dikkate alınarak tercih edilmiştir.

2. Bazı Siber Operasyon Türleri

Siber operasyon türleri arasında en yaygın olanlardan biri hizmet aksatma saldırılarıdır (*denial of service/DoS*). Hizmet aksatma saldırısını düzenleyen kişiler, saldırıda bulunulan servisi kullanıcılara erişilemez kılma amacı taşır. Bu saldırılarda internet sunucularına, sistemlerine veya ağlarına yoğun şekilde talepler gönderilerek hedef kaynak işleyemez hâle getirilir. Saldırıların yürütülebileceği birkaç şekilden bazıları şu şekildedir: ağ trafiğini engellemek adına fazla sayıda talep ile baskın yöntemi, iki makine arasındaki bağlantıyı bozma ve böylelikle servise erişimi önleme yöntemi, belirli bir sistem veya bireye yönelik servisi bozma yöntemi[369].

Yine yaygın olarak kullanılan dağıtık hizmet aksatma saldırılarında (*distributed denial of service/DDoS*) ise saldırganlar, otomatik araçlar kullanarak diğer bilgisayarları birer "zombi" hâline çevirir ve böylelikle bu bilgisayarlar uzaktan kontrol edilebilir duruma gelir. Saldırganlar bu bilgisayarların, fark edilmeksizin, diğer bilgisayarlara da aynı bulaşıcı etki yaymasından yararlanır. Bu şekilde çok sayıda köleleştirilmiş bilgisayar (*botnet*) kullanılarak belirli bir internet sitesinin erişimi veya verdiği hizmet hedef alınarak yapılan saldırılar dağıtık hizmet aksatma saldırılarıdır. Yani bu saldırılar, önceden hedeflenen bir hizmet için, aynı anda karşılayabileceğinden

[368] Schmitt, Tallinn, Kural 103, prg. 2, ss. 452-453.
[369] Kevin Ferguson ve Peter Loshin, "Denial-of-Service Attack", https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/denial-of-service, (07.03.2022); Techopedia, "Denial-of-Service Attack (DoS)", 20 Aralık 2016, https://www.techopedia.com/definition/24841/denial-of-service-attack-dos, (07.03.2022).

fazlasıyla yüksek sayıda talep oluşturularak hedef internet sitesini erişilemez veya sitenin verdiği hizmeti veremez duruma getirme amacı taşır[370].

Siber operasyonlarda kullanılan yaygın kötü amaçlı yazılımlara baktığımızda; öncelikle virüsler, kötü niyetli kodları içeren ve yayılım sağlama işlevini başka programlar aracılığıyla görebilen, bunlara gereksinim duyan programlardır. Virüslere benzer nitelikte bulunan solucanlar (*worms*), virüsler gibi çoğalma için başka programlara ihtiyaç duymayan, kendi kendine bu yeterliliği sağlayan, bulaşma işlevini bilgisayar ağlarını kullanarak gören ve bulaştığı sistemler üzerinde çoğunlukla yetkisiz ve izinsiz girişlere sebep olan programlardır[371].

Bir başka yazılım türü truva atlarıdır (*trojan horses*). Kullanıldığı operasyonlarda bu yazılım, kendini dosya içerisinde gizler ve normal ve faydalı bir program olduğu izlenimini verir. Bu şekilde sisteme sızma ve sistemi ele geçirme amacını taşıyan bu yazılımın işlevini görebilmesi için çalıştırılması gerekmektedir. Çalıştırıldığında farklı amaçlara yönelik olarak işlev görmesi sağlanabilir. Örneğin sistemde arka kapılar (*backdoors*) açabilir, girdiği sisteme yönelik yetkisiz olarak uzaktan erişim imkânı sağlayabilir, bilgisayarda saklanan önemli verileri saldırgan tarafa aktarabilir veya veri ve bilgileri silebilir. Virüs ve solucanlardan farklı olarak çoğalma işlevleri yoktur[372].

Arka kapılar, yüklendiği sistemleri uzaktan erişime açan ve özellikle hassas bilgileri çalmaya yönelik kullanılan bir yazılımdır. Truva atlarından farkı, burada programın çalıştırılması ve amaçlanan sürecin başlatılması için bir insan unsuruna gerek bulunmamasıdır. Bu yazılım türü bakımından sisteme girdikten sonra yerine getireceği emir ve talimatlar, sisteme girmeden önce verilebilir[373].

Bu kısımda son olarak belirteceğimiz mantık bombaları (*logic bombs*) bir truva atı yazılımı çeşididir. Bu yazılımlar, belirli şartların oluşması hâlinde ilgili ağa zarar verme amacıyla bir programın içerisine kasten yerleştirilen kötü niyetli bir kod

---

[370] Papanastasiou Afroditi, "Application of International Law in Cyber Warfare Operations", **Social Science Research Network**, 2010, s. 8; Şeref Sağıroğlu ve Mustafa Alkan (Ed.), **Siber Güvenlik ve Savunma: Farkındalık ve Caydırıcılık**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018, s. 31.

[371] Sağıroğlu ve Alkan, ss. 228-229.

[372] Marco Roscini, **Cyber Operations and the Use of Force in International Law**, Oxford University Press, New York, 2014, s. 18; Vangie Beal, "Computer Virus vs Worm vs Trojan Horse", 28 Ekim 2004 (24 Mayıs 2021'de güncellenmiştir), https://www.webopedia.com/insights/virus-vs-worm-trojan/, (07.03.2022); Sağıroğlu ve Alkan, ss. 31, 229, 230.

[373] Valeriano ve Maness, s. 35; Sağıroğlu ve Alkan, s. 230.

parçasıdır. İşlevini gösterene dek genellikle tespit edilemezler. Programın çalışması için önceden konulabilecek kriter ve şartlar neredeyse sınırsızdır. Belirli bir gün, zaman, olay veya spesifik bir kaydın silinmesi, bu şartlara örnek gösterilebilir. Gerekli şart sağlandığında program aktif hâle gelir. Aktif hâle geldiğinde ise kayıtları silme, verileri tahrip etme veya ilgili uygulamanın çalışmasını durdurma gibi birçok etki ve işlevi gösterebilir[374].

C. Siber Saldırı

1. Kavram: Tanım ve Kullanımı

Devletlerin gittikçe siber altyapılara ve internete bağlı hâle gelmesinin taşıdığı risklerden biri, bu altyapı ve sistemlere yapılabilecek siber saldırılardır. Bilgisayar ağ saldırıları (*computer network attacks*/CNA) olarak da ifade edilebilen siber saldırılar, teknolojik imkânların gelişimiyle günümüzde, çatışmaların yürütümüne farklı bir boyut kazandırdığı düşünülen yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Siber saldırılar, geleneksel fiziksel kuvvet kullanılarak yürütülen çatışmalardan, bilgisayar ve benzeri teknolojik araçlardan yararlanılarak bir nevi masa başından çatışmaları şekillendirmeye doğru evrilen sürecin sonuçlarından biridir.

Çalışmamızda siber saldırı kavramı, Protokol I m. 49 çerçevesinde saldırı boyutuna varan siber operasyonları karşılayacak anlamda kullanılacaktır[375]. Zikredilen maddede saldırı, "hücum ya da savunma nitelikli olan ve düşmana karşı yöneltilen şiddet eylemleri" olarak tanımlanmıştır. Burada "düşmana karşı" ifadesi, sadece düşmanın askerî kuvvetlerine yapılan operasyonların saldırı olarak kabul edileceği düşüncesini akla getirmemelidir. Siviller ve sivil nesneler gibi meşru olmayan hedeflere dahi yöneltilse saldırı olma eşiğini karşılayan operasyonlar, saldırı olarak

[374] Rahul Awati ve Laura Fitzgibbons, "Logic Bomb", https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/logic-bomb, (07.03.2022).

[375] Her ne kadar *jus ad bellum* bağlamında da bulunsa BM Genel Kurulunun 1974 yılında aldığı 3314 (XXIX) sayılı "Saldırının Tanımı" kararını ismen belirtmekte fayda vardır. İlgili karar için bkz. United Nations Audiovisual Library of International Law, "Definition of Aggression General Assembly Resolution 3314 (XXIX) 14 December 1974, https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html, (07.03.2022). Ayrıca Uluslararası Ceza Divanını kuran Roma Statüsünde de saldırı suçu, 8 bis maddesinde sınırlayıcı sayımla düzenleme alanı bulmuştur.

kabul edilecektir[376]. Nitekim sivillere yönelik saldırılara ilişkin öngörülmüş bulunan sınırlamalar ve yasaklamalar da benzer bir sonucu bize göstermektedir.

Buradaki şiddet kıstasının araç bazlı bir değerlendirmeye değil, sonuç bazlı bir değerlendirmeye tabi olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Yani bir eylemin saldırı olarak kabul edilebilmesi için saldırıda kullanılan araçların değil, saldırının sonucunun şiddet kıstasını karşılaması gerekmektedir. Nitekim operasyonların kinetik olmayan silah veya araçlarla yürütülmesi, bu operasyonların birer saldırı olabilme ihtimalini ortadan kaldırmaz. Örneğin, hedef üzerinde genellikle fiziksel bir etkide bulunmasa da kimyasal veya biyolojik silahlarla yapılan operasyonların saldırı olarak kabul edilmesinde bir kuşku bulunmamaktadır. Önemli olan sonuçtur ve saldırı olarak sayılıp sayılmamada saldırının salt niteliği değil, sonuçları dikkate alınır[377].

Siber saldırının tanımı önemlidir. Çünkü uluslararası insancıl hukukun temel ilkelerinin çoğu ancak saldırı durumunda uygulanabilir niteliktedir[378]. Zira ilkelerin yer aldığı kurallar, her ne kadar zaman zaman askerî operasyon kavramı ile de ifade edilse çoğunlukla saldırı ile ilişkili olarak kaleme alınmıştır. Ancak doktrinde, bu kuralların sadece saldırılarda değil aynı zamanda daha geniş bir kavram olan askerî operasyonlarda da dikkate alınması gerektiğini savunan yazarlar da vardır. Bu görüşteki yazarlardan *Melzer,* askerî operasyonların daha sık rastlanan hâlinin saldırı olduğunu kabul etmek gerekse de saldırı düzeyinde sayılmayan operasyonların çatışmaların yürütümü ile ilgili kurallara tabi olmadığını düşünmede doğruluk payı olmadığını vurgulamaktadır. *Melzer* sadece saldırı kavramının değil, ilgili koruyucu hükümlerin bazılarında operasyon kavramının da kullanıldığını belirterek bu koruyucu kuralların uygulanmasının operasyonun saldırı olarak kabulüne değil, çatışmaların bir parçasını oluşturmasına bağlı olduğunu öne sürmektedir[379].

Her ne kadar uluslararası insancıl hukukun koruma fonksiyonunu genişletmek adına bu genişletici yorum mantıksız olmasa da kuralların yer aldığı maddelerin ifade edilişleri de dikkate alınmak durumundadır. Zira maddelerin bazı fıkralarında

---

[376] HPCR, Commentary, Kural 1(e), prg. 1.

[377] Michael N. Schmitt, "Wired Warfare: Computer Network Attack and Jus in Bello", **International Law Studies**, Cilt: 76, 2002, (Computer Network Attack), s. 194; Michael N. Schmitt, "Cyber Operations and the Jus in Bello: Key Issues", **Naval War College International Law Studies**, Cilt: 87, 2011, (Key Issues), s. 94.

[378] Eric Talbot Jensen, "Cyber Attacks: Proportionality and Precautions in Attack", **International Law Studies**, Cilt: 89, 2013, s. 200.

[379] Nils Melzer, **Cyberwarfare and International Law**, UNIDIR Resources Paper, 2011, s. 27.

operasyon ve ancak çoğu fıkrasında saldırı kavramı kullanılmasının ve bu bakımdan 49. maddede de saldırı tanımının yapılmasının bilinçli bir tercih olduğu düşünülmektedir[380]. Nitekim temel amacı çatışmalar sırasında sivillerin olabildiğince korunması olan UKHÖ dahi insancıl hukukun temel ilkelerinden kaynaklanan çoğu koruyucu hükmün saldırı boyutuna varan operasyonlarda uygulama alanı bulacağı görüşündedir[381]. Aşağıda inceleyeceğimiz ilkeler sırasında da bu terminolojik ayrım tercih edilecektir.

Kılavuzda siber saldırı, "hücum ya da savunma nitelikli olan ve insanların yaralanmasına veya ölümüne ya da nesnelerin hasar görmesine veya yok olmasına yol açması makul olarak beklenen siber operasyonlar" şeklinde tanımlanmıştır[382]. Burada belirtilmelidir ki uzmanlar, "insanların yaralanması veya ölümü" kısmını, yaralanma ile aynı düzeyde kabul edilen ciddi hastalık ve ciddi zihinsel acıları da kapsayacak şekilde genişletme konusunda hemfikir olmuşlardır[383].

Tabii bazı eylemlerin siber saldırı kapsamına girmediği de belirtilmelidir. Bu bakımdan, Protokol I m. 49 çerçevesinde saldırı sayılmayan geleneksel örneklerin siber ortama aktarılabilir senaryoları, siber saldırı sayılmayacaktır. Örneğin, geleneksel anlamda casusluk ve radyolu iletişim araçlarına veya televizyon yayınlarına yönelik sinyal bozma ve parazit yapma faaliyetleri saldırı olarak sayılmazlar[384]. Dolayısıyla siber casusluk ve sinyal bozma girişimlerinin siber operasyonlarla yapılabilme ihtimalleri bu bağlamda siber saldırı sayılmayan örneklerdir. Yine bunun yanında, ulusal düzeyde ele alınması gereken siber suçların[385] da siber saldırı sayılmadığı hatırlatılmalıdır.

---

[380] Cordula Droege, "Get off My Cloud: Cyber Warfare, International Humanitarian Law, and the Protection of Civilians", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 94, Sayı: 886, 2012, s. 555.

[381] ICRC, "International Humanitarian Law and Cyber Operations During Armed Conflicts", ICRC Position Paper Submitted to the "Open-Ended Working Group on Developments in the Field of Information and Telecommunications in the Context of International Security" and the "Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 102, Sayı: 913, 2020, (Cyber Position), s. 489.

[382] Schmitt, Tallinn, Kural 92, s. 415.

[383] Schmitt, Tallinn, Kural 92, prg. 8, s. 417.

[384] Laurent Gisel, Tilman Rodenhäuser, Knut Dörmann, "Twenty Years on: International Humanitarian Law and the Protection of Civilian Against the Effects of Cyber Operations During Armed Conflicts", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 102, Sayı: 913, 2020, s. 317.

[385] Genel olarak siber suçlar, hukuksuz ve suç sayılan bir eylemi bilgisayarın sağladığı imkânlara yapmak olarak tanımlanabilir. Bkz. Oona A. Hathaway ve diğerleri, "The Law of Cyber-Attack", **California Law Review**, Cilt: 100, Sayı: 4, 2012, ss. 833-834.

2. Nesneye Yönelik Tartışmalar

Nesnelere yönelen operasyonların saldırı olarak kabul edilebilmesine yönelik iki noktada sorun bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, nesnelerin işlevselliğine siber araçlarla yapılan müdahalelerin kural kapsamında nesnenin zarar görmesi veya yok olması şartını karşılayıp karşılayamayacağı tartışması iken; ikinci nokta ise günümüzde verilerin nesne olarak kabul edilip edilemeyeceğidir.

İlk olarak işlevselliğe müdahale noktasında, uzmanlar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bazı uzmanlar bu durumun nesnelerin hasar görmesi veya yok olması kıstası kapsamı içine dâhil edilmemesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak çoğu uzman, eğer nesnenin işlevselliğine müdahale nesnenin söz konusu işlevini geri kazandırmak adına fiziksel bileşenlerin değişimini gerektiriyorsa kural kapsamında nesnenin hasar görme kıstasını karşılayacağı görüşündedir. Bu bakımdan Şerhte verilen örnek üzerinden konuyu daha da netleştirmek gerekirse, elektrik dağıtım şebekesine yöneltilen ve bu şebekenin çalışmasını durduran bir siber operasyon hâlinde, bu dağıtım işlevini eski hâline getirmek için ya kontrol sistemi ya da önemli parçaları değiştirilmelidir. İşte bu durumda siber operasyon, saldırı eşiğini karşılamıştır[386]. Bu görüşte olan uzmanların bir kısmı, hedeflenen siber altyapının olağan hizmetini vermesi ve işlevini göstermesi için işletim sisteminin veya belirli bir verinin tekrar yüklenmesinin gerekli olduğu durumları da işlevselliğe müdahale kapsamına dâhil etmiştir. Buna göre, verinin değiştirilmesi veya yok edilmesi sonucu hedef alınan siber altyapı göstermesi gereken işlevi gösteremiyorsa bu operasyon saldırı boyutuna varmıştır[387].

Azınlıkta kalan bazı uzmanlar ise nesnenin nasıl işlemez hâle geldiğinin önem arz etmediğini belirtmekte ve hedef alınan siber altyapının kullanılabilirliğinin kaybının bu hedefe yönelik yürütülen siber operasyonu bir siber saldırı olarak nitelendirmek için yeterli olduğunu düşünmektedirler[388].

Bu ikinci görüş UKHÖ ve doktrinde de bazı yazarlar tarafından desteklenmektedir. Görüşün gerekçesi ise Protokol I m. 52/2'ye atıf yapılarak belirtilmiştir. İlgili düzenleme askerî hedefleri belirlemektedir. Buna göre, askerî

[386] Schmitt, Tallinn, Kural 92, prg. 8, s. 417.
[387] Schmitt, Tallinn, Kural 92, prg. 11, ss. 417-418.
[388] Schmitt, Tallinn, Kural 92, prg. 12, s. 418.

hedefler, "doğaları, konumları, amaçları ya da kullanımları gereği askerî eylemlere etkin bir katkıda bulunan ve tamamen ya da kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz hâle getirilmesi durumunda, mevcut koşullar altında, kesin bir askerî avantaj sağlayan objelerle sınırlıdır". Burada sadece yok etme veya ele geçirme değil, askerî hedef tanımında nesnenin aynı zamanda etkisiz hâle getirilmesi (*neutralization*) de dikkate alındığı için bir nesnenin yok edilme veya herhangi farklı bir şekilde işlemez hâle getirilmesi arasında fark bulunmadığı ifade edilmiştir[389].

Burada belirtilen her iki görüşün de sorunlu yanları bulunmaktadır. Kılavuzda çoğu uzman tarafından kabul edilen ilk görüşün kapsamının dar olması sorun teşkil edebilecektir. Özellikle yukarıda da belirttiğimiz ve genel olarak kabul edilmiş bulunan uluslararası insancıl hukukun çoğu koruyucu kuralının saldırılara yönelik olarak öngörüldüğü dikkate alınırsa kapsam daraltan bir yaklaşım, sivillerin saldırılardan korunmasını da daraltabilecektir. Uluslararası insancıl hukukun amacı, çatışmaların ve saldırıların kötü etkilerinden sivilleri olabildiğince korumaktır. Bu amaç doğrultusunda saldırı olarak sayılma kapsamını daraltmak, işlevselliğin kaybı gibi bir etkinin yol açabileceği ağır sonuçlar için koruma mekanizması öngörememe anlamına gelebilecektir.

İkinci görüş ise fazla kapsayıcı olması yönünden eleştirilebilecektir. Bu görüş sonucu sosyal ağ araçları, çevrimiçi eğitim, iletişim, oyun, alışveriş gibi örneklerin sıralanabileceği altyapıların hizmetlerine yönelik yapılan operasyonlar da Protokol m. 49 kapsamında saldırı olarak sayılacaktır.

Görüldüğü üzere, bu konuda bir çözüme varılmış değildir ve konunun kısa bir süre içerisinde netlik kazanması da zor görünmektedir. Açıkladığımız üzere her iki görüşün de sorunlu yanları bulunmaktadır. Yine de en azından hukukî zeminde bir belirginlik kazandırılana dek, uluslararası insancıl hukukun amacı da dikkate alınarak çalışma kapsamında ikinci görüşe daha yakın olduğumuzu belirtmek yerinde olacaktır.

Bir diğer önemli sorun ise verinin nesne sayılıp sayılmayacağı meselesidir. Zira siber operasyon, nesnelerin hasar görmesi veya yok olması sonucunu doğuruyorsa siber saldırı sayılmaktadır. Verilerin nesne sayılması meselesi hem bu yönden hem de aşağıda inceleyeceğimiz ayrım gözetme ilkesi yönünden önem arz etmektedir. Bu ilke

[389] ICRC, 31st, s. 37; Knut Dörmann, "Applicability of the Additional Protocols to Computer Network Attacks", ss. 4, 6, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/applicabilityofihltocna.pdf, (09.03.2022).

kapsamında sivil ve askerî nesne ayrımı ve verilerin bu çerçevedeki durumu, yoğun tartışmaların ana odağını oluşturmaktadır. Burada açıklanacak olan veri-nesne ilişkisi, saldırı sayılıp sayılmama ve sivil veya askerî nesne kapsamında veri yönünden olacaktır. Bu sebeple, hem saldırı tanımı kapsamında hem de aşağıda da değineceğimiz ayrım gözetme ilkesi kapsamında gerekli açıklamalar bu kısımda yapılacaktır. Bu açıklamalar saldırı tanımı için gerekli bulunduğundan ayrım gözetme ilkesi çerçevesinde yapılabilecek bazı açıklamalar da zorunlu olarak burada yapılacak ve aşağıda ilke kapsamında tekrar edilmeyecektir.

Kılavuzu hazırlayan uzmanların çoğu, verinin nesne niteliğini haiz olmadığı görüşündedir. Bu bakımdan nesne kavramına yönelik olarak Protokol I'in Şerhine atıfta bulunularak, nesnenin "görülebilir ve somut" bir şey olduğu ve verinin, en azından mevcut hukukî durumda, bu kavram içine dâhil edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Yine bir diğer gerekçe olarak 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesindeki yorum kurallarına da atıf yapılmış ve verinin soyut bir kavram olduğu ve nesnenin olağan anlamı içerisinde veriyi kabul etmememiz gerektiği ifade edilmiştir. Bu sonuca göre bir operasyonun veriler hedef alınarak yürütülmesi, o operasyonun doğrudan saldırı olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmayacaktır. Ancak uzmanlar, her ne kadar veriyi nesne olarak kabul etmese de verilere yönelik yürütülen bazı operasyonların yine de bazı durumlarda saldırı sayılabileceğini kabul etmişlerdir. Bu durumlar da operasyonun siber altyapının işlevselliğini etkilemesi veya saldırı olarak kabul edilebilme için gerekli diğer sonuçları doğurması olarak belirtilmiştir[390].

Azınlıkta bulunan bazı uzmanlar ise en azından belirli verilerin nesne olarak kabul edilmesinin hedef hukuku bağlamında daha uygun olduğu görüşündedir. Buna göre, uzmanların çoğunun katıldığı görüşün kapsamının darlığı; sosyal güvenlik verisi, vergi kayıtları ve banka hesapları gibi temel sivil verilerin, gerçekleştirilen siber operasyonlar sonucu silinmesi durumunun insancıl hukukun kapsamı dışında kalması sonucunu doğuracaktır. Bu uzmanlar, Protokol I m. 52'nin asıl olarak zararın niteliğiyle değil, operasyonların sonuçlarının ciddiliği ile birlikte düşünülmesi

[390] Schmitt, Tallinn, Kural 100, prg. 5-6, s. 437; Sandoz ve diğerleri, prg. 2007-2008, ss. 633-634; 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, m. 31/1.

gerektiğini hatırlatmaktadır. Yani sonuç olarak bu görüşe göre sivil nesne kapsamına, en azından sivillerin iyiliği için, gerekli olan temel veriler de girmelidir[391].

Bu konuda UKHÖ, temel nitelikteki verilere yönelik operasyonların, zaman zaman fiziki varlığı haiz bir nesnenin yok olmasından daha yüksek eşikte bir zarara sebep olabileceğini belirtmiştir. Bu bakımdan günümüzde siber imkânlara ve dijitale daha bağımlı hâle gelen dünya vurgulanarak bu nitelikteki verilerin değiştirilmesi veya silinmesi sonucunu doğuran operasyonların, uluslararası insancıl hukukun yasaklama kapsamı dışında kalmasının- sivil nesnelere karşı saldırı yürütme yasağının ancak bir saldırı vukuunda koruma fonksiyonunu gösterebileceği belirtilerek- uluslararası insancıl hukukun amaçlarıyla örtüşmeyeceği sonucuna varılmıştır[392]. Ancak bu meselenin yanında, sivil verilerin sivil nesne olup olmadığı veya hangi durumlarda olabileceği meselesinin çözümsüz kaldığına işaret edilmiştir[393].

Bu konu ile ilgili olarak öncelikle temel nitelikli verilere bazı örnekler verecek olursak sağlık verileri, biyometrik veri, sosyal güvenlik verileri, vergi kayıtları, banka hesapları, şirketlerin müşteri bilgisi, seçim listeleri ve kayıtları bu nitelikteki veriler arasında sayılabilecektir. Bu örneklerde görüldüğü üzere temel nitelikli veriler, dijitalleşmiş toplumların önemli bir parçasını oluşturmaktadır[394].

Ayrıca bu nitelikteki verilerin bir kısmının, uluslararası insancıl hukukta sağlanmış bulunan spesifik koruma kapsamından yararlandığı belirtilmelidir. Örneğin, Protokol I 54. maddede düzenlenen içme suyu tesisleri, depoları ve sulama kanalları, tarım ürünleri gibi sivil halkın yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez olan nesnelerin korunması veya yine 12. maddede düzenlenen sağlık birimlerinin korunması, bu sayılan birim ve nesnelerin verilerini de kapsayacak şekilde geniş anlaşılmalıdır. Bu noktada verinin doğrudan nesne sayılıp sayılmaması da önem arz etmemektedir[395]. Yine bir diğer örnek olarak 56. maddede düzenlenen; barajlar ve nükleer elektrik üretim tesisleri gibi tehlike unsurları barındıran yapı ve tesislerin korunması hükmü verilebilir. Bu koruma kapsamının da böylece bu yapı ve tesislerin bilgisayar sistemlerine bağlı olduğu durumlarda, ilgili bulunan verilere de genişlediği

[391] Schmitt, Tallinn, Kural 100, prg. 7, s. 437.
[392] ICRC, 32nd, s. 43.
[393] ICRC, Cyber Position, s. 490.
[394] ICRC, Cyber Position, s. 490.
[395] Kubo Mačák, "Unblurring the Lines: Military Cyber Operations and International Law", **Journal of Cyber Policy**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2021, s. 421, 4. dipnot.

söylenebilir. Buna göre, düzenlemede genel kural olarak belirtildiği üzere, "bu yapı ve tesislerdeki tehlikeli unsurların salıverilmesine ve sonuç olarak, sivil halk arasında ciddi kayıpların yaşanmasına neden olacağı durumlarda, askerî hedef teşkil etseler dahi saldırıya hedef olmama" hükmü, veriler için de geçerli bulunacaktır.

Temel nitelikteki verilerden bağımsız olarak, konu ile ilgili diğer noktalara değinmeden önce şu hatırlatılmalıdır ki yukarıda açıklanan veri-nesne tartışmasının, verilere yapılan siber operasyonların makul beklentiler çerçevesinde devam etmesi muhtemel sonucunun, operasyonu saldırı saymaya yettiği durumlar için geçerliliği yoktur. Zira bu durumlarda, veri nesne sayılsın sayılmasın, yürütülen operasyonlar birer saldırıdır[396]. *Schmitt* bu konuda hava trafik kontrol sistemindeki bir verinin tahrifine yönelik bir operasyonun, bir hava aracının kaza yapma tehlikesi sonucunu doğurması durumunu örnek vererek böyle bir operasyonun saldırı sayılacağında geniş bir görüş birliği olduğunu vurgulamıştır[397]. Asıl tespiti gereken durum, verilere yönelik operasyonların bu şekilde saldırı saymaya yetecek sonuçlara yol açmasının değil, sadece verilerin tahrifine veya silinmesine sebep olmasının beklendiği senaryolardaki veri-nesne meselesidir[398].

Veriyi nesne olarak kabul etmeme ve en azından temel nitelikteki sivil verilerin sivil nesne olarak kabulü görüşlerinin yanında iki görüş daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki veriler arasında niteliksel bir ayrım yapma görüşüyken diğeri ise tüm verileri nesne olarak kabul etme görüşüdür.

Veriler arasında niteliksel bir ayrım yapma görüşü doktrinde *Dinniss* tarafından ileri sürülmüştür. *Dinniss*, konunun analizini, veriler arasında "işlevsel düzeyde veri" ve "içerik düzeyinde veri" ayrımına dayanarak yapmıştır. Buna göre, içerik düzeyinde veriler, örneğin kendi makalesinin metni gibi, insanları asıl olarak ilgilendiren bilgiyi temsil eder. Program veriler olarak da bilinen işlevsel düzey veriler ise ilgili donanımın çalışmasını sağlayan verilerdir. Bunlara da örnek olarak işletim sistemleri, yazılım uygulamaları, denetim kontrol ve veri toplama sistemleri (*supervisory control and data acquisition/SCADA*) verilmiştir. Bu ayrımı yaptıktan sonra *Dinniss*, içerik düzeyinde verinin, yukarıda da belirttiğimiz bazı spesifik korumaların kapsamı içine

[396] Gisel, Rodenhäuser, Dörmann, s. 317.
[397] Michael N. Schmitt, "Wired Warfare 3.0: Protecting the Civilian Population During Cyber Operations", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 101, Sayı: 1, 2019, (Wired Warfare 3.0), s. 340, 48. dipnot.
[398] Gisel, Rodenhäuser, Dörmann, s. 317.

girmediği müddetçe, uluslararası insancıl hukukun kapsamı dışında kaldığını ve bu konuya yönelik olarak yapılması gerekli değerlendirmelerin işlevsel düzey veriler üzerinden yapılması gerektiğini belirtmiştir[399].

Verilerin her çeşidini nesne olarak kabul etme ise doktrinde özellikle *Mačák* tarafından savunulmuştur[400]. *Mačák,* veriyi nesne olarak kabul etmemenin sonucunun, "hedef alınması meşru" kategorisini genişletme sonucuna yol açabileceğini belirterek bu durumun Protokol I'in amacına aykırılık teşkil edeceğini ve sivillere sağlanan koruma fonksiyonunu arttıran değil, azaltan bir işlev göreceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla nesne sayılamayan bir şeyin askerî nesne olarak da görülemeyeceği vurgulanarak nesne kavramının geniş yorumlanması gerektiği ve veriyi de kapsaması gerektiği savunulmuştur[401].

Bu tartışmalara ilişkin olarak öncelikle, Şerhte de verileri nesne olarak kabul etmeyen uzmanların atıfta bulunduğu andlaşma yorum kuralları ile ilgili düzenlemeyi hatırlatmak gerekmektedir. Bu bakımdan 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinde, andlaşmaların yorumlanmasıyla ilgili 31. maddenin ilk fıkrası, "Bir andlaşma, hükümlerine andlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek alelâde manaya uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır" şeklindedir. Anlaşılacağı üzere andlaşmalar, konu ve amacı dikkate alınarak iyi niyetle yorumlanacaktır.

Bir kere Protokolün ve Protokol için hazırlanan Şerhin, günümüzden fazlasıyla farklı bir çehresi bulunan bir dünya düzeni ve ortamında hazırlandığı unutulmamalıdır. Günümüzde dijitalleşmenin artış hızı, siber imkânların kullanım oranı ve bu sayede hayatımızın neredeyse her alanının 40-50 yıl öncesine göre inanılmaz değişimler gösterdiği gerçeği dikkate alındığında, bugünün hukukî zemininde veri-nesne tartışmasında nesneleri "somut" ve "görülebilir" gibi sıfatlarla sınırlamak, kanaatimizce doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Elbette ki nesne denildiğinde akla ilk somut, görülebilir, duyulabilir, dokunulabilir şeylerin gelmesi normaldir. Ancak akla ilk gelen anlamın yanında dijitalleşme çağını yaşadığımız günümüzde dijital ortamda

---

[399] Heather A. Harrison Dinniss, "The Nature of Objects: Targeting Networks and the Challenge of Defining Cyber Military Objectives", **Israel Law Review**, Cilt: 48, Sayı: 1, s. 41.

[400] Kubo Mačák, "Military Objectives 2.0: The Case for Interpreting Computer Data as Objects under International Humanitarian Law", **Israel Law Review**, Cilt: 48, Sayı: 1, 2015, (Military Objectives), ss. 55-80.

[401] Mačák, Military Objectives, s. 79.

bulunan verilerin de düşünülmesi, daha makul gözüken sonuçtur. Ayrıca, andlaşmalar konu ve amacının ışığı altında iyi niyetle yorumlanacaktır. Hukukun ve özellikle uluslararası hukukun uygulamadaki değişimleri norma yansıtma hızı düşüktür. Nitekim çoğu zaman, kuralların uygulanmasında dinamik yorum yöntemi gündeme gelmektedir. Bu sebeple, 1977 yılında kaleme alınan Protokolde yer alan kurallardan ve 1987 yılında kaleme alınan Şerhte yer alan görüşlerden bugün yararlandığımızı unutmamak gerekmektedir. Bugünün yorumuyla, nesne olarak kabul edilmemesinin gerekçesi olarak verinin somut ve görülebilir olmadığının gösterilmesinin mantıksal zemini açıklanan sebeplerden dolayı kanaatimizce zayıftır. Ayrıca, Protokolün amacı silahlı çatışmalar esnasında çatışmaların mağdurlarına sağlanan korumanın kapsamını genişletmektir[402]. UKHÖ de fiziki nitelikte bulunan kâğıt ve belgelerin dijitalleşmesinin ve veri hâlini almasının, uluslararası insancıl hukukun koruma fonksiyonunun kapsamını daraltacak bir unsur olmaması gerektiğini hatırlatmaktadır[403].

Bu tartışma ve argümanlar çerçevesinde verilerin nesne sayılma boyutu da yukarıda belirttiğimiz ilk mesele gibi çözüme kavuşmuş değildir. Ancak belirtilmelidir ki doğabilecek bazı boşlukları engellemek adına, en azından temel nitelikteki verilerin nesne sayılması hususunun göz ardı edilmeyerek korunması daha uygun olacaktır.

III. ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKUN UYGULANABİLİRLİĞİ

Günümüzde uluslararası hukukun siber ortamda uygulanabilir olduğuna yönelik geniş bir kabul bulunmaktadır. Zira bu kabul Birleşmiş Milletler düzeyinde de görülmektedir. Öncelikle bilgi ve iletişim alanındaki gelişmelerin BM bünyesinde 1998 yılından itibaren takip edildiği belirtilmelidir. Bu tarihten itibaren çeşitli kararlar kabul edilegelmiştir. Gelişmelerden belki de en önemlisi "Hükümet Uzmanları Grubu" (*Group of Governmental Experts/GGE*) kurulması ve tartışmaların bu toplantılar çerçevesinde devamına karar verilmesidir. 2004 yılından beri tartışmalar, bu grup toplantıları çerçevesinde yapılmaktadır[404].

[402] Sandoz ve diğerleri, prg. 3685, ss. 1064-1065.
[403] ICRC, "International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts", **Report**, 2019, (Challenges 2019) s. 28.
[404] Delerue, s. 14.

Bu bakımdan, uluslararası hukukun uygulanabilirliğine yönelik 2013 ve 2015 yıllarında kabul edilen GGE raporları bilhassa önem arz etmektedir. 2013 raporunda, uluslararası hukukun ve özellikle BM Andlaşmasının, bilgi ve iletişim teknolojilerine uygulanabilir olduğu ve bu alanda barış ve güvenliği korumada temel önemde olduğu belirtilmiştir. 2015 raporunda da insanîlik, gereklilik, orantılılık ve ayrım gözetme ilkeleri dâhil olmak üzere yerleşmiş uluslararası ilkelerin bu alanda uygulanabilir olduğu vurgulanmıştır[405].

Yine BM bünyesinde 2018 yılından itibaren bu konuda tartışmaların yürütüleceği açık uçlu bir çalışma grubu kurulmuştur. Bu grubun 2021 raporunda da uluslararası hukukun ve özellikle BM Andlaşmasının bilgi ve iletişim teknolojilerine uygulanabilir olduğu ve bu alanda barış ve güvenliği korumada temel önemde olduğu tekrardan vurgulanmıştır[406].

Görüleceği ve anlaşılacağı üzere, uluslararası hukukun bir alt dalı olan uluslararası insancıl hukukun siber ortam, siber operasyonlar ve siber silah, araç ve yöntemlerinde uygulanmasında bir sorun bulunmamaktadır[407]. Yukarıda belirtilenlerin yanında tekrar hatırlatılmalıdır ki uluslararası insancıl hukuk, UAD'nin 1996 yılındaki Nükleer Silah Danışma Görüşünde de belirtildiği üzere, geçmişin ve şimdinin olduğu kadar geleceğin de tüm çatışma yürütüm şekillerinde ve tüm silah çeşitlerinde uygulanabilir niteliktedir[408].

---

[405] United Nations General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Communications in the Context of International Security, UN Doc. A/68/98, 24 June 2013, prg. 19; United Nations General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Communications in the Context of International Security, UN Doc. A/70/174, 22 July 2015, prg. 28.

[406] United Nations General Assembly, Final Subsantive Report of the UN Open-ended working group on developments in the field of information and telecommunications in the context of international security, UN Doc. A/AC.290/2021/CRP.2, 10 March 2021, prg. 8, 34.

[407] Zira 2015 yılında uygulanma durumları ifade edilen yerleşmiş ilkeler, uluslararası insancıl hukukun ilkeleridir. Ancak 2017 yılında GGE bünyesinde; karşı önlemler, meşru müdafaa ve uluslararası insancıl hukukun uygulanmasına yönelik özellikle Çin, Küba ve Rusya'nın görüş ayrılıkları sebebiyle konsensüsle bir raporun kabul edilememesi, bu yönde bazı tartışmaları doğurmuştur. Geçmiş yıllardaki kabullerle çelişen bu görüş ayrılıkları, bazılarınca bu devletlerin geçmiş yıllarda kabul ettiği uluslararası hukukun uygulanabilirliğine dair görüşlerini artık muhafaza etmediği yönünde yorumlanmıştır. Ancak, uluslararası hukukun bu tarz alt dallarının ve konularının uygulanabilirliğine yönelik tartışmalar, bilhassa genel anlamda uluslararası hukukun uygulanabilirliğindeki kabulün korunduğuna işaret etmektedir. Bkz. Delerue, s. 15. Nitekim 2021 yılındaki raporda, geçmiş yıllarda kabul edilen uluslararası hukukun uygulanabilirliği, tekrar ifade edilmiştir. Bkz. United Nations General Assembly, Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Communications in the Context of International Security, UN Doc. A/76/135, 14 July 2021, prg. 69.

[408] ICJ, Nuclear, prg. 86.

Bu noktada asıl sorun, "nasıl" uygulanacağındadır. Bu bakımdan, yerleşmiş uluslararası hukuk kurallarının yorumlamaya tabi kılınarak siber ortamdaki faaliyetlerde uygulanabilirliğini sağlamak önem arz etmektedir. Çünkü uzun zaman önce kural hâlini alan bazı ilkelerin, günümüzün olay, durum ve faaliyetlerine uygulanması, olağan olarak her zaman açık/kolay olmayabilmektedir.

Uluslararası insancıl hukukun uygulanması, çalışmamızın ilk bölümünde de belirtildiği üzere bir silahlı çatışmanın varlığına bağlıdır. Çalışmamızın konu sınırlaması dikkate alınarak siber operasyonlar, uluslararası silahlı çatışmalar bakımından değerlendirilecektir.

A. Uluslararası Silahlı Çatışmalar ve Siber Operasyonlar

İlk olarak iki ihtimal birbirinden ayırt edilmelidir. Hâlihazırda devam eden ve klasik anlamda silah, araç ve yöntemler kullanılarak çatışmaların yürütüldüğü bir uluslararası silahlı çatışmada, bu silah ve araçlara ek olarak siber operasyonlara başvurulması durumunda uluslararası insancıl hukukun bu operasyonlara uygulanmasının tespiti, nispeten daha kolay bir nitelik arz eder. Bu durumda, mevcut çatışmayla ilişkili yürütülen siber operasyonlar, uluslararası insancıl hukuka tabi olacaktır. Örneğin, 2008 yılında Gürcistan ile Rusya arasında Gürcistan'ın Güney Osetya'daki ayrılıkçı bölgelere yönelik operasyonları ve Rusya'nın müdahalesi sonucu ortaya çıkan uluslararası silahlı çatışma sırasında yürütülen siber operasyonlar, bu kapsamda sayılacaktır.

Mevcut bir silahlı çatışmanın varlığının yanında yürütülen siber operasyonların uluslararası insancıl hukuka tabi olması için ilgili siber operasyon ile çatışma arasında bir bağ (*nexus*) bulunması gerekmektedir[409]. Ancak gerekli olan bu bağın niteliğinin ne olduğu konusunda görüş birliği yoktur. Bu noktada çatışmanın bir tarafınca diğer tarafa yönelik yürütülen her siber operasyonun bu bağ şartını karşıladığı görüşünün yanında siber operasyonun çatışmalara yardım ve askerî mücadeleye katkı sunma amacını taşıması gerektiği görüşü de ileri sürülmüştür[410]. İkinci görüş kanaatimizce daha isabetlidir.

[409] Schmitt, Tallinn, Kural 80, prg. 5, s. 376.
[410] Schmitt, Tallinn, Kural 80, prg. 6, s. 376.

Nispeten tespiti zor olan senaryo ise hâlihazırda süregelen bir silahlı çatışma olmaksızın yalnızca ve sadece siber operasyonların bir uluslararası silahlı çatışmanın varlığına işaret edebilme ihtimalidir. Çalışmamızın ilk bölümünde 1949 Cenevre Sözleşmeleri ortak 2. maddenin tüm Cenevre Sözleşmelerinin uygulama alanı bulacağı uluslararası silahlı çatışmaları düzenlediği belirtilmişti. Bu hükümde uygulama alanına savaş ilanı veya herhangi bir silahlı çatışmaya ek olarak ayrıca kısmen veya tamamen işgal durumu da dâhil edilmişti. Ayrıca uluslararasılaşan silahlı çatışma senaryoları da çalışma kapsamında belirtilmişti.

Silahlı çatışma kavramının savaş kavramının yerini alması ve diğer ihtimaller de göz önüne alınarak silahlı çatışma kavramının bir çatı kavram işlevi görebilmesi gözetilerek burada yapılacak olan inceleme doğrudan uluslararası silahlı çatışma kavramı üzerinden yapılacaktır. Bu bakımdan genel olarak kabul edildiği ve çalışmada da belirtildiği üzere uluslararası silahlı çatışma, devletlerin birbirlerine karşı aralarında silahlı kuvvete başvurduğu her durum olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla siber operasyonların devletler arasında yürütülmesi ve silahlı kuvvet boyutuna varması, bir uluslararası silahlı çatışmanın vukuuna sebebiyet verebilecektir. Kılavuzda da çatışmaların varlığını tespit için savaş araç ve yöntemlerinin kolektif nitelikte kullanımı olarak kabul edilen devletler arası karşılıklı husumetin bulunması gerektiğinin tespitiyle beraber siber operasyonların salt olarak bu kapsamda bir uluslararası silahlı çatışmayı meydana getirebileceğine işaret edilmiştir[411].

Her ne kadar uygulamada genellikle belirli bir yoğunluk eşiği gözetiliyor olsa da uluslararası insancıl hukuk kapsamında ilgili kuralların devreye girebilmesi için uluslararası silahlı çatışmalar bakımından bir yoğunluk kriterinin aranmamasının bu çalışmada benimsendiği, siber ortam ile ilgili değerlendirmelerde bulunmadan önce tekrar hatırlatılmalıdır. Gerekli değerlendirmelerde ise uluslararası silahlı çatışmanın iki unsuru ayrı ayrı ele alınmalı ve öncelikle silahlı kuvvet unsuru incelenmelidir. Nitekim silahlı kuvvet kriterinin sağlandığı kabul edilebilsin ki çatışmanın devletler arasında gerçekleşip gerçekleşmediğine yönelik tespit aşaması söz konusu olabilsin.

[411] Schmitt, Tallinn, Kural 82, prg. 11, s. 383.

1. Silahlı Kuvvet Unsuru

İlk olarak, yukarıda da belirttiğimiz ve burada tekrar vurgulanması gerekliliğini hissettiğimiz bir ayrımı; *jus ad bellum* ve *jus in bello* ayrımını hatırlatmakta yarar vardır. *Jus in bello* kapsamında silahlı kuvvetin kullanılması ile *jus ad bellum* kapsamında kuvvete başvurma farklı niteliktedir ve bu değerlendirmelerin ayrı ayrı yapılması gerekir. Konumuz *jus in bello* sınırları içerisindedir.

İncelenmesi gereken ilk unsur silahlı kuvvete başvurma unsurudur. Silah ifadesi ve siber operasyonların geleneksel anlamda silah barındırmayan doğası, buradaki inceleme ve değerlendirmede yukarıda kısaca açıkladığımız siber silah, araç veya yöntem tartışmalarını göz önünde bulundurmamızı gerektirmektedir.

Silahlı kuvvet kriterine yönelik geleneksel anlamda fiziksel ögelerin akla geliyor olması ve siber operasyonların doğası, bu kriter için engelleyici bir faktör olarak değerlendirilmemelidir. Zira hem yukarıda belirtilen siber silah, araç ve yöntem kabulleri hem de siber operasyonlar bakımından saldırı sayılmaya yönelik değerlendirmenin sonuç odaklı yapıldığı unutulmamalıdır. Bu bakımdan siber silah veya araçların kullanıldığı ve geleneksel silah ve araçların kullanımı sonucu ortaya çıkan netice ile benzer neticelere yol açan operasyonlar, uluslararası bir silahlı çatışmanın ilk kriterinin sağlandığına işaret edebilecektir. Bu değerlendirmede siber saldırı kavramı ön plana çıkacaktır. Zira yukarıdaki sonuç, siber operasyonun aynı zamanda siber saldırı olarak kabul edilebilmesine sebebiyet verecektir. Bu bakımdan siber saldırılar için verilen benzer bir örnekle konunun çerçevesini hatırlatacak olursak biyolojik veya bakteriyolojik silahlarla yapılan saldırıların, devletler arasında gerçekleştiği varsayılarak, uluslararası bir silahlı çatışmanın varlığına yönelik olarak silahlı kuvvet kriterini karşılamadığının düşünülmesi düşük bir ihtimal olacaktır[412]. Bu sebeple bu değerlendirme için de sonuçların benzerliği ile bir tespit yapılabilir. Bu noktada söz konusu tespitlerin yapılabilmesi adına siber saldırıların önemi açıktır. Çünkü siber saldırı boyutuna varan siber operasyonlar, bu kriteri karşılayacaktır. Tekrardan kaçınmak için burada konu hakkında yukarıda yaptığımız açıklamalara atıfla yetiniyoruz.

[412] Michael N. Schmitt, "Classification of Cyber Conflict", **International Law Studies**, Cilt: 89, Sayı: 233, 2013, (Classification), s. 239.

Ancak yukarıda siber saldırılar ile ilgili açıklamada konu bütünlüğünün sağlanması amacıyla bilinçli olarak yer vermediğimiz bir örneğe, bu kısımda uluslararası silahlı çatışmalarla ilgili olarak kısaca değinmekte fayda görmekteyiz. İlgili örnek 2010 yılında İran'ın nükleer tesislerine yönelik olarak Stuxnet virüsü ile gerçekleştirilen saldırı örneğidir. Bu saldırıda, tesislere ilişkin denetleme ve veri toplama sistemi hedef alınmıştır. Saldırı, İran'ın Natanz'da bulunan uranyum zenginleştirme santrifüjlerinin olağan işlevini ve üretilen uranyumun saf niteliği ile kullanılabilirliğini olumsuz etkilemiştir[413]. Anlaşılacağı üzere saldırı sonucu fiziksel zarar da meydana gelmiştir. Bu saldırı eğer bir devlete isnat edilebilseydi, uluslararası bir silahlı çatışmanın varlığından söz edebilme ihtimali gündeme gelebilirdi[414]. Her ne kadar saldırının arkasında İsrail ve ABD'nin olduğu iddia edilse de objektif olarak saptanmış bir ilişki söz konusu olmadığından böyle bir isnat kanıtlanmamıştır[415].

2. Devletler Arasında Gerçekleşme Unsuru

Silahlı kuvvet kullanma kriterini sağlayan bir siber operasyonun, uluslararası silahlı çatışma olarak nitelendirilebilmesi için aynı zamanda bir devletten diğer bir devlete karşı yöneltilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, ele alacağımız ihtimallerden en az problemli olanı, devletlerin silahlı kuvvetleri tarafından yürütülen siber operasyonlardır. Burada 2001 yılında Uluslararası Hukuk Komisyonunca hazırlanan "Devletlerin Uluslararası Hukuka Aykırı Fiillerinden Sorumluluğu[416]" tasarısıyla bağlantılı olarak bazı tespitler de yapılabilecektir. Her ne kadar konumuz çatışmanın tespiti ve sınıflandırılması olup sorumluluk meselesi bu kapsam dışında bulunsa da burada ilgili düzenlemeler, konu ile bağlantılı olan bazı hatırlatmaları yapmamızda yardımcı olabilecektir. Bu hatırlatmalardan ilki devletin organları (*de jure*) tarafından

[413] Paul Rosenzweig, **Cyber Warfare: How Conflicts in Cyberspace Are Challenging America and Changing the World**, Praeger, Santa Barbara, 2013, s. 7.
[414] Schmitt, Classification, s. 240.
[415] Stuxnet saldırısı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Jeremy Richmond, "Evolving Battlefields: Does Stuxnet Demonstrate a Need For Modifications to the Law of Armed Conflict?", **Fordham International Law Journal**, Cilt: 35, Sayı: 3, 2012, ss. 842-894.
[416] International Law Commission, **Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts**, 2001.

yürütülen operasyonların o devletin operasyonu olarak kabul edileceğidir[417]. Bir diğeri de devletin organı olmayan ancak o devletin hukuku tarafından kamu gücü yetkilerini kullanmak için yetkilendirilmiş kişinin veya birimin eylemlerinin de devletin eylemi olarak kabul edilebileceğidir[418]. Bunun için ayrıca değerlendirilmesi gerekli örnek eylemde, ilgili kişi veya birimin bu yetki dâhilinde hareket etmesi aranmaktadır[419].

Ancak özellikle devletin böyle bir yetkilendirmesi bulunmayan birey ve grupların siber ortamda faaliyette bulunma oranı dikkate alındığında, bu kişi veya gruplar tarafından yürütülen faaliyetlerin uluslararası silahlı çatışma kapsamındaki konumu da değerlendirilmek durumundadır. Dolayısıyla uluslararası silahlı çatışma bakımından ilk kriteri yerine getiren bir operasyon bu birey veya gruplar tarafından yürütülmüşse söz konusu operasyonun bir devletin operasyonu olarak kabul edilip uluslararası bir silahlı çatışmaya yol açıp açmadığı farklı şekilde incelenmelidir.

Çalışmamızın ilk bölümünde uluslararası olmayan bir çatışmanın uluslararasılaşması kısmında değindiğimiz etkin kontrol ve genel kontrol kriterleri, burada yapılacak değerlendirmelerde önem arz eder. İlk bölümde de değindiğimiz üzere, organize silahlı grupların eylemlerinin bir devlete isnat edilebilmesi için bu gruplar üzerinde genel kontrol kriteri benimsenmiş olup, Kılavuzda da bu husus dikkate alınmıştır. Örneğin, bir devletin siber altyapılarına yönelen ve önemli derecede fiziksel hasara yol açan bir operasyonun, organize bir siber korsan (*hacker*) grubu tarafından yürütülmüş olması ve devletin bu grup üzerinde genel kontrolünün bulunması, silahlı çatışmanın meydana gelmesine ve bu silahlı çatışmanın uluslararası nitelikte olmasına yol açacaktır. Burada söz konusu aktör bir devlet dışı grup olduğu için, kendisine karşı operasyon yürütülen devletin siber altyapılarının belirli kısımlarına saldırılması için operasyonu yürüten devletin gruba talimat verme gerekliliği bulunmamaktadır[420].

Organize silahlı grup kavramının sanal ortama nasıl aktarılacağı da açıklama gerektiren bir durumdur. Bu bakımdan hem çalışmamızın ilk bölümünde uluslararası olmayan silahlı çatışmalar başlığındaki açıklamalarımız hem de Kılavuzdaki görüşler

[417] International Law Commission, m. 4; Hakkı Hakan Erkiner, **Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 308; Schmitt, Classification, s. 241.
[418] International Law Commission, m. 4; Erkiner, s. 308.
[419] International Law Commission, m. 5; Schmitt, Classification, s. 242.
[420] Schmitt, Tallinn, Kural 82, prg. 4, s. 381.

dikkate alınarak bazı değerlendirmeler yapılabilecektir. Değerlendirme bakımından temel soru, sanal ve çevrimiçi nitelikte bir organizasyonun nasıl sağlanmış kabul edileceğidir. Öncelikle siber korsanların oluşturduğu küçük grupların organize olarak kabul edilme ihtimallerinin düşük olduğu Kılavuzda vurgulanmıştır. Fazla sayıda siber korsanın bir devlete saldırması, bu korsanların aynı zamanda organize olduğu sonucunu doğurmayacaktır. Dolayısıyla ancak bir hiyerarşik yapıya sahip, emir-komuta zincirinin bulunduğu ve bu çerçevede yürütülebilecek eylem paylaşımının yapıldığı gruplar, bu kriteri sağlayabilecektir. Kılavuzda buna örnek olarak, saldırılacak siber hedeflerin paylaşımı, siber silah ve araçların paylaşımı, hedefe ve saldırı sonucu oluşabilecek zarara yönelik değerlendirmelerin yapılması belirtilmiştir. Yine vurgulandığı üzere, varlığı sanal dünyada bulunan bu grubun yüz yüze hiç tanışmamış olması, gerekli şartlar sağlandığı müddetçe, bu grubun organize olmadığı anlamına gelmeyecektir[421].

Eylemlerin aynı anda yürütülmesi ama bir düzenin bulunmaması, yani bir iş birliği olmadan çoklu hareket edilmesi senaryosunda ise Kılavuzu hazırlayan uzmanların çoğu organize olma kriterinin karşılanmadığı görüşündedir. Birlik hâlinde organize olmayı sağlayan bir yapı bulunmalıdır. Azınlıkta kalan uzmanlar, olay bazında değerlendirilmesi gerekli unsurların organize olup olmama kriterini karşılamada belirlenmesi gerektiği görüşündedir. Uzmanların organizasyon kriterini karşılamadığı yönünde görüş birliği içinde olduğu durum ise kolektif bir amaca yönelik siber korsanların birbirinden bağımsız olarak harekete geçmesi durumudur[422].

Bu kısımda çok sayıda korsan tarafından bir iş birliği olmaksızın yürütülen saldırı senaryosu için uzmanların çoğunun vardığı görüş olan organizasyon kriterinin sağlanmadığı görüşü kanaatimizce daha isabetli görünmektedir. Zira çalışmanın ilk bölümünde de ele aldığımız organize olma kriterinin sağlandığını gösteren etmenlerden bazılarını tekrar hatırlatmak bu noktada anlaşılabilirliği daha iyi sağlayacaktır. Bu etmenlerden bazıları disiplin kurallarının bulunması, bir merkezin bulunması, grubun paylaşım konusunda ortak bir irade göstermesi, birlik içinde bir planlama yeteneğidir. Görüldüğü üzere, buradaki vurgular, kolektif hareketten ziyade iş birliğine yöneliktir. İş birliğinin, bir düzenin, koordine şekilde eylemlerin

[421] Schmitt, Tallinn, Kural 83, prg. 11, 13, s. 390.
[422] Schmitt, Tallinn, Kural 83, prg. 15, ss. 390-391.

yürütüldüğü bir ortamın, ortak bir iradenin yokluğunda salt kolektif hareketin organizasyon kriterini karşılamaması, bu sebeple daha kabul edilebilirdir.

Devletin yetkilendirmesi bulunmayan birey ve organize olmayan gruplara geldiğimizde ise burada genel kontrol kriteri yeterli kabul edilmez. Bu noktada ilk bölümde de belirttiğimiz üzere özel olarak belirli şekilde hareket edilmesine yönelik talimat verme veya ilgili eylemlere daha sonradan resmî olarak onay verme şartı sağlanmalıdır. Bu konuda örnek olarak 2007 yılında Estonya'ya yönelik gerçekleştirilen siber operasyonlar verilebilir. Sovyetler Birliği'nin Estonya'nın 2. Dünya Savaşı'nda Nazi istilasından korunmasına yönelik desteğini simgeleyen "Bronz Asker" anıtının Estonya hükümetince 2007 yılında kaldırılmasına karar verilmesi, ülkedeki Rus azınlığın ve genel olarak Rusların tepkisine yol açmıştır[423]. Bu karardan sonra Estonya'ya karşı kaynağı belirlenemeyen siber operasyonlar başlatılmıştır. Rus siber korsanların (*hacktivists*) yürüttüğü düşünülen bu operasyonlar, internete ve siber altyapılara hızlı uyum sağlayan ve bunlara fazlasıyla bağımlı olan Estonya'yı fazlasıyla etkilemiştir. Devlet bazında bir katılım ve rol alma ise kanıtlanamamıştır. Bağlamı itibariyle örnek olarak verdiğimiz bu operasyonu yürüten siber korsanların bir devletten talimat aldıkları veya bir devletin bu operasyonları onayladığı konusunda net bir kanıt olmadığı için söz konusu operasyonlar, gerekli değerlendirmeler sonrası silahlı kuvvet kriterini karşılayıp karşılamamasından bağımsız olarak her halükârda devletler arasında gerçekleşmediğinden bir uluslararası silahlı çatışma olarak nitelenmemiştir[424].

Sonuçta kısa bir değerlendirme yapacak olursak, şu ana kadar salt bir siber operasyonun silahlı çatışma olarak kabul edildiği herhangi bir örnek yaşanmamıştır. Siber operasyonların uluslararası bir silahlı çatışma olarak nitelendirilmesi sadece teorik olarak hukuki zeminde değil, uygulama bakımından da ele alınması ve değerlendirmesi zor bir konudur. Belirsizliklerin konuya hâkim olması, siber uzayın doğası ve birey ve devletlerin yaklaşımları, bu değerlendirmeyi zor kılan etmenlerden birkaçıdır. Özellikle bireyler ve grupların siber ortamda oldukça etkin oldukları, gerek hâlihazırda mevcut bir çatışma sırasında gerek böyle bir çatışmanın bulunmadığı

[423] Stephen Herzog, "Revisiting the Estonian Cyber Attacks: Digital Threats and Multinational Responses", **Journal of Strategic Security**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2011, s. 50; Merve Yazıcı, "İlk Modern Siber-Atak: Estonya", 24 Ağustos 2015, https://www.tuicakademi.org/ilk-modern-siber-atak-estonya/, (19.03.2022).

[424] Schmitt, Tallinn, Kural 82, prg. 8, s. 382.

zamanlarda kendilerini *hacker* veya *hacktivist* olarak gören bu kişi veya grupların siber operasyonların arkasındaki aktörler olabilme ihtimali ve anonimliğin siber uzayda istisnadan ziyade genel bir kural olması dikkate alınırsa, meselenin uygulama ve teoride ele alınması zor bir konu olmasının şaşırtıcı olmadığı anlaşılacaktır. Bu zorluklara ilaveten, devletlerin ilgili kişi veya gruplarla bağlantıları mevcut olsa bile bu bağlantıların tespitinin ve kanıtlanmasının oldukça zor olabileceği de hesaba katıldığında, uluslararası insancıl hukukun uygulama alanı bulduğunun yalnızca teorik olarak kabulünün, konu itibariyle, genellikle pek kesin ve kolay olmayacağı söylenebilecektir.

B. Uluslararası İnsancıl Hukukun Değerlendirilmesi Gereken İlgili İlkeleri

Siber uzayda yürütülen ve uluslararası insancıl hukuku ilgilendiren faaliyetlere yönelik olarak özellikle değerlendirilmesi gereken temel ilkeler ayrım gözetme ilkesi, özen gösterme yükümlülüğü ve orantılılık ilkesidir. İlkelerin açıklaması çalışmanın ilk bölümünde yapıldığından bu kısımda ilkeler tekrar genel bağlamıyla açıklanmayacaktır. Sadece konu ile ilgili belirtilmesi gerektiği ölçüde bazı hatırlatmalar yapılacaktır.

1. Ayrım Gözetme İlkesi

Ayrım gözetme ilkesi, kinetik kuvvet kullanımını görebileceğimiz çatışmalarda uyulması gerekli bulunan en önemli ilkelerin başında gelmektedir. Basit bir hatırlatmayla bu ilke, çatışmaların yürütümünde hedef alma noktasında, savaşan ve savaşmayan herkes ve sivil nesneler ile askerî nesneler arasında her daim bir ayrım yapmayı gerekli kılar. İlkenin geleneksel anlamda kinetik kuvvet kullanımının bulunmadığı siber ortamda ve bu ortamda yürütülen operasyonlarda uygulanabilmesi muhakkak bir yorumlamayı beraberinde getirmektedir. Belirtilmelidir ki siber uzayın birbirine bağlı doğası ve iç içe geçen yapısı, bu ilkenin uygulamasının değerlendirilmesi noktasında, aşması zaman zaman çok zor olan bir engel teşkil etmektedir. Zira siber uzayda özellikle hedef alma noktasında askerî ve sivil nesne

ayrımı, bu hedeflerin klasik anlamda çoğu zaman birbirinden ayrılabilir hedefleri değil, aksine aslında tek bir hedefi teşkil ettiği göz önüne alındığında, sahaya yansıması mümkün olmayan sonuçları doğurabilme potansiyeline sahiptir. Çünkü klasik anlamda düşünürsek, askerî ve sivil nesneler, geleneksel çatışma ortamlarında birbirinden ayrılabilir bir yapıdadır. Buna göre hedefler arasında ayrım gözetme ilkesinin de uygulamaya yansıması, iyi niyetle değerlendirildiği müddetçe, daha sorunsuz gerçekleşebilmektedir. Ancak siber uzayda nesneler tektir, örneğin çoğu zaman aynı altyapı hem askerî hem sivil amaçlarla kullanılır ki bu da çift kullanım (*dual-use*) olarak ifade edilir. Zaman zaman bu sistemler ayrılabilse de nihayetinde bu sistemlerin siber uzay içinde tek ve aynı bağlantıyla birbirine bağlı olması bir nevi bu ayrılığın fonksiyonunu engelleyebilmektedir. Bu sebeple sonuç olarak siber uzayda askerî ve sivil hedefin ayrıştırılabilecek nitelikte olmaması, tek ve bir bütün olarak var olan bir kavramı karşılıyor olması yapılması gereken değerlendirmeyi de zorlaştırmaktadır.

Bu kısımda ayrım gözetme ilkesi öncelikle silah hukuku bağlamında incelenecek ve ayrım gözetmeyen silah ve araçlar bağlamında bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Daha sonrasında ilke, hedef hukuku bağlamında incelenecek ve yukarıda belirtilen farklılık dikkate alınarak kişiler ve nesneler ayrı alt başlıklar altında değerlendirilecektir.

a. İlkenin Silah Hukuku Boyutu ve Siber Saldırılar

İlkenin silah hukuku boyutu ayrım gözetmeyen saldırıların siber silah, araç ve yöntemlere yönelik olarak irdelenmesini gerekli kılar. Çalışmanın ilk bölümünde ayrım gözetmeyen saldırıların Protokol I m. 51/4'te yer alan tanımına yer verilmişti. Bu bağlamda ayrım gözetmeyen saldırılar kısaca belirli bir askerî hedefe yönlendirilemeyen ya da gösterebileceği etkilerin sınırları önceden çizilemeyen savaş araç veya yöntemlerinin kullanıldığı saldırılardır. Hatırlanacağı üzere burada belirli bir kullanım ihtimali değil, araç veya yöntemin doğası değerlendirilmek durumundadır.

Bu çerçevede yukarıda belirttiğimiz siber araç ve yöntemler bakımından bazılarının doğası gereği ayrım gözetemeyen kapasitede olabileceği zikredilmelidir. Siber araç ve yöntemler bağlamında Kılavuzun yaptığı genel tespiti vurgulamak

gerekirse, hedefleme boyutuyla belirli bir askerî hedefle sınırlı kalma ya da bu sınırı aşıp diğer korunan siber altyapıları da etkileyebilme ihtimali bakımından makul bir tahmin yürütülemeyecek siber araç ve yöntemler, ayrım gözetmeyen niteliktedir[425].

Gösterebileceği etkilerin sınırlarının önceden çizilememesine yönelik olarak da kontrol edilebilirlik vurgusu ön plana çıkmaktadır. Nitekim Kılavuzda da doğası gereği kontrol edilemeyen sonuçlar doğuran ve böylelikle sivil nitelikli veya özel olarak korunan altyapılara da etki edecek şekilde kontrolsüz olarak yayılabilen silahların bu çerçevede görüldüğü belirtilmiştir[426].

Bu bağlamda, siber saldırıları yürütebilecek birçok siber silah ve araç bulunmaktadır ve anlaşılacağı üzere kendi kendine çoğalabilen veya yayılabilen bir kötü niyetli yazılımla yapılan saldırılar, ayrım gözetmeyen saldırı olarak nitelenebilir[427]. Ancak bu etki ve yayılmanın zarar doğurması gerektiği kabul edilmiştir. Örneğin kontrol edilemezlik ve kendi kendine çoğalma niteliklerinin ikisini de haiz olabilen bir solucanın siber saldırılarda kullanılmasıyla sivil altyapılara da önemli zararların verilmesi, uluslararası insancıl hukukun ihlali olabilecektir[428]. Ancak sivil sistemlere de yayılan ve sadece belirlenmiş askerî hedefe zarar veren bir kötü yazılım ile yapılan saldırı örneği bu bakımdan ayrım gözetmeyen saldırı olarak nitelenemeyecektir[429].

Siber uzayın ve siber uzayı oluşturan bileşenlerin birbiriyle bağlılığı ve iç içe geçen yapısı, ayrım gözetme ilkesinin uygulanmasında önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bu sorun, silah hukuku çerçevesinde de etkisini göstermektedir. Bu bağlılık ve iç içe geçen yapı dikkate alındığında, siber saldırılardan doğabilecek zararın savaşanlarla veya askerî hedeflerle sınırlı kalmasının ulaşılması her durumda kolay bir amaç olmadığı daha iyi anlaşılacaktır[430]. Bu sebeple saldırılar, ayrım gözetme kuralına aykırı sonuçlar doğurma potansiyeli barındırıyorsa, bu nitelik potansiyel ve muhtemel

[425] Schmitt, Tallinn, Kural 105, prg. 3, s. 456.
[426] Schmitt, Tallinn, Kural 105, prg. 4, s. 456.
[427] Karine Bannelier, "Is the Principle of Distinction Still Relevant in Cyberwarfare? From Doctrinal Discourse to States' Practice", **Research Handbook on International Law and Cyberspace**, (Ed. Nicholas Tsagourias ve Russell Buchan), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2021, s. 449.
[428] Droege, s. 570.
[429] Schmitt, Tallinn, Kural 105, prg. 5, s. 457.
[430] Yoram Dinstein, "The Principle of Distinction and Cyber War in International Armed Conflicts", **Journal of Conflict & Security Law**, Cilt: 17, Sayı: 2, 2012, s. 267.

olarak kalsa da saldırıya yönelik alternatif arayışlarına gidilmesi, insancıl hukuka uygunluk noktasında önem arz edecektir.

Bu kısma yönelik olarak anlaşılacaktır ki her siber silah veya aracın doğrudan doğası gereği ayrım gözetmeyen bir nitelik arz ettiği sonucuna varılamayacaktır. Siber araç veya silahlar, ayrım gözetme kuralına uygun olarak geliştirilebilecek ve kullanılabilecektir. Nitekim UKHÖ de yakın zamana kadar yapılan siber saldırıların çoğunun ayrım gözetme kuralına uygun olarak gerçekleştirildiğini belirtmiştir[431]. Ancak kendi kendine çoğalabilen ve yayılabilen, yani kontrol edilebilirlik noktasında eksiklik bulunan ve çoğalıp yayılma sonucu sivil altyapı ve sistemlere de zarar verebilecek siber silah ve araçlarla yapılan saldırılar, şüphesiz ki ayrım gözetmeyen saldırı olarak kabul edilecektir.

b. İlkenin Hedef Hukuku Boyutu ve Siber Saldırılar

Ayrım gözetme ilkesinin hedef hukuku boyutuyla değerlendirilmesi, daha problemlidir. Zira kişiler bakımından savaşan ve sivil ayrımının siber uzayda nasıl ve ne şekilde yapılabileceği, klasik geleneksel kinetik güç kullanılarak yürütülen çatışmalar için oluşturulan ilgili kuralların siber uzaya nasıl aktarılabileceği soruları üzerine kurulan yapı ve bu yapı üzerinden irdelenmesi gereken meseleler, doğası gereği sorunludur. Yine nesneler bakımından da siber uzayın birbiriyle bağlılığı, askerî ve sivil altyapıların tek bir altyapıyı oluşturması ve bu çerçevede çifte kullanım teşkil etmesi, değerlendirmelerin sorunsuz yapılabilmesi ve uygulamaya sorunsuz yansıtılabilmesi ihtimalinin düşüklüğünü tekrar vurgular niteliktedir. Tatmin edici bir analiz ve değerlendirme ne kişi boyutuyla ne de nesne boyutuyla yapılabilecektir. Buradaki değerlendirme, olan hukuk (*lex lata*) ile olması gereken hukuk (*lex feranda*) arasında zaman zaman olan hukuka zaman zaman da olması gereken hukuka yoğunlaşarak yapılmaya çalışılacaktır.

[431] ICRC, Cyber Position, s. 486.

(1) Kişiler Bakımından

Savaşan ve savaşan olmayan ayrımı, çalışmanın ilk bölümünde ayrım gözetme ilkesinin açıklandığı kısımda yapılmıştı. Burada sadece kısaca hatırlatmak gerekirse çatışan devletlerden birinin silahlı kuvvetleri ve gerekli şartları sağlayan diğer milis kuvvetler, gönüllü birlikler, organize direniş hareketi mensupları ve işgale karşı kitlesel ayaklanmaya katılan kişiler savaşan sayılmaktadır. Savaşan olmayan kişiler de siviller ve silahlı kuvvetlerin mensubu olsa da savaş dışı kalan kişilerdir. Sivillerin savaşan olmayan kişiler arasında önde gelen ve baskın grup olması sebebiyle burada ayrım, savaşan ve sivil kavramları kullanılarak ve değerlendirmeler bu kavramlar referans alınarak yapılacaktır.

Savaşan olma kıstaslarının siber ortama ve bu ortamda yürütülen faaliyetler ile bu faaliyetlerin arkasındaki aktörlere aktarımı, her zaman kolay olmamaktadır. İlk olarak çatışmaya taraf devletlerden birinin silahlı kuvvetleri kategorisini siber uzay bakımından ele alacak olursak, devlet yapısı içinde kurulan/kurulabilecek askerî nitelikli siber operasyon birimleri bu kapsamda değerlendirilebilecektir. Bu bakımdan önemli bir örnek olarak ABD'nin 21 Mayıs 2010 tarihinde kurduğu Siber Komutanlığı (*CYBERCOM*) verilebilir.

Taraf devletlerden birinin ordusunda yer alan ya da çatışan başka birimlere bağlı milis kuvvetler, gönüllü birlikler ve organize direniş hareketi mensuplarına baktığımızda, bu kategoriye yönelik savaşan sayılma için gerekli bulunan dört şart, belki de siber dünyaya aktarımı en sıkıntılı bulunan kısım niteliğindedir. Zira örgütlü bir komuta düzeni ve çatışmalarda savaş hukuku kurallarına ve geleneklerine uyma, uzaktan seçilebilir ayırt edici işaret ile silahlarını açıkça taşıma şartları, siber dünyada kişilerin savaşan statüsünü belirleme noktasında teoriyi uygulamaya geçirme aşamasını oldukça zora sokmaktadır. Bu şartların değerlendirilmesi, mevcut kurallar ve bunların uygulamaya yansıtılabilmesi dikkate alınarak, siber saldırıların vuku bulduğu silahlı çatışmalarda bir kişiyi savaşan saymak için ilgili şartlar muhakkak aranacak mıdır sorusu üzerinden yapılmalıdır. Öncelikle, açıkladığımız savaşan sayılma şartlarının sırasına uygun olarak değerlendirileceği belirtilmelidir.

Örgütlü bir komuta düzeninin bulunması, bir grubun organize olmasıyla doğrudan ilgilidir[432]. Yukarıda emir-komuta ilişkisi, iç disiplinin varlığı, görev paylaşımı gibi etmenlerin organize olmayı belirlemede yardımcı olacağı belirtilmişti. Ayrıca bu konuyla ilgili yapılan açıklamalar dikkate alınarak tekrardan hatırlatmak gerekirse, bir sanal grubun örgütlü bir komuta düzenine sahip olduğunun ispatlanması kolay değildir. Nitekim sadece sanal dünyadan ibaret olan bir organizasyonun tespiti güçtür. Ancak unutulmamalıdır ki aşağıda da kısaca değineceğimiz üzere organize olma kriterini sağlayamayan bir grubun mensubu olan kişiler, yine de gerekli koşullar sağlandığında çatışmalara aktif katılım sağlayan siviller olarak kabul edilebilecektir.

Savaş hukuku kurallarına ve geleneklerine uyma şartı, fazla bir değişime ve yorumlamaya tabi kılınmadan siber uzaya ve siber operasyonlara aktarılabilir bir şart olarak değerlendirilebilir. Zira bu şart, diğerlerine nazaran belki de en sorunsuz şekilde aktarılabilir olanıdır. Uluslararası insancıl hukuka uygunluk, siber uzayda ve yürütülen siber operasyonlarda da aynı şekilde sağlanmalıdır. Ayrıca çatışmalarda savaş hukuku kurallarına ve geleneklerine uyma şartının Kılavuza göre doğrudan grup boyutuyla anlaşılması gerektiği belirtilmelidir. Yani, grup içinde bir kişi ilgili uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak siber saldırı yürütmüş olsa da grup için genel olarak aynısı söylenemeyecek ise bu kişi, savaşan sayılmayacaktır. Tam tersi ihtimalde eğer bir grup, grup boyutuyla bu şartı karşılıyorsa grup içinde bazı bireylerin uluslararası hukuka aykırı olarak siber saldırılarda bulunması dahi gruba yönelik olarak bu şartın karşılandığı sonucunun doğmasını engellemeyecektir[433].

Ayırt edici işaret taşıma şartına gelecek olursak geleneksel olarak klasik çatışmalarda askerî üniforma giyilmesi bu şartın sağlandığını göstermektedir. Kılavuzu hazırlayan uzmanlar bu şartın siber ortama aktarılmasında bir istisna tanınıp tanınmayacağına yönelik görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bazı uzmanlar bu şartın siber dünyaya aktarımına yönelik bir istisna öngörülmemesi ve çatışma alanından uzak olmak dâhil hiçbir faktörün değerlendirilmesine gerek olmadan siber operasyonları yürüten kişilerin bu şartı her durumda yerine getirmesi gerektiği görüşündedir. Diğer bazı uzmanlar ise burada bu şarta yönelik bir istisna öngörülmesinin uluslararası örf ve âdet hukukunun da gereği olduğunu belirtmektedir. Bu uzmanlara göre, ayırt edici

[432] Schmitt, Tallinn, Kural 87, prg. 10, s. 404.
[433] Schmitt, Tallinn, Kural 87, prg. 15, s. 406.

işaret taşıma sadece belirsizlik yaratabilecek durumlarda dikkate alınmalıdır. Yani bu şarta uyulmadığında saldırıda bulunan kişi için, sivil ve savaşan ayrımını yapamama sonucunun makul olarak doğabileceği ve böylelikle siviller için daha da tehlikeli bir durumun yaratılabileceği zaman ve yerlerde bu şart dikkate alınmalıdır. Böyle bir duruma örnek olarak, benzer sivil tesislerin arasında yer alan bir askerî siber kontrol tesisine yönelik saldırı zamanında, buradaki askerî personelin sivilleri ve sivil tesisleri tehlikeye atmamak adına, şartı yerine getirmesi ve kendilerini ayrı tutması gerekliliği verilmiştir[434].

İstisna öngörülmesini savunan uzmanlar arasında da söz konusu istisnayı biraz daha sınırlandırma yanlısı olanlar bulunmaktadır. Bu uzmanlara göre ayırt edici işaret taşıma şartının uygulanmasına gerek olmayan durum, siber operasyonda rol alan kişilerin, zaten ayrı olarak askerî niteliğini belli etmesi gereken bir askerî hedef içinde bulunduğu durumlardır. Buna örnek olarak da savaş gemisi veya askerî uçak verilmiştir[435].

Bu şartın siber uzaya aktarımında niteliği itibariyle bir problem yaşanacağı aşikârdır. Zira bilgisayar başında siber operasyonlarda rol alan ve operasyonların sonucunun ve etkilerinin hissedileceği konumlardan fazlasıyla uzakta bulunan kişiler için bu gerekliliğin harfiyen ve tam anlamıyla siber uzaya aktarılması, kanımızca zaruri bir nitelik teşkil etmemektedir. Böyle bir zorunluluğun bulunduğunu düşünmenin hem savaşan-sivil ayrımına yönelik bu şartın hangi zaman ve durumlar için işlev gösterebileceği gerçeğine hem de siber operasyonların doğasına uygun olmayacağını düşünmekteyiz. Bu şart, anlaşılacağı üzere, savaşan ve sivil ayrımının çatışma alanlarında yapılmasının net olarak mümkün olmayabileceği zamanlarda göz önüne alınmalıdır. Operasyonların sonucunun operasyonları yürüten kişilerin bulunduğu konumdan kilometrelerce uzakta görüleceği durumlarda, bu şarta sıkı sıkıya bağlı kalmak yerinde olmayacaktır. Bu sebeple, siber uzaya ve siber operasyonlara aktarımda, biz de bu şart bağlamında bir istisna öngörülmesi görüşünü benimsemekteyiz.

Son olarak silahlarını açıkça taşıma şartına geldiğimizde her ne kadar siber saldırılarda kullanılan araçlar, yukarıda da açıkladığımız üzere siber silah, araç veya

[434] Schmitt, Tallinn, Kural 87, prg. 11-12, s. 405.
[435] Schmitt, Tallinn, Kural 87, prg. 13, ss. 405-406.

yöntem olarak nitelenebilecekse de bu niteleme silahları açıkça taşıma şartı için önem arz etmeyecektir. Zira bu nitelemenin pekâlâ yapılabildiği durumlarda da nasıl ve ne şekilde bu silahları açıkça taşıma şartının sağlanabileceği sorusu, akla uygun bir cevaba varılması çok da mümkün olmayan bir sorudur. Kılavuzda da siber uzayda bu şartın uygulama bakımından dikkate alınır bir şart olmadığı belirtilmiştir[436]. *Huand* ve *Ying* de zaten siber silahlar konusunda tanımlama ve belirginlik kazandırma konusunun zorluğu bilinir bir gerçek iken bu silahları açıkça taşıma şartının uygulama bakımından aranmasının mümkün olmadığını vurgulamıştır[437]. Biz de ayrıt edici işaret taşıma şartında olduğu gibi, bu şart bakımından da siber uzayda uygulanmaya yönelik aktarımının gerekli olmadığını düşünmekteyiz. Böyle bir aktarımın yapılması, bu aktarımın ancak ve ancak teoride kalması sonucunu doğuracaktır. Zira uygulamada bu şartın yansımasını aramak pek de gerçekçi olmayacaktır.

Savaşan sayılan son grup ise silahlarını açıkça taşıma ve çatışma kurallarına uyma şartıyla, bir işgale karşı kitlesel olarak ayaklanmaya katılan kişilerdir. Kılavuzda bu kategoriye yönelik olarak bir işgale karşı düzenli silahlı birlikler oluşturacak bir fırsat doğmadan hızlı ve ani bir şekilde siber operasyonlara başvuran bölge halkının, belki bu kategoride görülebileceği ancak bunun düşük bir ihtimal olduğu vurgulanmıştır[438]. Gerçekten de siber uzay ve siber saldırılar göz önüne alındığında, bu kategorinin pratikte yansımasını bulması fazlasıyla zor gözükmektedir. Her ne olursa olsun buradaki işgalin, siber saldırılarla karşı karşıya kalan bir insan topluluğu dâhil edilerek değil, fiziksel olarak söz konusu bölgenin işgali ile sınırlı bir anlam ifade ettiği hususunun, Kılavuzu hazırlayan uzmanların çoğu tarafından kabul edildiği belirtilmelidir[439].

Görüldüğü üzere savaşan olarak kabul edilme konusu, siber uzayda düşünüldüğünde, çok boyutlu tartışmaların yapılmasına ve karmaşık sonuçların doğmasına yol açabilmektedir. Konunun ve bağlamın doğası hem hukukî zeminde hem de sahada uygulaması ve yorumlaması tatmin edici olmayan sonuçları beraberinde getirmektedir. Bu uygulama ve yorumlama süreci zor olduğu kadar bazen

[436] Schmitt, Tallinn, Kural 87, prg. 14, s. 406.
[437] Zhixiong Huang ve Yaohui Ying, "The Application of the Principle of Distinction in the Cyber Context: A Chinese Perspective", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 102, Sayı: 913, 2020, s. 349.
[438] Schmitt, Tallinn, Kural 88, prg. 2, s. 408.
[439] Schmitt, Tallinn, Kural 88, prg. 6, s. 409.

pratik bir anlam da ifade etmemektedir. Çünkü pratikte uygulanması mümkün olmayan sonuçların teoride tartışılması, bizi sonuçsuz bulgulara götürmekten başka bir etkiye sahip olamayacaktır. Bu yüzden gerektiğinde, siber uzayın ve operasyonların niteliği dikkate alınarak yorum yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla siber savaşan diyebileceğimiz kişi ve grupları belirlemede, yukarıda da belirttiğimiz şekilde, bazı şartların göz ardı edilerek siber uzaya aktarılması gerektiğini kabul etmek daha yerinde olacaktır.

Sivillere geldiğimizde bu kişiler, çatışmalara aktif ve doğrudan katılım sağlamadığı müddetçe korunacaktır. Askerî personellerin spesifik bir konu ve alan olan siber uzay ve siber operasyonlara yönelik bilgisi göz önüne alındığında, sivillerin bu tarz operasyonlarda rol alma ihtimali hiç de düşük değildir. Ancak bir sivilin ne zaman doğrudan katılım sağladığının tespiti de her zaman kolay olmamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde de belirttiğimiz üzere, doğrudan katılımın tespitine yönelik olarak zarar eşiği, doğrudan nedensellik ve çatışma ilişkisi olarak üç unsur bulunmaktaydı. Doğrudan katılım için her şeyden önce kişinin bir eylemi gerekir. Bu sebeple öncelikli olarak belirtilmesi gereken örnek, yukarıda siber operasyon türlerinde ele aldığımız şekliyle zombileştirilmiş (kontrol altına alınmış) bilgisayarlarla yapılan saldırılardır. Bu saldırılarda, zombileştirilen bilgisayarların sahipleri genellikle her şeyden habersiz bir durumda olduğu için bu kişilere yönelik doğrudan katılım şartının sağlandığı söylenemeyecektir[440].

Bunun yanında bazı eylemler de doğrudan katılım şartını sağlamayacaktır. Bunlara örnek olarak, söz konusu silahlı çatışmada yer alan kişi veya kişilerce kullanılmış olsa bile bir kötü niyetli yazılım tasarlayıp bunu çevrimiçi olarak kullanıma sunmak ve çatışmanın tarafı olan devlete yönelik gerçekleştirilen cezai işlem gerektiren ve çatışma ile ilgisi olmayan eylemler verilebilecektir[441]. Belirtilmeli ki doğrudan katılımın sağlandığının tespitine yönelik dikkate alınacak ilgili operasyonun muhakkak saldırı düzeyinde bir operasyon olması gerekmemektedir. Bu bakımdan doğrudan katılım kavramının, yukarıdaki şartlar sağlandığı müddetçe, geniş bir siber operasyon yelpazesinde uygulama alanı bulabileceği ifade edilmelidir[442]. Bu

[440] Schmitt, Tallinn, Kural 97, prg. 4, s. 429.
[441] Schmitt, Tallinn, Kural 97, prg. 6-7, s. 430.
[442] Bannelier, s. 455.

sebeple kanımızca yukarıdaki şartlar, esnek bir yoruma tabi tutulmamalıdır ki sivillere yönelik koruma kapsamının boyutu, mümkün olduğunca muhafaza edilebilsin.

Doğrudan katılım sağlayan bazı örnekler olarak da şunlar verilebilir: hedeflenen sistemdeki açıkları tespit etme, çatışmada belirli bir faaliyette kullanılmak üzere özel amaçla kötü niyetli yazılım tasarlama ve gönderme, düşmana yönelik siber istihbarat faaliyetlerine girişme ve edinilen bilgileri taraf devletin silahlı kuvvetlerine verme[443].

Kılavuzda görüş ayrılıklarının bulunduğu örnekler de mevcuttur. Bu örneklerden birisi tekrar eden siber operasyonlardaki durumdur. Belirli bir zaman içinde ve farklı zamanlarda, birden fazla kez gerçekleştirilen eylemlerde, doğrudan katılım bu zamanın tümünde mi yoksa gerçekleştirilen her bir eylem zamanında mı sağlanmıştır? Bu soru bakımından uzmanların bir kısmı tüm zaman aralığının dâhil edilmesi gerektiği görüşündedir. Diğer bir kısmı da UKHÖ'nün çalışmamızın ilk kısmında konu ile ilgili değindiğimiz çalışmasındaki görüşü ile paralel olarak ayrı ayrı gerçekleştirilen her bir eylemin başlangıç ve bitiş süreleri değerlendirilmeli görüşündedir[444]. Bu konuda, biz de UKHÖ'nün görüşünü benimsemenin daha isabetli olacağını, sivillerin koruma kapsamını en azından belirli bir düzeyde tutmak adına, eylemlerin ayrı ayrı ve özel olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

(2) Nesneler Bakımından

Nesneler bakımından ayrım gözetme ilkesinin siber dünyaya ve siber operasyonlara aktarımı, veri-nesne tartışması ile doğrudan ilişkilidir. Bu kapsamda siber saldırı başlığı altında yukarıda yaptığımız açıklamalar göz önüne alınarak tekrara düşmemek adına, salt ayrım gözetme ilkesi çerçevesinde gerekli açıklama ve hatırlatmalar yapılacaktır. Yine bu kısımda, belki de en büyük sorun olan çift kullanımlı nesnelerin durumu ele alınacaktır.

Askerî nesneler, çalışmamızın ilk bölümünde de belirtildiği üzere Protokol I m. 52'de; doğası, konumu, amacı ya da kullanımı gereği askerî eylemlere etkin bir katkıda bulunan ve tamamen ya da kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz

[443] Huang ve Ying, s. 354; Schmitt, Tallinn, Kural 97, prg. 6, s. 430.
[444] Schmitt, Tallinn, Kural 97, prg. 11-12, s. 432; Melzer, Interpretative, ss. 44, 45, 70, 71.

hâle getirilmesi durumunda, mevcut koşullar altında, kesin bir askerî avantaj sağlayan objelerle sınırlıdır. Sivil nesneler ise askerî nitelikte olmayan her nesnedir.

Tamamen ya da kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz hâle getirilmesi durumunda, mevcut koşullar altında kesin bir askerî avantaj sağlama şartı önemlidir ve siber dünyanın niteliği göz önüne alındığında sınırlandırmada bulunmamızda yardımcı olacaktır. Bu sebeple özellikle kesin askerî avantaj kavramının öncelikle kısaca açıklanması gerektiğini düşünmekteyiz.

Protokolün UKHÖ Şerhinde kesin askerî avantajın, muhtemel veya belirli olmayan nitelikte kabul edilebilecek avantaj kavramını dışlayıcı bir anlam taşıdığı belirtilmiştir[445]. Kılavuzda da eğer ilgili nesnenin kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz hâle getirilmesinin kesin bir askerî avantaj teşkil edeceği makul olarak beklenen bir sonuç ise bu şartın sağlandığı vurgulanmıştır[446]. Bu bakımdan örneğin, düşman devletin hava savunma sistemlerine yöneltilen siber saldırı, kesin askerî avantaj beklentisini karşılayacaktır[447]. Anlaşılacağı üzere kesin askerî avantaj, aslında her durumda bir beklentiyi ifade etmektedir.

Siber uzay kapsamında kesin askerî avantaj kavramı, alternatiflik unsuru ile birlikte ele alınmalıdır. Alternatiflik ile kastedilen ise *Geiβ* ve *Lahmann'ın* da belirttiği üzere, siber uzayın birbiriyle iç içe geçen yapısının, bazı iletişim kanalları yok edilse bile iletişimin sağlanacağı bir yolun bulunmasını mümkün kılmasıdır. Bu bakımdan örneğin, sivil niteliği haiz bir siber altyapı aynı zamanda askerî amaçla da kullanılıyor ve askerî eylemlere etkin bir katkı sağlıyor olsun. Bu unsuru sağlamasına rağmen bu altyapının kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz hâle getirilmesi, düşmanın siber operasyonlarına yönelik engelleyici bir darbe olmayabilecek ve bu bağlamda kesin bir askerî avantaj teşkil etmeyebilecektir[448].

Alternatiflik unsurunda bu nokta önemlidir. Çünkü belirttiğimiz üzere siber altyapıların neredeyse hepsi hem sivil hem de askerî amaçlarla hizmet verebilen altyapılardır. Bu durumda, yürütülecek operasyonlar bakımından hedef alma boyutu düşünüldüğünde, alternatiflerin olması, değerlendirmenin iki katmanlı olmasıyla

[445] Sandoz ve diğerleri, prg. 2024, s. 636.
[446] Schmitt, Tallinn, Kural 100, prg. 23, s. 443.
[447] Roscini, s. 187.
[448] Robin Geiβ ve Henning Lahmann, "Cyber Warfare: Applying the Principle of Distinction in an Interconnected Space", **Israel Law Review**, Cilt: 45, Sayı: 3, 2012, s. 388.

birlikte ele alındığında, her siber altyapının saldırılması meşru askerî nesne olarak kabul edilebilmesini önleyici bir işlev görebilecektir.

Askerî nesne sayılma konusunda doğası gereği kısmı, bir nesnenin doğrudan doğruya niteliğini vurgular. Bu nitelikte sayılabilecek askerî nesneler, doğrudan doğruya silahlı kuvvetler tarafından kullanılan nesnelerdir[449]. Bu çerçevede siber operasyonlar bakımından askerî nesne olarak kabul edilebilecek örnekler arasında askerî bilgisayarlar ile askerî siber altyapılar ve sistemler, iletişim sistemleri, askerî komuta ve kontrol sistemleri yer alacaktır[450].

Konumu gereği kısmı, geleneksel bağlamda olağan olarak coğrafi bir anlam taşır. Siber uzayın genel itibariyle fiziksel olmayan soyut niteliği, ilk başta konumu gereği kısmının nasıl yorumlanabileceği sorusunu akla getirebilir. Ancak siber uzayın fiziksel katmanının da bulunduğu ve siber uzayın bileşenlerini oluşturan siber altyapı, sistem ve parçaların gerek yönetim ve gözetiminin gerekse doğrudan bizzat bu sistemlerin fiziksel boyutları olduğu unutulmamalıdır.

Amacı gereği kısmı da yine bir beklenti anlamını karşılar. Kullanımı gereği henüz askerî nesne sayılmayabilecek nesnelerin, gelecek bir zamanda umulan kullanımları bu bağlamda değerlendirilecektir[451]. Burada irade unsurunun ön plana çıktığını görmekteyiz. Gelecek zamanda umulan kullanma iradesi bu bakımdan değerlendirmesi güç bir nitelik arz edebilir. Yine de her hâlükârda gerçek ve fiilî iradenin değerlendirmede dikkate alınması bu değerlendirmeyi yapabilmede önem taşır[452].

Kullanım gereği kısmına ve bu noktada özellikle çift kullanımlı nesne kavramına geçmeden önce, kısaca veri-nesne ilişkisi çerçevesinde bazı hatırlatmalarda bulunmakta fayda görmekteyiz. Veri-nesne değerlendirmelerini siber saldırı tanımı altında yaptığımızdan, konunun burada tekrar irdelemesi yapılmayacaktır. Ancak verilerin nesne olarak kabul edilmesi meselesinin çözümsüz olduğu, yakın zamanda da çözüme varılmasının beklenmediği ve fakat en azından temel nitelikli sivil verilerin nesne sayılmasının önerildiği hatırlanmalıdır. Bu kısımda da temel sivil verilerin nesne

[449] Sandoz ve diğerleri, prg. 2020, s. 636.
[450] Dinniss, s. 47; Schmitt, Tallinn, Kural 100, prg. 8, s. 438.
[451] Sandoz ve diğerleri, prg. 2022, s. 636.
[452] Dinniss, s. 48.

olarak kabulünün, hâliyle bu verilere yönelik saldırı düzenlenmemesini gerekli kıldığı tekrar vurgulanmalıdır.

Bir nesne aynı anda hem askerî hem de sivil nesne olarak nitelenemez. Ancak bir nesne aynı zamanda hem sivil hem de askerî amaçlarla kullanılabilir. İşte bu durumda çift kullanımlı nesne durumu söz konusu olur ve bu durumda ilgili nesne, yukarıda belirtilen askerî nesne olma şartlarını karşıladığı sürece askerî nesne sayılır. Bu bağlamda görülebilecek örnekler olarak havaalanları, tren rayları, elektrik sistemleri, iletişim sistemleri, hem askerî hem de sivil nüfusa yönelik ürün üreten fabrikalar, uydular, yönlendiriciler, kablolar, sunucular verilebilecektir[453].

Siber uzayın birbiriyle iç içe geçen yapısı ve hem sivil hem de askerî amaçlı kullanılan altyapıların çoğu zaman aynı ve tek bir altyapıyı teşkil ediyor olması, bu alanda çift kullanımlı nesne kapsamının fazlasıyla geniş olduğu yorumlamasına kaçınılmaz olarak sebep olacaktır. Siber uzayda sivil ve askerî sistemler, doğaları gereği birbirleriyle bağlıdır. Daha iyi anlaşılması için *Geiβ* ve *Lahmann'ın* örneğini verecek olursak, bir sunucu, kapasitesinin yüzde 99 oranı ile sivil amaçlara yönelik hizmet veriyor olsa bile yüzde 1'lik ve hatta yüzde 0,1'lik bir askerî amaçlı kullanım, söz konusu sunucuyu askerî nesne hâline getirecektir[454]. Tabii bu yüzde 0,1'lik kullanımın askerî nesne sayılma şartlarını karşılıyor olması gerekir. Bu şartlar değerlendirilerek genişletici yorumlama yönteminden özellikle siber uzayın doğası dikkate alındığında olabildiğince kaçınmak, uluslararası insancıl hukuk açısından kanımızca daha uygun olacaktır. Ayrıca askerî nesne sayılma konusunda gözden kaçırılmaması gereken bir nokta da mevcuttur. Bu da hem sivil hem askerî amacı haiz bir nesnenin askerî nesne sayılmasının tek başına bu nesneye saldırılmasını doğrudan meşru hâle getirmeyeceği gerçeğidir. Aşağıda inceleyeceğimiz özen gösterme yükümlülüğü ve özellikle orantılılık ilkesi çerçevesinde yapılacak değerlendirmeler bu konuda önemli rol oynayacaktır. Yani ayrım gözetme ilkesinin uygulanmasında açıkların bulunabileceği durumlarda uluslararası insancıl hukukun diğer ilkeleri, bu açığı kapatma işlevini görmede önemlerini arttıracaktır.

Askerî nesne sayılma konusunda, tıpkı sivillerin çatışmalara aktif ve doğrudan katılmasında sivillerin sadece katılım esnasında saldırılardan korunma hakkını

[453] Schmitt, Computer Network Attack, s. 198; Huang ve Ying, s. 359.
[454] Geiβ ve Lahmann, s. 389.

kaybetmesinde olduğu gibi, nesneler bakımından da askerî amaçlı kullanım sona erdiğinde ilgili nesne tekrardan sivil niteliğini kazanacaktır.

Siber dünyaya baktığımızda bu konunun önemi üst düzeydedir. Çünkü siber dünyada neredeyse her nesne hem sivil hem de askerî amaçla kullanıma müsaittir. Bilgisayar sistemleri ve ağları, ilgili altyapılar, sunucular gibi örnekler bu bağlamda sayılabilecektir. Bu sebeple konunun sadece ayrım gözetme ilkesi ile sınırlı olarak değil, insancıl hukukun ilgili diğer ilkeleri de dâhil edilerek ele alınması gerektiği unutulmamalıdır.

2. Özen Gösterme Yükümlülüğü

Özen gösterme yükümlülüğü, çalışmamızın ilk bölümünde de değindiğimiz üzere, çatışmalarda saldırı esnasında alınacak önlemler ve saldırıların etkilerine karşı alınacak önlemler olarak iki boyutlu bir yapı arz eder. Saldırıların sadece savaşanlara ve askerî nesnelere karşı yürütülmesi noktasında sürekli bir özen gösterilmesi gerekir. Saldırıların etkilerine karşı da askerî hedefleri sivillerden ve sivil nesnelerden uzak tutmak adına çaba gösterilmelidir.

Bu ilkeyi siber bağlamda düşündüğümüzde öncelikle sivilleri ve sivil nesneleri siber operasyonların hedefi hâline getirmemek adına sürekli bir özen gösterilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede siber operasyonların başlangıcından sonuna kadar bu özen devam ettirilmelidir. Gösterilecek özenin sürekliliğini sağlamak adına genellikle ilgili operasyonların yürütümünden sorumlu olanların durumsal farkındalıklarını operasyonun her aşamasında koruması gerekecektir. Bu bakımdan kullanılan siber araç ve yürütülen operasyonun gidişatı gözleme tabi tutulmalı ve operasyonun sivillere yönelik insancıl hukukun meşru saydığı sınırı aşan düzeyde etki göstermeye başlama ihtimaline yönelik olarak tedbirli ve hazırlıklı bulunulmalıdır[455].

İlgili kurallara uyabilmek adına, sürekli bir özenin gösterilmesi noktasında zaman zaman teknik uzmanlardan yararlanılabilecektir. Zira siber uzayın birbirine bağlı doğası ile sivil nüfusun etkilenmesinin oldukça yüksek bir ihtimal olması bunu gerekli kılabilmektedir. Yine bu özenin gösterilmesi çerçevesinde alınabilecek önlemlerin etkin ve makul niteliklerde bulunması için de konunun ve alanın

[455] Jensen, Proportionality and Precautions, s. 203.

uzmanlarından yararlanılması gerekmektedir. Nitekim siber operasyonların spesifik ve karmaşık niteliği ile birlikte operasyonları yönetecek veya onaylayacak kişilerin muhtemel bilgi ve anlama eksikliği de gözden kaçırılmaması gereken bir hususdur[456].

Aynı zamanda saldırılacak hedeflerin askerî niteliğinden emin olmak adına mümkün olan her şey yapılmalıdır. Burada da mümkün olma ile mevcut durum ve uygulanabilirliğin göz önüne alındığı anlaşılmaktadır. Saldırıda bulunan taraf her şeyi değil, o zamanda mümkün olan her şeyi yapmalıdır. Eğer o anda eldeki mümkün olan bilgiler, hedefin askerî niteliğini doğrulamıyorsa o saldırı yürütülmemelidir.

Yine saldırı araç ve yöntemleri belirlenirken, saldırıların sivillere yönelik olası etkilerini en aza indirmek adına mümkün olan tüm önlemler alınmalı ve orantılılık ilkesine aykırılık oluşturacak saldırılar yürütülmemelidir. Bu yükümlülük, her ne kadar nitelik itibariyle burada gösterilmesi gereken özene yönelik bir düzenleme olsa da görüleceği üzere orantılılık ilkesi ile sıkı sıkıya bağlıdır ve varılacak sonuçlar eşdeğer nitelikte olacaktır. Zira orantılılık ilkesi, elde edilmesi umulan askerî avantaja kıyasla aşırı nitelikte sivil can kaybına veya yaralanmasına ya da sivil malların zararına yol açması beklenen saldırıların yürütülmemesini gerekli kılar. Özen gösterme yükümlülüğünün bu kısmında saldırıların sivillere yönelik olası etkilerini en aza indirmek adına saldırı araç ve yöntemlerinin belirlenmesi ve orantılılık ilkesine aykırılık oluşturacak saldırıların yürütülmemesi, orantılılık ilkesindeki tali hasar kavramında yapılacak değerlendirmeler ile aynı sonuca götürecektir. Bu sebeple ilgili değerlendirmelerin, orantılılık ilkesi incelenirken tali hasar kapsamında yapılması daha uygun olacaktır.

Özen gösterme yükümlülüğü çerçevesinde hedeflerde alternatiflik bakımından benzer askerî avantajı sağlayacak birden fazla askerî hedef varsa, sivillere ve sivil nesnelere en az zarar vermesi beklenen hedef, saldırının hedefi hâline getirilmelidir. Siber bağlamda düşündüğümüzde burada benzer askerî avantajı sağlayacak hedefler noktasında bir olasılığın değil, makul olarak beklenebilirliğin vurgulandığını görmekteyiz. Bu bakımdan uygulanabilirlik, askerî önem ve elde edilecek başarının

[456] Gabriella Achille, "Use of Force and Attribution: The Applicability of International Humanitarian Law to Cyber Attacks", **Università Degli Studi Firenze Center for Cyber Security and International Relations Studies**, Paper, 2020, s. 11; Schmitt, Tallinn, Kural 114, prg. 7, s. 477.

teknolojik beklentisi, makul olarak beklenme kavramını karşılayabilecek unsurlar olarak belirtilebilecektir[457].

Saldırılan hedefin askerî nitelikte olmadığı veya özel korumaya tabi olduğu ya da saldırının orantısız sonuçlara yol açacağı anlaşıldığında da saldırı durdurulmalı veya askıya alınmalıdır. Burada özen gösterme yükümlülüğünün, bir bütün olarak genel hâliyle, saldırının başlangıcıyla sınırlı olmadığı ve saldırı sonlandırılana dek bu yükümlülüğün sürdüğü bir kez daha görülmektedir. Siber bağlamda, yürütülen saldırının her aşamada gözleme ve izlenmeye tabi tutulması, gerekli yerlerde müdahale edilebilmesine imkân bulunması, ilkenin bu boyutunun yerine getirilmesi bakımından önemli olabilecektir. Ancak durdurma veya askıya alma her durumda mümkün olan bir nitelik arz etmeyebilir. Hem bazı siber saldırıların izlenmesi mümkün olmayabilir hem de izlenebilir nitelikte olsa bile bu aşamada müdahale edilebilmesi mümkün olmayabilir. Bu nitelikteki siber saldırıların yapılmaması, özen gösterme yükümlülüğünün bu boyutuna uyabilmek adına tek çözüm olarak gözükmektedir.

Son olarak sivil halka yönelik etkileri olabilecek saldırıların başlamasından önce, koşullar elverdiği ölçüde etkin bir uyarı yapılmalıdır. Bu noktada sivil nesnelere referans yapılmadığından sadece sivillere yönelik olası etkiler söz konusu olduğunda uyarı gerekliliğinin bulunduğu çıkarımı yapılabilecektir. Sivilleri etkileme boyutu da Kılavuzu hazırlayan uzmanların çoğunun da belirttiği üzere, olası yaralanma veya ölüm olarak anlaşılmalıdır[458].

Siber saldırılardan önceki etkin uyarının, koşullar engellemediği müddetçe yapılması gerekir. Özellikle yürütülecek siber saldırıda bilinmezliğin ve tahmin edilmezliğin kilit rolde olması ve siber saldırıyla amaçlanan hedefe zaten tahmin edilmezlik unsuruyla varılacak olması durumunda, örneğin saldırıya karşı siber savunma sistemlerinin hazır bulunmamasından yararlanma gibi, böyle bir uyarının yapılması beklenmeyecektir[459].

Siber uzayda habersiz yapılan siber saldırıların daha etkili olacağı düşünülebilir. Zira her ne kadar siber savunma ve güvenlik sistemleri genellikle bir saldırı ihtimalinden bağımsız olarak işlev gösteriyor olsa da saldırı yapılacağının önceden belirtilmesi ve bu vesileyle bilinir hâle gelmesi, bu aşamada sağlanan

[457] Schmitt, Tallinn, Kural 118, prg. 5, s. 482.
[458] Schmitt, Tallinn, Kural 120, prg. 4, s. 485.
[459] Schmitt, Tallinn, Kural 120, prg. 8, s. 486

güvenlik ve savunma mekanizmasının karşı tarafça güçlendirilmesine yol açabilecektir. Bu bağlamda siber savunma ve güvenlik sistemlerine daha fazla odaklanılacak ve belki de saldırının istenilen etkiyi doğurmasını engelleyecek önlemler, böyle bir farkındalığın getirdiği çaba ile sağlanabilecektir. Bu sebeple, siber saldırılarda koşullar engellemediği müddetçe önceden uyarı şartının, kanımızca kinetik saldırılardan daha az uygulama alanı bulacağı tespiti yapılabilecektir.

Ancak koşulların engellemediği durumlar için uyarı şartı hâlen geçerli olacaktır. Bu uyarıların siber araçlarla yapılabilmesi mümkündür. Burada bu uyarılar düşman devlete karşı yapılabilir. Ancak uyarının doğrudan sivillere de yapılması gerekliliği ortaya çıkabilir. Örneğin çift kullanımlı bir hedefe yönelik siber saldırı yapılacağı sırada düşman devlete yapılan uyarı, bu devletin uyarıyı sivillere de ileteceği ve böylelikle sivillere yönelik olası tehlikeleri bertaraf edeceği makul olarak beklenebilir bir sonuçsa, geçerli olacaktır. Ancak özellikle çalışmamızın ilk bölümünde değindiğimiz bir ihtimal olan sivilleri kalkan olarak kullanma ihtimalinde, devletin söz konusu uyarıyı sivillere de iletmesi ve böylelikle sivillere yönelik olası tehlikeleri bertaraf etmesi makul olarak beklenemeyecekse, uyarının doğrudan sivillere yapılması gerekir[460].

Son olarak saldırının etkilerine karşı özen gösterme yükümlülüğünün siber bağlamda yansımalarına da kısaca bakmak gerekmektedir. Hatırlanacağı üzere yükümlülüğün bu yönü, genel olarak saldırıda bulunan tarafça değil, saldırıya uğrayan tarafça alınması gereken önlemleri ifade etmektedir. Bu boyutun karşılığı genel olarak siviller ile sivil nesneleri mümkün olan en geniş kapsamda, askerî nesnelerden uzak tutmak ve çatışmanın etkilerinden korumak adına alınması gereken önlemlerdir. Siber bağlamda düşündüğümüzde, askerî ve sivil siber altyapıları birbirinden ayırmak, önemli sivil verileri yedeklemek, sivil sistemlere yönelik koruma mekanizmaları kullanmak gibi örnekler bu çerçevede verilebilecektir[461]. Ancak burada unutulmaması gereken nokta bu kuralın "mümkün olan en geniş kapsamda" ifadesiyle kaleme alındığıdır. Bu bakımdan örneğin sivil ve askerî siber altyapıları birbirinden ayırmak, daha önce değindiğimiz çift kullanımlı nesne kavramı göz önüne alındığında, her zaman mümkün olmayabilecektir. Zira siber uzayda askerî ve sivil iki ayrı nesneden

[460] Schmitt, Tallinn, Kural 120, prg. 5-6, ss. 485-486.
[461] Schmitt, Tallinn, Kural 121, prg. 3, s. 488.

değil, genellikle tek ve aynı nesneden söz edilmektedir. *Droege* de bu noktada ayrılabilirliğin pek de gerçekçi olmadığına ve burada kuralın "mümkün olan en geniş kapsamda çaba gösterilmesi" ifadesi ile kaleme alındığına dikkat çekerek devletlerin sivil ve askerî altyapı ve ağları birbirinden ayırma hususunu bir zorunluluk olarak anlama ihtimalinin düşük olduğunu vurgulamıştır[462]. Böyle bir ayrım teoride siber uzayın mevcut tüm teknolojik temelinin yapısal nitelikte bir yeniden biçimlendirmeye tabi tutulması ile sağlanabilecek ise de anlaşılacağı üzere bu ayrımın imkân dâhilinde olduğunu kabul etmek, gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır[463]. Ancak böyle bir ayrım yapmanın mümkün olmadığı durumlarda dahi saldırıya uğrayan tarafın Protokol I m. 58/c'de belirtilen ve siviller ile sivil nesnelerin operasyonlardan kaynaklanan tehlikelerden korunması adına alınması mümkün bulunan diğer önlemleri alma yükümlülüğü devam edecektir[464].

3. Orantılılık İlkesi

Siber uzayda yürütülen ve uluslararası insancıl hukuku ilgilendiren faaliyetlere yönelik olarak değerlendirilmesi gerekli bulunan bir diğer ilke orantılılık ilkesidir. Bu ilke, saldırıdan elde edilmesi beklenen askerî avantaj ile saldırı sonucu ortaya çıkması muhtemel tali hasarın birlikte değerlendirilmesini ve eğer bu değerlendirme sonucu saldırı orantısız olarak kabul edilecekse saldırının yürütülmemesini gerekli kılmaktadır. Burada da değerlendirmede, saldırı sonucu oluşacak tali hasarın umulan askerî avantaja nazaran aşırı olup olmadığı ön plana çıkmaktadır.

Siber bağlamda orantılılık ilkesinin uygulanması ile ilgili olarak hatırlatılması gereken ilk mesele, çalışmamızın ilk bölümünde orantılılık ilkesini genel olarak ele aldığımız kısımda da belirttiğimiz üzere, ilgili değerlendirmelerin ihtimaller ve beklentiler dâhilinde yapılması gerektiğidir. Zira kuralın kaleme alınış şekli de doğrudan varsayıma ve tahmin edilebilirliğe vurgu yapmaktadır.

Orantılılık değerlendirmesinde ilk olarak, saldırıdan elde edilmesi beklenen somut ve doğrudan askerî avantaj noktası gözetilmelidir. Burada askerî avantaj değerlendirmesi, saldırının belirli yönleri bakımından değil, bir bütün olarak ele

[462] Droege, s. 575.
[463] Geiβ ve Lahmann, s. 393.
[464] Schmitt, Tallinn, Kural 121, prg. 7, s. 489.

alınmalı ve değerlendirilmelidir. Bu bakımdan Kılavuzda verilen örneği belirtecek olursak siber saldırılar, diğer askerî harekâtlar ile bağlantılı olarak bir arada yürütülebilir. Bu durumda askerî avantaj değerlendirmesi sadece siber saldırı özelinde değil, genel olarak saldırıların bir bütün hâlinde ele alınması ile yapılmalıdır[465].

Tali hasar kavramı, yürütülen saldırının kaçınılmaz yan etkilerini ifade etmektedir. Askerî hedeflere yönelik gerçekleştirilen saldırıların sivillere ve sivil nesnelere kaçınılmaz olarak verdiği zararın düzeyi, tali hasar kavramını karşılamaktadır. Siber bağlamda, tali hasar kavramı içerisine, saldırı sonucu oluşan ve devam eden her türlü zarar dâhil edilecektir. Bu bağlamda, saldırının muhtemel olan doğrudan sonucu kadar dolaylı sonuçları da dikkate alınacaktır. Yani saldırıdan umulan askerî avantaja nazaran aşırılık değerlendirmesinde sadece saldırının ilk olarak meydana getirebileceği etkiler değil, bu etkilerin de meydana getirebilecekleri ve devam eden etkiler de göz önünde bulundurulacaktır. Ancak belirtilmeli ki hasar düzeyinin belirlenmesi ve umulan askerî avantaja nazaran aşırı olup olmadığının tespiti kolay olmayabilir. Çünkü siber bağlamda eylemlerin değerlendirmede ele alınması gerekli muhtemel etkilerinin belirsizliği, ilkenin irdelenmesini daha da zor bir hâle getirmektedir. Zira muhtemel etkilerin hangi aşamaya kadar tahmin edilebileceği kesinlik taşımamaktadır. Hatta zararın tespiti noktasının belirsizliği, saldırıda bulunan kişilerce, edinilecek muhtemel askerî avantaja ulaşmayı riske atmamak adına gereğinden fazla düzeyde zarar ortaya çıkarabilecek şekilde saldırıların yürütülmesine de sebebiyet verebilecektir. Yine saldırı sonucu oluşabilecek zararlar ayrı ayrı aşırı olmayabilecek ise de bir bütün olarak toplamının aşırı kabul edileceği durumlar olabilecektir[466].

Tali hasarın düzeyinin bu şekilde tespitinin zor olabilmesi ve ortaya çıkabilecek hangi zarar unsurlarının değerlendirmede dikkate alınması gerektiği noktasında karışıklıkların olabileceği gerçeği, tali hasarın umulan askerî avantaja nazaran aşırı kabul edilip edilmeyeceğinin fazlasıyla olay bazlı bir değerlendirmeyi gerekli kıldığını açıkça göstermektedir. Zira yaklaşık olarak aynı düzeyde sayılabilecek tali hasar, belirli bir saldırı için aşırı kabul edilebilecek iken bir başka

[465] Schmitt, Tallinn, Kural 113, prg. 10, s. 474.

[466] Oona A. Hathaway ve diğerleri, s. 851; Neil C. Rowe, "Ethics of Cyber War Attacks", **Cyber Warfare and Cyber Terrorism**, (Ed. Lech J. Janczewski ve Andrew M. Colarik), Information Science Reference, New York, 2008, s. 108; Schmitt, Tallinn, Kural 113, prg. 6, s. 472.

saldırı için bu sonuç çıkmayabilecektir. Bu sebeple her olay özelinde, ilgili tüm unsurlar ile objektif ve makul beklenti ve varsayımlar birlikte ele alınarak saldırıdan beklenilen askerî avantaj ve saldırının sebebiyet vereceği muhtemel tali hasar, yapılacak ayrı değerlendirmeler ile tespit edilmeye çalışılmalıdır.

Tüm bu açıklamalar göz önüne alındığında daha iyi anlaşılacağı üzere, aşırılık değerlendirmesi, olay bazlı bir nitelik arz edecektir. Özellikle çift kullanımlı nesnelerin siber uzaya hâkim olması göz önüne alındığında birçok saldırı, umulan askerî avantaja göre aşırı kabul edilebilecek sivil nesne hasarına ya da kaybına yol açabilecektir. Özellikle çift kullanımlı olsa da askerî katkı ve askerî niteliğine nazaran sivil kullanım ve sivil niteliği çok daha baskın olan nesnelere yönelik saldırılar, orantılılık ilkesine uygunluk noktasında soru işaretleri doğurabilecektir. Bu sebeple makul değerlendirme, her saldırı öncesinde hedef alınan ilgili çift kullanımlı nesnenin sivil ve askerî yönleri objektif olarak saptanarak ve bu nesneye yönelik saldırı sonucu elde edilebilecek avantaj ile saldırı sonucu sivillerin etkilenebilme düzeyi doğru bir şekilde tartılarak yapılmalıdır.

Orantılılık ilkesi değerlendirmesi çerçevesinde, siber uzayda yürütülecek operasyonların zaman zaman tercih edilmesi gerekliliğinin de ortaya çıkabileceğini belirtmek gerekmektedir. Zira belirli durumlar için söz konusu olabilecek olsa da teknolojinin gelişimi bu ihtimali gündeme getirmektedir. Şöyle ki; tali hasarın düzeyini daha düşük seviyede tutması beklenebilecek ise geleneksel silah ve araçlar kullanılarak yapılacak saldırılardan ziyade siber saldırılara başvurulması, orantılılık ilkesinin gerektirdiği tercih olabilecektir. Bu senaryoya ilişkin bir örnek olarak hava trafik kontrolüne yönelik bir siber müdahalenin, havaalanının direkt bombalanmasından daha düşük düzeyde tali hasara yol açacağının, tüm zarar unsurları dikkate alınarak makul olarak beklendiği ihtimal verilebilecektir[467].

Orantılılık ilkesine siber uzayda ve uluslararası insancıl hukuk kapsamında kabul edilecek siber operasyonlarda uyulması ve ilkenin uygulanması, kanımızca zaman zaman ayrım gözetme ilkesinden bile daha önemli olabilecektir. Nitekim çalışmamızın ilk bölümünde de belirttiğimiz üzere, ayrım gözetme ilkesi Cenevre Hukukunun esasını teşkil eden ve *tüm ilkelerin atası* olarak anılan ilkedir ve genellikle

[467] Schmitt, Computer Network Attack, s. 204-205; ICRC, "Cyber Warfare and International Humanitarian Law: The ICRC's Position", 2013, s. 4.

uluslararası insancıl hukukun en önemli ilkesi olarak kabul edilir. Ancak siber uzayın birbiriyle iç içe geçen yapısı ve doğası, çift kullanımlı yapının hâkimiyeti, yani sivil ve askerî olarak genellikle iki ayrı nesnenin varlığından değil tek ve aynı nesnenin varlığından söz edilmesi, ayrım gözetme ilkesinin ifade ettiği anlamın pratikte arka planda kalmasına yol açabilecektir. İşte bu noktada ayrım gözetme ilkesinin pratikte uygulanabilirliğinin sorgulandığı durumlarda, orantılılık ilkesinin devreye girmesi insancıl hukuka uygunluğu sağlamak adına hayatî nitelik arz edecektir. Zira ayrım gözetilebilecek iki ayrı nitelikte hedef bulunmadığında, hedefe yöneltilecek saldırıların sivillere ve sivil nesnelere yönelik muhtemel sonuçlarının, umulan askerî avantaja göre aşırı kabul edilip edilemeyeceği değerlendirmesi, mevcut olacak en önemli değerlendirme olacaktır.

SONUÇ

Teknolojik gelişimin askerî alandaki somut yansımaları olan otonom silah sistemlerine ve siber saldırılara, silahlı çatışmaları düzenleyen kurallara uygun olarak başvurulması gerekmektedir. Uluslararası insancıl hukukun geçmişten günümüze teknolojik gelişmeler ile birlikte evrildiği ve gelişim gösterdiği dikkate alınırsa, bu iki farklı savaş araç ve yönteminin kullanılmasının yürürlükteki uluslararası insancıl hukuka kendiliğinden aykırı olduğu yönündeki değerlendirme isabetli olmayacaktır. Nitekim silahlı çatışmalar hukukunun kuralları bir bilinç ile belirli düzeyde esnekliğe de sahiptir. Yani, silahlı çatışmalar hukukunun kurallarının somut uygulaması, teknolojik gelişmeler bağlamında gerektiğinde yorumlanarak gerçekleşmektedir. Zira her ne kadar birbiriyle etkileşim içinde olsa da ve her ne kadar teknolojik gelişim ve değişimler silahlı çatışmalar hukukunu etkilese de bu karşılıklı etkileşim, doğrudan aynı ivmeyle yaşanmamaktadır. Farklı bir deyişle, genel olarak teknolojideki hızlı gelişimin insancıl hukuka yansıması yavaş olmaktadır. Bu bakımdan silahlı çatışmalar hukuku, teknolojik gelişmeler karşısında gerektiğinde yorumlanarak uygulanmaktadır. Bu süreç ise değerlendirmelerin yapılacağı teknolojik gelişmenin tüm nitelikleri göz önüne alınarak yürütülmelidir.

Teknolojinin silahlı çatışmalarda kullanımını müsait kıldığı otonom silah sistemlerine olan ilgi ve askerî anlamda bu sistemlere gösterilen talep, özellikle teknolojinin seyri ve daha gelişmiş örnekleri de düşündüğümüzde kanımızca gelecekte şu ankinden daha yüksek düzeyde olacaktır. Zira silahlı çatışmalarda getirdiği ve getirebileceği avantajlar göz önüne alındığında, orduların bu sistemlere sahip olmak isteyeceğini tahmin etmek güç değildir. Bu bakımdan otonom silah sistemlerinin uluslararası insancıl hukuka aykırılık oluşturduğu argümanı ihtiyatla ve gerçekçi biçimde ele alınmalıdır.

Değerlendirilirken gerçekçi olunmasını bilhassa zorunlu bulduğumuz iki alt konu, otonom silah sistemlerine ilişkin "otonomi" niteliği ve uluslararası düzeyde devletlerin bu sistemlere yönelik yasaklama girişimlerine ne kadar sıcak bakacağıdır. Otonom silah sistemi olarak kabul edilebilme meselesinde, otonominin bulunduğu sistemler muhakkak özgür bir ruh veya insanın sadece mekanikleşmiş hâli olarak hayal edilmemelidir. Aktif hâle getirildikten sonraki işlevini hangi parametrelere göre

göstereceğinin aktif hâle getirilmeden önce belirlenmesinin, algoritma bakımından neleri dikkate alacağının tespit edilmesinin ve bütünüyle programlama aşamasının, bu noktada unutulmaması gerektiğini vurgulamamız gerekmektedir. Yani, insanın geniş döngü diye tabir edilen ve programlama aşamasını da kapsayan süreçteki mevcudiyeti silah sisteminin otonom niteliğini bertaraf etmeyecektir. Yalnızca, insanın geniş döngüde dahi bulunmadığı, gerçek manasıyla tamamen bağımsız bir sistemin otonom silah sistemi olarak nitelendirilebileceğini ileri sürmek, ne günümüz gerçekliğiyle ne de teknolojinin şu an vaat ettiği gelişimle uyuşmaktadır. Yakın gelecekte hiçbir programlama olmadan, aktif hâle getirildikten sonra ne şekilde çalışacağına ilişkin hiçbir parametrenin öngörülmediği, tamamen insan unsurundan bağımsız ve kendi öz öğrenimi ile göstereceği işlevini belirleyen sistemlerin geliştirilmesi ziyadesiyle şüpheli görünmektedir.

Otonom silah sistemleri bakımından bu şekilde yüksek bir eşik öngörmek, şu an için mevcut bulunan örnekler ile ilgili değerlendirmelerin gölgede kalmasına ve uluslararası düzeyde harekete geçmenin gerekliliği düşüncesiyle çelişkili sonuçlara sebep olacaktır. Bu sebeple, otonom silah sistemleri tartışmalarında anlamlı insan kontrolü ve otonomi kavramları, ayrı ayrı ama aynı doğrultuda ve günümüz gerçekliğiyle ele alınmalıdır. Özellikle farklılaştırılmış kontrol rejimleri, geliştirilen ve geliştirilecek olan her bir otonom silah sistemi özelinde doğru ve dengeli şekilde ele alınırsa hem uluslararası insancıl hukuk bakımından endişeler minimize edilmiş olacak hem de uluslararası alanda spesifik bir düzenleme yapılma olasılığı artmış olacaktır. Zira silahlı çatışmaların geldiği ve evrildiği nokta da dikkate alındığında farklılaştırılmış kontrol rejimleri, bazı sistemlerin belirli çatışma alanlarında kullanımına yönelik kontrol öngörülmesini sağlayacak, bazı sistemlerin sadece belirli bölgelerde kullanımına imkân tanıyacak, bazı sistemlerin münhasıran saldırı veya savunma amaçlarıyla işlev görmesini zorunlu kılacak, bazı sistemlerin de sadece kişileri ya da nesneleri hedef almasını gerektirecektir. Böylelikle otonom silah sistemleri konusunda yaşanan gelişmelerin yakından takip edileceği de dikkate alınırsa devletlerin, uluslararası düzeyde spesifik bir düzenlemeye daha ılımlı yaklaşmaları da sağlanabilecektir.

Geniş çaplı olarak otonomi-insan kontrolünün ele alındığı ve küllî bir yasaklamadan ziyade kullanım kıstasları öngören muhtemel bir uluslararası

düzenlemeye devletler daha sıcak bakabilecektir. Otonomi ve kontrol kavramlarının bir tutulmadığı böyle bir düzenleme, otonominin içeriğiyle ve günümüz gerçekliğiyle daha bağdaşan bir çözüm olacaktır.

Bu çerçevede unutulmaması gereken nokta, anlamlı insan kontrolü kavramının otonom silah sistemlerinin uluslararası insancıl hukuk bağlamındaki konumuyla bağlantılı olarak sistem üzerinde muhakkak somut bir kontrolün varlığını gerekli kılmadığıdır. Sistem aktif hâle getirilmeden önce sistemin işleyişine yönelik öngörülen parametreler ve programlama aşamasında bulunacak bir anlamlı insan kontrolü, sistem aktif hâle getirildikten sonra var olacak bir kontrolsüzlüğü de anlamlı kılabilecektir.

Teknolojinin bir başka boyutu olan siber saldırılara geldiğimizde, dijitalleşme çağıyla birlikte silahlı çatışmalar sırasında veya mevcut bir silahlı çatışma bulunmadan da bu tarz saldırılara başvurulduğunu daha sık şekilde göreceğimizi tahmin etmekteyiz. Nitekim askerî alanda dijitalleşme ve siber imkânlara olan ilgi, bu ilginin somut sonuçlarının hedef alınabilmesi sonucunu da doğuracaktır. Bu çerçevede siber uzay, askerî operasyonların yürütülüp çatışmaların şekillendirebileceği bir alan olarak varlığını koruyacaktır.

Uluslararası insancıl hukuk siber saldırılara üst düzeyde bir yorumlanmayla uygulanmak durumundadır. Zira geleneksel savaş alanları olarak kara, hava, denizden sonra sanal ortamda yürütülebilecek saldırılar ve silahlı çatışmaların sanal ortamdan koordine edilmesi, geleneksel alanlarda yaşanabilecek çatışmalara ilişkin hazırlanmış bulunan kuralların ancak kıyasen uygulanabilir hâle geleceği sonucunu doğurmaktadır.

Silahlı çatışma hukuku kurallarının yorumlanmasıyla ilgili olarak, özellikle ayrım gözetme ilkesinin siber saldırılara uygulanması önem arz edecektir. Zira kişi ve nesne boyutuyla sanal dünyada yürütülecek operasyonlar bağlamında, pratik anlamda nasıl bir ayrım yapılabileceğine ilişkin bazen olağanı aşan yorumlama, bazen de yorumlamanın etkili olmayacağı zamanlarda zaruri bir yok sayma gerekmektedir. Bu bakımdan siber saldırılar bağlamında kuralların yorumlanması, gerçekçi bir şekilde ele alınmalıdır.

Bununla birlikte, ayrım gözetme ilkesinin pratikte anlamsız kalacağı durumlarda, orantılılık ilkesinin önemini ve boşluk kapatıcı rolünü koruyacağı ve hatta arttıracağı da unutulmamalıdır. Siber uzayın kendine has yapısı, çoğu zaman ayrım

gözetilebilecek iki ayrı nesneden ziyade değerlendirmelerin hem askerî hem de sivil işlevleri bulunan tek bir nesne üzerinden yapılmasını gündeme getirecektir. Bu durumda, her iki amaca da hizmet eden ve bu sebeple çift kullanımlı kabul edilen nesne, ilgili şartları sağladığı sürece nitelik itibariyle askerî nesne olarak görülecektir. Dolayısıyla söz konusu husus göz önüne alındığında, bu gibi durumlarda insancıl hukuka uygunluk noktasında önemini arttıracak olan değerlendirme ölçütü, ayrım gözetme ilkesinden ziyade orantılılık ilkesi olacaktır.

Otonom silah sistemleri ve siber saldırılar ile ilgili her bir gelişme, Protokol I m. 36 ışığında ve genel olarak, uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde dikkatle takip edilmeli ve irdelenmelidir. Nitekim bugün için endişe arz etmeyen bir durum, teknolojinin geçireceği evrim ile birlikte insancıl hukuk bakımından sakıncalı sonuçlara yol açabilecek muhtemel senaryoları gündeme getirecek noktaya erişebilecektir.

Kanaatimizce inceleme konumuzu oluşturan savaş araç ve yöntemleri, *ipso facto* "başvurulması ve kullanılması uluslararası hukukça yasaklanmış" kategorisine sokulmamalıdır. Zira doğası gereği ayrım gözetemediğinden ya da gereksiz acılara sebep olacağından bahisle hâlihazırda yasaklamaya tabi silah, savaş aracı ve yöntemlerinin aksine teknolojinin bu iki farklı görünümü, ilgili hukuk kurallarına uygun şekilde kullanılabilir ve bu bağlamda yasaklamadan ziyade belirli çerçeveleri bulunan düzenlemelere tabi olabilir.

Otonom silah sistemleri özelinde, bu sistemler teknolojik imkânlar sayesinde gerçekten de sunduğu ve sunabileceği avantajlarla, insanlara nazaran insancıl hukuka riayet bakımından daha olumlu sonuçlar vaat etmektedir. Bu sistemler, teknolojinin uygun kullanımıyla insancıl hukuka uygunluğun düzeyinde bir artış yaşanmasında dahi önemli rol oynayabilecektir.

Siber saldırılar özelinde de zaman zaman bu saldırılara başvurmak, bizzat uluslararası insancıl hukukun gereklerine daha iyi hizmet edebilecektir. Zira benzer düzeyde askerî avantajların ve sonuçların çıkacağı makul olarak bekleniyor ise konvansiyonel anlamda saldırılara başvurmaktan ziyade bilgisayar ağları üzerinden yapılabilecek saldırılara başvurmak, çatışmaların dışında kalan kişilerin etkilenme düzeyi bakımından daha uygun sonuçları doğurabilme potansiyelini sunabilecektir.

Her iki savaş aracı ve yöntemi, bu gerçekliklerle beraber ele alınmalıdır. Ancak her iki savaş aracı ve yöntemi bakımından da bir çerçevenin çizilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Zira gelenekselleşmiş yasaklama argümanlarının tamamen doğru olduğu kanısına varmadığımız kadar, her iki savaş aracının ve yönteminin her koşulda hiçbir sınır gözetmeksizin kullanılabilir ve başvurulabilir olduğu kanısına da varamamaktayız. Çalışmada her iki savaş aracı ve yönteminin ayrı ayrı irdelendiği bölümlerde de belirtildiği üzere, uygun sınırlamalar ve belirli esneklikte kuralların oluşturulması, her iki araç ve yöntem bakımından da gerekli bulunmaktadır. Nihayetinde, her iki savaş aracı ve yönteminin, uluslararası alanda gerek kavram gerek içerik gerekse uygulanabilirlik bakımından spesifik kurallara bağlanarak daha belirgin hâle getirilmesinin gerekliliğine vurgu yaptığımızı hatırlatmak, yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Achille, Gabriella. "Use of Force and Attribution: The Applicability of International Humanitarian Law to Cyber Attacks", **Università Degli Studi Firenze Center for Cyber Security and International Relations Studies**, Paper, 2020, ss. 1-17.

Advisory Council on International Affairs (AIV) ve Advisory Committee on Issues of Public International Law (CAVV). **Autonomous Weapon Systems: The Need for Human Control**, No. 97 AIV, No. 26 CAVV, 2015.

Afroditi, Papanastasiou. "Application of International Law in Cyber Warfare Operations", **Social Science Research Network**, 2010, ss. 1-.50.

Agwu, Fred Aja. **Armed Drones and Globalization in the Asymmetric War on Terror: Challenges for the Law of Armed Conflict and Global Political Economy**, Routledge, New York, 2018.

Ak, Tarık ve Nesrin Çobanoğlu. "İnsansız Savaş Araçları ve Etik", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2015, ss. 13-25.

Akande, Dapo. "Classification of Armed Conflicts: Relevant Legal Concepts", **International Law and the Classification of Conflicts**, (Ed. Elizabeth Wilmshurst), Oxford University Press, Oxford, 2012, ss. 32-79.

Akkuş, Berkant. **Autonomous Weapon Systems Under International Law**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2022.

Akkutay, Ali İbrahim. "Silahlı Çatışmalar Hukukunda İç Silahlı Çatışmaların Uluslararasılaşması", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 65, Sayı: 1, 2016, ss. 1-61.

Aksar, Yusuf. **Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2017.

Aksar, Yusuf. **Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk -II-**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2013.

Albayrak, Gökhan. **Uluslararası Hukukta Hedef Alarak Öldürme**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Amoroso, Daniele ve Guglielmo Tamburrini. "In Search of the "Human Element": International Debates on Regulating Autonomous Weapons Systems", **The International Spectator**, Cilt: 56, Sayı: 1, 2021, (Search), ss. 20-38.

Amoroso, Daniele ve Guglielmo Tamburrini. "What Makes Human Control over Weapon Systems Meaningful?", **ICRAC Working Paper 4**, 2019, (Makes).

Anderson, Kenneth, Daniel Reisner ve Matthew Waxman. "Adapting the Law of Armed Conflict to Autonomous Weapons Systems", **International Law Studies**, Cilt:90, 2014, ss. 386-411.

Arjomandi, Maziar, Shane Agostino, Matthew Mammone, Matthieu Nelson ve Tong Zhou. "Classification of Unmanned Aerial Vehicles", **Report for Mechanical Engineering Class**, University of Adelaide, 2006.

Arkin, Ronald. "Ethical Restraint of Lethal Autonomous Robotic Systems: Requirements, Research, and Implications", **Expert Meeting Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects**, ICRC, Geneva, 2014, ss. 33-37.

Arkin, Ronald. **Governing Lethal Behaviour in Autonomous Robots**, CRC Press, Boca Raton, 2009.

Arslan, Beyza. "Ölümcül Otonom Sistemlerin Silahlı Çatışma Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi ve KARGU-2 Meselesi", https://hukukcular.org.tr/olumcul-otonom-sistemlerin-silahli-catisma-hukuku-bakimindan-degerlendirilmesi-ve-kargu-2-meselesi/#_edn2, (15.08.2022).

Article 36. **Key Elements of Meaningful Human Control**, 2016.

Article 36. **Killer Robots: UK Government Policy on Fully Autonomous Weapons**, 2013.

Aslan, M. Yasin. "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", **TBB Dergisi**, Sayı: 79, 2008, ss. 235-274.

Aslay, Fulya. "Siber Saldırı Yöntemleri ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Mevcut Durum Analizi", **International Journal of Multidisciplinary Studies and Innovative Technologies**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2017, ss. 24-28.

Ataş, İsmail. "Otonom Silah Sistemlerinin İnsancıl Hukukun Temel İlkelerine Uygunluğunun Sağlanmasında Anlamlı İnsan Kontrolünün Etkisi", **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12 Sayı: 1, 2022, ss. 767-809.

Aust, Anthony. **Handbook of International Law**, Cambridge University Press, New York, 2005.

Aybay, Rona. **Kamusal Uluslararası Hukuk**, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

Awati, Rahul ve Laura Fitzgibbons. "Logic Bomb", https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/logic-bomb, (07.03.2022).

Bacaksız, Pınar ve Seda Yağmur Sümer. **Robotlar, Yapay Zeka ve Ceza Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2021.

Banneliler, Karine. “Is the Principle of Distinction Still Relevant in Cyberwarfare? From Doctrinal Discourse to States’ Practice”, **Research Handbook on International Law and Cyberspace**, (Ed. Nicholas Tsagourias ve Russell Buchan), Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2021, ss. 427-456.

Barbé, Esther ve Diego Badell. “The European Union and Lethal Autonomous Weapons Systems; United in Diversity”, **European Union Contested: Foreign Policy in a New Global Context**, (Ed. Elisabeth Johansson-Nogués, Martijn C. Vlaskamp, Esther Barbé), Springer, Cham, 2020, ss. 133-152.

Bartels, Rogier. “Timelines, Borderlines and Conflicts: The Historical Evolution of the Legal Divide Between International and Non-international Armed Conflicts”, **International Review of the Red Cross**, Cilt: 91, Sayı: 873, 2009, ss. 35-67.

Bassiouni, M. Cherif. “A Functional Approach to “General Principles of International Law””, **Michigan Journal of International Law**, Cilt: 11, Sayı: 3, 1990, ss. 768- 818.

Beal, Vangie. “Computer Virus vs Worm vs Trojan Horse”, 28 Ekim 2004 (24 Mayıs 2021’de güncellenmiştir), https://www.webopedia.com/insights/virus-vs-worm-trojan/, (07.03.2022).

Best, Geoffrey. **War and Law Since 1945**, Clarendon Press, Oxford, 1994.

Bode, Ingvild ve Hendrik Huelss. “Constructing Expertise: The Front- and Back-Door Regulation of AI’s Military Applications in the European Union”, **Journal of European Public Policy**, 2023, ss. 1-25.

Boothby, William H.. **Conflict Law: The Influence of New Weapons Technology, Human Rights and Emerging Actors**, T.M.C. Asser Press, The Hague, 2014, (Conflict Law).

Boothby, William H.. “The Law of Weaponry- Is it Adequate?”, **International Law and Armed Conflict: Exploring the Faultlines**, (Ed. Michael Schmitt ve Jelena Pejic), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2007, (Adequate), ss. 297-316.

Boothby, William H.. **Weapons and The Law of Armed Conflict**, Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2016, (Weapons).

Boothby, William H.. “Weapons Under the Law of Military Operations”, **The Handbook of the International Law of Military Operations**, (Ed. Terry D. Gill ve Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2015, (Military Operations), ss. 332- 353.

Borenstein, Jason. “The Ethics of Autonomous Military Robots”, **Studies in Ethics, Law and Technology**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2008, ss. 1-17.

Boulanin, Vincent, Laura Brunn ve Netta Goussac. **Autonomous Weapon Systems and International Humanitarian Law: Identifying Limits and the Required Type and Degree of Human- Machine Interaction**, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), 2021.

Boulanin, Vincent ve Maaike Verbruggen. **Article 36 Reviews: Dealing With the Challenges Posed by Emerging Technologies**, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Solna, 2017.

Boulanin, Vincent, Neil Davison, Netta Goussac ve Moa Peldán Carlsson. **Limits on Autonomy in Weapon Systems: Identifying Practical Elements of Human Control**, Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Solna, 2017.

Bozkurt, Enver, M. Akif Kütükçü ve Yasin Poyraz. **Devletler Hukuku**, Yetkin Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2010.

Bugnion, François. “Just Wars, Wars of Agression and International Humanitarian Law”, **International Review of the Red Cross**, Cilt: 84, Sayı: 847, ss. 523-546.

Bunn, William. “The Challenge of Lethal Autonomous Weapons Systems”, **Old Dominion University**, ODUMUNC 2021 Issue Brief for the General Assembly First Committee: Disarmament and International Security, ss. 1-20.

Burns, Ed, Nicole Laskowski ve Linda Tucci. “What is Artificial Intelligence (AI)?”, https://www.techtarget.com/searchenterpriseai/definition/AI-Artificial-Intelligence, (24.07.2022).

Carron, Djemila. “When is a Conflict International? Time for New Control Tests in IHL”, **International Review of the Red Cross**, Cilt: 98, Sayı: 3, 2016, ss. 1019-1041.

Chair's summary of the discussion on agenda items 6 a, b, c and d, 9-13 April 2018, Convention on Certain Conventional Weapons – Group of Governmental Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems.

Choi, Charles Q.. “AI Drone May Have “Hunted Down” and Killed Soldiers in Libya with No Human Input”, 3 Haziran 2021, https://www.livescience.com/ai-drone-attack-libya.htm, (15.08.2022).

Clarke, Richard A. ve Robert K. Knake. **Cyber War: The Next Threat to National Security and What to Do About It**, Harper Collins, New York, 2010.

Cook, Adam. “Taming Killer Robots: Giving Meaning to the “Meaningful Human Control””, **Jag School Paper no. 1**, Air University Press, 2019, ss. 1-24.

Corn, Geoffrey S., Victor Hansen, Richard B. Jackson, Chris Jenks, Eric Talbot Jensen ve James A. Schoettler Jr.. **The Law of Armed Conflict: An Operational Approach**, Wolters Kluwer Law & Business, New York, 2012.

Crawford, Emily. “Unequal before the Law: The Case for the Elimination of the Distinction between International and Non-international Armed Conflicts”, **Leiden Journal of International Law**, Cilt: 20, Sayı: 2, 2007, ss. 441-465.

Cronin, Bruce. “Reckless Endangerment Warfare: Civilian Casualties and the Collateral Damage Exception in International Humanitarian Law”, **Journal of Peace Research**, Cilt: 50, Sayı: 2, 2013, ss. 175-187.

Crootof, Rebecca. “The Killer Robots Are Here: Legal and Policy Implications”, **Cardozo Law Review**, Cilt: 36, Sayı: 5, 2015, (Killer), ss. 1837-1915.

Crowe, Jonathan. “The Geneva Conventions and Their Additional Protocols”, **Ensuring Respect for International Humanitarian Law**, (Ed. Eve Massingham ve Annabel McConnachie), Routledge, New York, 2021, ss. 12-22.

Crowe, Jonathan ve Kylie Weston-Scheuber. **Principles of International Humanitarian Law**, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2013.

Cullen, Anthony. **The Concept of Non-International Armed Conflict in International Humanitarian Law**, Cambridge University Press, New York, 2010.

Çetiner, Yusuf. “The Turkish Kargu-2 Carries Out the First Autonomous Drone Attack, UN Report Says”, 2 Haziran 2021, https://www.overtdefense.com/2021/06/02/the-turkish-kargu-2-carries-out-the-first-autonomous-drone-attack-un-report-says/, (15.08.2022).

Çoban, Sezer ve Tuğrul Oktay. “Legal and Ethical Issues of Unmanned Aerial Vehicles”, **Journal of Aviation**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2018, ss. 31-35.

Delerue, François. **Cyber Operations and International Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2020.

Digital Watch. "GGE on Lethal Autonomous Weapons Systems", https://dig.watch/processes/gge-laws, (26.07.2022).

Dinniss, Heather A. Harrison. "The Nature of Objects: Targeting Networks and the Challenge of Defining Cyber Military Objectives", **Israel Law Review**, Cilt: 48, Sayı: 1, ss. 39-54.

Dinstein, Yoram. "Distinction and Loss of Civilian Protection in International Armed Conflicts", **International Law Studies**, Cilt: 84, 2008, ss. 183-198.

Dinstein, Yoram. **The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict**, Cambridge University Press, New York, 2004, (Hostilities).

Dinstein, Yoram. "The Principle of Distinction and Cyber War in International Armed Conflicts", **Journal of Conflict & Security Law**, Cilt: 17, Sayı: 2, 2012, ss. 261-277.

Dinstein, Yoram. "The Principle of Proportionality", **Searching for a "Principle of Humanity" in International Humanitarian Law**, (Ed. Kjetil Mujezinović, Camilla G. Guldahl Cooper, Gro Nystuen), Cambdridge University Press, New York, 2013, ss. 72- 85.

Dinstein, Yoram. **War, Aggression and Self-Defence**, Cambridge University Press, 5. Baskı, Cambridge, 2011, (War).

Doswald-Beck, Louise. "The Civilians in the Crossfire", **Journal of Peace Research**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1987, ss. 251-262.

Doswald-Beck, Louise ve Sylvain Vité. "International Humanitarian Law and Human Rights Law", **International Review of the Red Cross**, Sayı: 293, 1993, ss. 94-119.

Dörmann, Knut. "Applicability of the Additional Protocols to Computer Network Attacks", 2004, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/applicabilityofihltocna.pdf, (09.03.2022).

Draper, G.I.A.D.. "Humanitarianism in the Modern Law of Armed Conflicts", **International Relations**, Cilt: 8, Sayı: 4, 1985, ss. 380-96.

Droege, Cordula. "Get off My Cloud: Cyber Warfare, International Humanitarian Law, and the Protection of Civilians", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 94, Sayı: 886, 2012, ss. 533-578.

Dumouchel, Paul. "Lethal Autonomous Weapons Systems: Organizational and Political Consequences", **Philosophical Journal of Conflict and Violence**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 95-107.

Dunant, Henry. **A Memory of Solferino (Reprinted Edition)**, ICRC, Geneva, 1986, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0361.pdf, (20.10.2021).

Dülger, Kenan. **Devletin Uluslararası İnsancıl Hukukun İhlalinden Doğan Sorumluluğu**, Beta Basım, İstanbul, 2015.

Erdil, Bülent. "İnsansız Hava Araçlarının Kullanım Alanları ile Bu Araçların Türkiye'nin Yurtdışı Operasyonlarındaki Yeri ve Önemi", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, ss. 581-607.

Erkiner, Hakkı Hakan. **Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.

European Parliament. "Resolution of 12 September 2018 on autonomous weapon systems, 2018/2752 (RSP)", https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0341_EN.html, (14.01.2023).

European Parliament. “Resolution of 20 January 2021 on artificial intelligence: questions of interpretation and application of international law in so far as the EU is affected in the areas of civil and military uses and of state authority outside the scope of criminal justice, 2020/2013 (INI)”, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0009_EN.html, (14.01.2023).

European Union. “Regulation (EU) 2021/697 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 establishing the European Defence Fund and repealing Regulation (EU) 2018/1092”, https://eurlex.europa.eu/eli/reg/2021/697/oj, (14.01.2023).

Fazal, Tanisha M. **Wars of Law: Unintended Consequences in the Regulation of Armed Conflict**, Cornell University Press, Ithaca, 2018.

Ferguson, Kevin ve Peter Loshin. “Denial-of-Service Attack”, https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/denial-of-service, (07.03.2022).

Fleck, Dieter. “The Law of Non-International Armed Conflicts”, **The Handbook of International Humanitarian Law**, (Ed. Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2008, ss. 605-533.

Future of Life Institute. “Autonomous Weapons: An Open Letter from AI & Robotics Researchers”, https://futureoflife.org/2016/02/09/open-letter-autonomous-weapons-ai-robotics/, (27.07.2022).

Future of Life Institute. “Killer Robots: World’s Top AI and Robotics Companies Urge United Nations to Ban Lethal Autonomous Weapons”, https://futureoflife.org/2017/08/20/killer-robots-worlds-top-ai-robotics-companies-urge-unitednationsbanlethal-autonomous-weapons/, (27.07.2022).

Geiβ, Robin ve Henning Lahmann. "Cyber Warfare: Applying the Principle of Distinction in an Interconnected Space", **Israel Law Review**, Cilt: 45, Sayı: 3, 2012, ss. 381-399.

Gisel, Laurent, Tilman Rodenhäuser ve Knut Dörmann. "Twenty Years on: International Humanitarian Law and the Protection of Civilian Against the Effects of Cyber Operations During Armed Conflicts", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 102, Sayı: 913, 2020, ss. 287-334.

Glade, David. **Unmanned Aerial Vehicles: Implications for Military Operations**, Maxwell Air Force Base: Center for Strategy and Technology Air War College, 2000.

Gray, Christine. "The Meaning of Armed Conflict: Non-International Armed Conflict", **What is War? An Investigation in the Wake of 9/11**, (Ed. Mary Ellen O'Connell), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2012, ss. 69-95.

Greco, Cristiano. "Drone Warfare and the Law of Armed Conflict: Analysis on the Humanitarian Concerns Raised by the Use of Armed Drones", **Mondo Internazionale**, Varese, 2021.

Greenwood, Christopher. "Historical Development and Legal Basis", **The Handbook of International Humanitarian Law**, (Ed. Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2008, (Historical), ss. 1-43.

Greenwood, Christopher. "Human Rights and Humanitarian Law- Conflict or Convergence", **Case Western Reserve Journal of International Law**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2010, ss. 491-512.

Greenwood, Christopher. "Scope of Application of Humanitarian Law", **The Handbook of International Humanitarian Law**, (Ed. Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2008, (Scope), ss. 45-78.

Grotius, Hugo. **The Rights of War and Peace Book I**, (Ed. Richard Tuck), Liberty Fund, Indianapolis, 2005.

Güneysu, Gökhan. **Otonom Silah Sistemleri: Bir Uluslararası Hukuk İncelemesi**, Nisan Kitabevi, Eskişehir, 2022.

Hathaway, Oona A., Rebecca Crootof, Philip Levitz, Haley Nix, Aileen Nowlan, William Perdue ve Julia Spiegel. "The Law of Cyber-Attack", **California Law Review**, Cilt: 100, Sayı: 4, 2012, ss. 817-886.

Haque, Adil Ahmad. "Off Target: Selection, Precaution, and Proportionality in the DoD Manual", **International Law Studies**, Cilt: 92, Sayı: 31, 2016, ss. 31-84.

Henckaerts, Jean-Marie. "History and Sources", **The Oxford Guide to International Humanitarian Law**, (Ed. Ben Saul ve Dapo Akande), Oxford University Press, Oxford, 2020, (History).

Henckaerts, Jean-Marie. "Study on Customary International Humanitarian Law: A Contribution to the Understanding and Respect for the Rule of Law in Armed Conflict", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 87, Sayı: 857, 2005, ss. 175-212.

Henckaerts, Jean-Marie ve Louise Doswald-Beck. **Customary International Humanitarian Law Volume 1: Rules**, Cambridge University Press, ICRC, New York, 2005, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf, (23.10.2021).

Henderson, Ian. **The Contemporary Law of Targeting: Military Objectives, Proportionality and Precautions in Attack under Additional Protocol I**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009.

Henderson, Ian ve Bryan Cavanagh. "Unmanned Aerial Vehicles: Do They Pose Legal Challenges?", **New Technologies and the Law of Armed Conflict**, (Ed. Hitoshi Nasu ve Robert Mclaughlin), T.M.C. Asser Press, The Hague, 2013, ss. 193-212.

Herzog, Stephen. "Revisiting the Estonian Cyber Attacks: Digital Threats and Multinational Responses", **Journal of Strategic Security**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2011, ss. 49-60

Heyns, Christof. "Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions", **United Nations General Assembly**, 2013.

Horowitz, Michael C. ve Paul Scharre. "An Introduction to Autonomy in Weapon Systems", **Center for a New American Security (CNAS) Working Paper**, 2015, ss. 1-23.

Huang, Zhixiong ve Yaohui Ying. "The Application of the Principle of Distinction in the Cyber Context: A Chinese Perspective", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 102, Sayı: 913, 2020, ss. 335-65.

Human Rights Watch ve Harvard Law School's International Human Rights Clinic. **Losing Humanity: The Case Against Killer Robots**, 2012.

"Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field" https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/Lieber_Collection/pdf/Instructions-gov-armies.pdf, (18.10.2021).

International Bar Association. **The Legality of Armed Drones Under International Law: Background Paper by the International Bar Association's Human Rights Institute**, Adapted on 25 May 2017.

International Committee of the Red Cross. "A Guide to the Legal Review of New Weapons, Means and Methods of Warfare: Measures to Implement Article 36 of

Additional Protocol I of 1977", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 88, Sayı: 864, 2006, ss. 931-956.

International Committee of the Red Cross. **Autonomy, Artificial Intelligence and Robotics: Technical Aspects of Human Control**, ICRC, Geneva, 2019, (Robotics).

International Comittee of the Red Cross. "Background Paper by the International Comittee of the Red Cross", **Expert Meeting Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects**, ICRC, Geneva, 2019, (Background), ss. 57-94.

International Committee of the Red Cross. **Commentary on the First Geneva Convention: Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field**, Cambridge University Press, 2. Baskı, Cambridge, 2016, (Commentary 2016).

International Committee of the Red Cross. "Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 6 July 1906", https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/180?OpenDocument, (22.10.2021).

International Committee of the Red Cross. "Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field. Geneva, 22 August 1864", https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/385ec082b509e76c41256739003e636d/87a3bb58c1c44f0dc125641a005a06e0, (20.10.2021).

International Committee of the Red Cross. "Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 27 July 1929", https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/300?OpenDocument, (22.10.2021).

International Committee of the Red Cross. "Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929", https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/-305, (22.10.2021).

International Committee of the Red Cross. “Convention (II) with Respect to Laws and Customs of War on Land and its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 29 July 1899”, https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/150-IHL-10-EN.pdf, (21.10.2021).

International Committee of the Red Cross. “Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907”, (Convention IV), https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=4D47F92DF3966A7EC12563CD002D6788, (21.10.2021).

International Committee of the Red Cross. “Cyber Warfare and International Humanitarian Law: The ICRC’s Position”, 2013.

International Committee of the Red Cross. “Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November/11 December 1868”, (Declaration), https://ihl-databases.icrc.org/ihl/full/-declaration1868, (20.10.2021).

International Committee of the Red Cross. **Expert Meeting Autonomous Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects**, ICRC, Geneva, 2014, (Technical).

International Committee of the Red Cross. “Final Act of the Diplomatic Conference of Geneva of 1974-1977”, https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/465, (22.10.2021).

International Committee of the Red Cross. “How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law?”, **Opinion Paper**, 2008, (How).

International Committee of the Red Cross. “International Humanitarian Law and Cyber Operations During Armed Conflicts”, ICRC Position Paper Submitted to the “Open-Ended Working Group on Developments in the Field of Information and

Telecommunications in the Context of International Security" and the "Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 102, Sayı: 913, 2020, (Cyber Position), ss. 481-492.

International Committee of the Red Cross. "International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts", **Report**, 2019, (Challenges 2019).

International Committee of the Red Cross. **International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts**, 31st International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Geneva, 2011, (31st).

International Committee of the Red Cross. **International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts**, 32nd International Conference of the Red Cross and Red Crescent, Geneva, 2015, (32nd).

International Committee of the Red Cross. "International Humanitarian Law: Answer to Your Questions", Geneva, 2002, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0703.pdf, (18.10.2021).

International Committee of the Red Cross. "Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977", https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/470, (22.10.2021).

International Committee of the Red Cross. "Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977", https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/475, (22.10.2021).

International Committee of the Red Cross. **The Elements of Human Control**, Submitted to Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on

Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, CCW/MSP/2018/WP.3, 2018, (Elements).

International Committee of the Red Cross. "The Geneva Conventions of 12 August 1949", https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc0020173.pdf, (22.10. 2021).

International Committee of the Red Cross. "Treaties, States Parties and Commentaries", https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreatiesByDate.xsp, (21.10.2021).

International Committee of the Red Cross. **Views of the ICRC on Autonomous Weapon System**, Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) Meeting of Experts on Lethal Autonomous Weapons Systems (LAWS), ICRC, Geneva, 2016, (Views).

International Court of Justice. "Case Concerning Application of The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)", Judgment, 26 February 2007, (Genocide).

International Court of Justice. Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict, Advisory Opinion of 8 July 1996, (Nuclear).

International Court of Justice. Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgment, I.C.J. Reports, 27 Haziran 1986, (Nicaragua), ss. 14-150.

International Court of Justice. North Sea Continental Shelf Cases (Federal Republic of Germany v. Denmark; Federal Republic of Germany v. Netherlands), Judgment, I.C.J. Reports, 20 Şubat 1969, (North Sea), ss. 3-56.

International Criminal Tribunal for Ruanda. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Judgment, Case No: ICTR-96-4-T, 2 September 1998.

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Prosecutor v. Dusko Tadić, Appeals Chamber Judgment, Case No: IT-94-1-A, 15 July 1999, (Tadić 1999).

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Prosecutor v. Dusko Tadić, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, Case No: IT-94-1-A, 2 October 1995, (Tadić 1995).

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Prosecutor v. Dusko Tadić, Opinion and Judgment, Case No: IT-94-1-T, 7 May 1997, (Tadić 1997).

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Prosecutor v. Fatmir Limaj, Haradin Bala, Isak Muslu, Judgment, Case No: IT-03-66-T, 30 November 2005.

International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Prosecutor v. Ramush Haradinaj, Idriz Balaj, Lahi Brahimaj, Judgment, Case No: IT-04-84-T, 3 April 2008, (Haradinaj).

International Joint Conferences on Artificial Intelligence Organization. "About IJCAI", https://www.ijcai.org/aboutIJCAI, (27.07.2022).

International Law Commission. **Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts**, 2001.

Jain, Apoorva. "Did Turkish Combat Drones 'Autonomously' Attack Soldiers During The Libyan Civil War?", 22 Haziran 2021, https://eurasiantimes.com/did-turkish-combat-drones-autonomously-attacked-soldiers-during-the-libyan-civil-war/, (15.08.2022).

Jensen, Eric Talbot. “Cyber Attacks: Proportionality and Precautions in Attack”, **International Law Studies**, Cilt: 89, 2013, ss. 198-217.

Joint Air Power Competence Centre. **Strategic Concept of Employment for Unmanned Aircraft Systems in NATO**, Joint Air Power Competence Centre, Kalkar, 2010.

Joint Publication 1-02. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms, 12 April 2001 (As Amended Through 9 June 2004).

Kallenborn, Zachary. “Was a Flying Killer Robot Used in Libya? Quite Possibly”, 20 Mayıs 2021, https://thebulletin.org/2021/05/was-a-flying-killer-robot-used-in-libya-quite-possibly/, (15.08.2022).

Kalshoven, Frits ve Liesbeth Zegveld. **Constraints on the Waging of War: An Introduction to International Humanitarian Law**, International Committee of the Red Cross, 3. Baskı, Geneva, 2011.

Kastan, Benjamin. “Autonomous Weapons Systems: A Coming Legal “Singularity””, **Journal of Law, Technology and Policy**, Cilt: 45, Sayı: 1, 2013, ss. 45-82.

Kaya, İbrahim ve Yücel Acer. **Uluslararası Hukuk: Temel Ders Kitabı İngilizce Özetli**, Seçkin Yayıncılık, 11. Baskı, Ankara, 2020.

Kennedy, David. **Of War and Law**, Princeton University Press, Princeton, 2006.

Kıllıoğlu, Mehmet Erkan. “İnsansız Hava Araçları’nın (İHA) Gelişimi, Hukuki Statüleri ve Güvenlik Amaçlı Kullanımları”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2021, ss. 88-101.

Klabbers, Jan. **International Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

Klare, Michael T.. "Autonomous Weapons Systems and the Laws of War", **Arms Control Today**, Cilt: 49, Sayı: 2, 2019, ss. 6-12.

Kolb, Robert ve Richard Hyde. **An Introduction to the International Law of Armed Conflicts**, Hart Publishing, Oxford, 2008.

Kosirnik, René. "The 1977 Protocols: A Landmark in the Development of International Humanitarian Law", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 37, Özel Sayı: 320, 2010, ss. 483-505.

Kreps, Sarah ve John Kaag. "The Use of Unmanned Aerial Vehicles in Contemporary Conflict: A Legal and Ethical Analysis", **Polity**, Cilt: 44, Sayı: 2, 2012, ss. 260-285.

Leveringhaus, Alex. **Ethics and Autonomous Weapons**, Palgrave Macmillan Ltd., Oxford, 2016.

MAJ Keith E. Puls (Ed.). **Law of War Handbook**, International and Operational Law Department, The Judge Advocate General's Legal Center and School (TJAGLCS), Virginia, 2005.

Mačák, Kubo. "Military Objectives 2.0: The Case for Interpreting Computer Data as Objects under International Humanitarian Law", **Israel Law Review**, Cilt: 48, Sayı: 1, 2015, (Military Objectives), ss. 55-80.

Mačák, Kubo. "Unblurring the Lines: Military Cyber Operations and International Law", **Journal of Cyber Policy**, Cilt: 6, Sayı: 3, 2021, ss. 411-28.

Malanczuk, Peter. **Akehurst's Modern Introduction to International Law**, Routledge, 7. Baskı, New York 1997.

Marks, Paul. “Iron Dome Rocket Smasher Set to Change Gaza Conflict”, 20 Kasım 2012, https://www.newscientist.com/article/dn22518-iron-dome-rocket-smasher-set-to-change-gaza-conflict/, (28.07.2022).

Maurer, Peter. “The Evolution in the Legal Protection of Victims of Armed Conflicts”, **Yearbook of International Humanitarian Law 2014**, (Ed. Terry D. Gill), T.M.C. Asser Press, Cilt: 17, The Hague, 2016, ss. 3-8.

McCain John S.. **National Defence Authorization Act for Fiscal Year 2019**, Section 238.

McFarland, Tim. **Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict: Compatibility with International Humanitarian Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2020.

McLaughlin, Rob. “The Law of Armed Conflict and International Human Rights Law: Some Paradigmatic Differences and Operational Implications”, **Yearbook of International Humanitarian Law 2010**, (Ed. Michael N. Schmitt, Louise Arimatsu, Timothy H. L. McCormack), T.M.C. Asser Press, Cilt: 13, The Hague, 2011, ss. 213-243.

“Meeting of the High Contracting Parties to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects”, https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/343/64/PDF/G1934364.pdf?OpenElement, (26.07.2022).

Melzer, Nils. **Cyberwarfare and International Law**, UNIDIR Resources Paper, 2011.

Melzer, Nils. **Interpretative Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities Under International Humanitarian Law**, International Committee of the Red Cross, Geneva, 2009, (Interpretative).

Meurant, Jacques. "*Inter Arma Caritas:* Evolution and Nature of International Humanitarian Law", **Journal of Peace Research**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1987, ss. 237-249.

Mizokami, Kyle. "Autonomous Drones Have Attacked Humans. This is a Turning Point", 2 Kasım 2021, https://www.popularmechanics.com/military/weapons/a36559508/drones-autonomously-attacked-humans-libya-united-nations-report/, (15.08.2022).

Military. "MK-15 Phalanx", https://www.military.com/equipment/mk-15-phalanx, (27.07.2022).

Moir, Lindsay. "Grave Breaches and Internal Armed Conflicts", **Journal of International Criminal Justice**, Clit: 7, Sayı: 4, 2009, (Grave), ss. 763-787.

Moir, Lindsay. **The Law of Internal Armed Conflict**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, (Internal).

Moreillon, Jacques. "Contemporary Challenges to Humanitarian Law", **Journal of Peace Research**, Cilt: 24, Sayı: 3, 1987, ss. 215-218.

Müller, Vincent C.. "Autonomous Killer Robots Are Probably Good News", **Drones and Responsibility: Legal, Philosophical and Socio-Technical Perspectives on the Use of Remotely Controlled Weapons**, (Ed. Ezio Di Nucci ve Filippo Santoni de Sio), Ashgate, London, 2016, ss. 67-81.

Nasu, Hitoshi. "The Kargu-2 Autonomous Attack Drone: Legal & Ethical Dimensions", 10 Haziran 2021, https://lieber.westpoint.edu/kargu-2-autonomous-attack-drone-legal-ethical/, (15.08.2022).

Noll, Gregor. “Sacrificial Violence and Targeting in International Humanitarian Law”, **Law at War: The Law as it Was and the Law as it Should Be**, (Ed. Ola Engdahl ve Pål Wrange), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008, ss. 207-218.

Nonviolence International Southeast Asia (NISEA). **Lethal Autonomous Weapons Systems: A Primer for Philippine Policy**, NISEA, 2020.

Oberleitner, Gerd. **Human Rights in Armed Conflict: Law, Practice, Policy**, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

Oeter, Stefan. “Comment: Is the Principle of Distinction Outdated?”, **International Humanitarian Law: Facing New Challenges**, (Ed. Wolff Heintschel von Heinegg ve Volker Epping), Springer, Berlin, 2007, ss. 53-62.

Oppenheim, L.. **International Law**, (Ed. H. Lauterpacht), Longmans, Green and Co, 7. Baskı, London, 1952.

Özer, Adem. **Silahlandırılmış Yapay Zeka: Otonom Silah Sistemleri ve Uluslararası Hukuk**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2022.

Parks, W. Hays. “Air War and the Law of War”, **Air Force Law Review**, Cilt: 32, Sayı:1, 1990, ss. 1-226.

Pazarcı, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, 19. Baskı, Ankara, 2020, (Uluslararası Hukuk).

Pazarcı, Hüseyin. **Uluslararası Hukuk Dersleri 4. Kitap**, Turhan Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2020, (4. Kitap).

Pedron, Stephanie ve Jose de Arimateia da Cruz. “The Future of Wars: Artificial Intelligence (AI) and Lethal Autonomous Weapon Systems (LAWS)”, **International Journal of Security Studies**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2020, Article 2.

Pejić, Jelena. "Status of Armed Conflicts", **Perspectives on the ICRC Study on Customary International Humanitarian Law**, (Ed. Elizabeth Wilmshurst ve Susan Breau), Cambridge University Press, New York, 2007, ss. 77-100.

Pictet, Jean S. (Ed.). **Commentary on the Geneva Convention For the Amelioration of thr Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field (GCI)**, ICRC, Geneva, 1952, (Commentary GCI).

Pictet, Jean S. (Ed.). **Commentary on the Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (GCIV)**, ICRC, Geneva, 1958, (Commentary GCIV).

Pictet, Jean S. (Ed.). **Commentary on the Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War (GCIII)**, ICRC, Geneva, 1960, (Commentary GCIII).

Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University. **HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare**, Bern, 2009, (Manual).

Program on Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University. **Commentary on the HPCR Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare: Elaborated by the Drafting Committee of the Group of Experts under the supervision of Professor Yoram Dinstein**, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, (Commentary).

"Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War (Brussels, 27 August 1874)", https://web.ics.purdue.edu/~wggray/Teaching/His300/Handouts/Brussels-1874.html, (21.10.2021).

Provost, René. **International Human Rights and Humanitarian Law**, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Richmond, Jeremy. “Evolving Battlefields: Does Stuxnet Demonstrate a Need For Modifications to the Law of Armed Conflict?”, **Fordham International Law Journal**, Cilt: 35, Sayı: 3, 2012, ss. 842-894.

Roberts, Adam. “Land Warfare: From Hague to Nuremberg”, **The Laws of War: Constraints on Warfare in the Western World**, (Ed. Michael Howard, George J. Andreopoulos, Mark R. Shulman), Yale University Press, New Haven, 1994, ss. 116-139.

Roscini, Marco. **Cyber Operations and the Use of Force in International Law**, Oxford University Press, New York, 2014.

Rosenzweig, Paul. **Cyber Warfare: How Conflicts in Cyberspace Are Challenging America and Changing the World**, Praeger, Santa Barbara, 2013.

Rowe, Neil C.. “Ethics of Cyber War Attacks”, **Cyber Warfare and Cyber Terrorism**, (Ed. Lech J. Janczewski ve Andrew M. Colarik), Information Science Reference, New York, 2008, ss. 105-111.

Sağıroğlu, Şeref ve Mustafa Alkan (Ed.). **Siber Güvenlik ve Savunma: Farkındalık ve Caydırıcılık**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2018.

Sandoz, Yves, Christophe Swinarski ve Bruno Zimmermann (Ed.). **Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949**, ICRC, Martinus Nijhoff Publishers, Geneva, 1987.

Sassòli, Marco, Antonie A. Bouvier ve Anne Quintin. **How Does Law Protect in War?: Cases, Documents and Teaching Materials on Contemporary Practice in International Humanitarian Law**, ICRC, 3. Baskı, Geneva, 2011.

Sassòli, Marco. “Can Autonomous Weapon Systems Respect the Principles of Distinction, Proportionality and Precaution?”, **Expert Meeting Autonomous**

Weapon Systems: Technical, Military, Legal and Humanitarian Aspects, ICRC, Geneva, 2014, (Autonomous), ss. 41-44.

Sassòli, Marco. **International Humanitarian Law: Rules, Controversies and Solutions to Problems Arising in Warfare**, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2019.

Scharre, Paul. **Army of None: Autonomous Weapons and the Future of War**, W.W. Norton & Company, New York, London, 2018.

Schindler, Dietrich. "International Humanitarian Law and Internationalized Internal Armed Conflicts", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 22, Sayı: 230, 1982, ss. 255-264.

Schmitt, Michael N.. "Autonomous Weapons Systems and International Humanitarian Law: A Reply to Critics", **Harvard National Security Journal**, 2013, ss. 1-37.

Schmitt, Michael N.. "Classification of Cyber Conflict", **International Law Studies**, Cilt: 89, Sayı: 233, 2013, (Classification), ss. 233-251.

Schmitt, Michael N.. "Cyber Operations and the Jus in Bello: Key Issues", **Naval War College International Law Studies**, Cilt: 87, 2011, (Key Issues), ss. 94-110.

Schmitt, Michael N.. "International Humanitarian Law and the Conduct of Hostilities", **The Oxford Guide to International Humanitarian Law**, (Ed. Ben Saul ve Dapo Akande), Oxford University Press, Oxford, 2020, ss. 147- 175.

Schmitt, Michael N. (Ed.). **Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare**, Cambridge University Press, 2013.

Schmitt, Michael N. (Ed.). **Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations**, Cambridge University Press, 2017, (Tallinn).

Schmitt, Michael N.. "Targeted Killings and International Law: Law Enforcement, Self-defense and Armed Conflict", **International Humanitarian Law and Human Rights Law: Towards a New Merger in International Law**, (Ed. Roberta Arnold ve Noëlle Quénivet), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2008, ss. 525-553.

Schmitt, Michael N.. "Targeting in Operational Law", **The Handbook of the International Law of Military Operations**, (Ed. Terry D. Gill ve Dieter Fleck), Oxford University Press, 2. Baskı, Oxford, 2015, ss. 269-306.

Schmitt, Michael N.. "The Law of Targeting", **Perspectives on the ICRC Study on Customary International Humanitarian Law**, (Ed. Elizabeth Wilmshurst ve Susan Breau), Cambridge University Press, New York, 2007, ss. 131-168.

Schmitt Michael N.. "Wired Warfare: Computer Network Attack and Jus in Bello", **International Law Studies**, Cilt: 76, 2002, (Computer Network Attack), ss. 187-218.

Schmitt, Michael N.. "Wired Warfare 3.0: Protecting the Civilian Population During Cyber Operations", **International Review of the Red Cross**, Cilt: 101, Sayı: 1, 2019, (Wired Warfare 3.0), ss. 333-355.

Schmitt, Michael N. ve Jeffrey S. Thurnher. "Out of the Loop: Autonomous Weapon Systems and the Law of Armed Conflict", **Harvard National Security Journal**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2013, ss. 231-281.

Schwarz, Elke. "Autonomous Weapons Systems, Artificial Intelligence and the Problem of Meaningful Human Control", **Philosophical Journal of Conflict and Violence**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2021, ss. 53-72.

Sharkey, Noel. "Guidelines for the Human Control of Weapons Systems", **Working Paper for CCW GGE,** ICRAC, 2018.

Sharkey, Noel. "Staying in the Loop: Human Supervisory Control of Weapons", **Autonomous Weapons Systems: Law, Ethics, Policy**, (Ed. Nehal C. Bhuta, Susanne Beck, Robin Geiβ, Hin-Yan Liu, Claus Kreβ), Cambridge University Press, Cambridge, 2016, ss. 23-38.

Shaw, Malcolm N.. **International Law**, Cambridge University Press, 8. Baskı, Cambridge, 2017.

Sloggett, Dave. **Drone Warfare: The Development of Unmanned Aerial Conflict**, Pen & Sword Aviation, Barnsley, 2014.

Singer, P. W. ve Allan Friedman. **Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know**, Oxford University Press, New York, 2014.

Sivakumaran, Sandesh. "Re-envisaging the International Law of Internal Armed Conflict", **The European Journal of International Law**, Cilt: 22, Sayı: 1, 2011, ss. 219-264.

Solis, Gary D.. **The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War**, Cambridge University Press, New York, 2010.

Soni, Anoushka ve Elizabeth Dominic. "Legal and Policy Implications of Autonomous Weapons Systems", **The Center for Internet and Society**, 2020.

Stein, Torsten. "Collateral Damage, Proportionality and Individual International Criminal Responsibility", **International Humanitarian Law: Facing New Challenges**, (Ed. Wolff Heintschel von Heinegg ve Volker Epping), Springer, Berlin, 2007, ss. 157- 161.

STM. "Kargu", https://www.stm.com.tr/tr/cozumlerimiz/otonom-sistemler/kargu, (15.08.2022).

Sullivan, Michael J.. "DOD Could Achieve Greater Commonality and Efficiencies among Its Unmanned Aircraft Systems", 23 March 2010, https://www.gao.gov/assets/gao-10-508t.pdf, (24.08.2022).

Sur, Melda. **Uluslararası Hukukun Esasları**, Beta Yayınları, Gözden Geçirilmiş 16. Baskı, İstanbul, 2022.

Szpak, Agnieszka. "Evolution of the International Humanitarian Law Provisions on Sieges", **Yearbook of International Humanitarian Law 2019**, (Ed. Terry D. Gill, Robin Geiß, Heike Krieger, Christophe Paulussen), T.M.C. Asser Press, Cilt: 22, The Hague, 2021, ss. 3-27.

Szpak, Agnieszka. "Legality of Use and Challenges of New Technologies in Warfare: The Use of Autonomous Weapons in Contemporary or Future Wars", **European Review**, Cilt: 28, Sayı: 1, 2020, ss. 118-131.

Taddeo, Mariarosaria ve Alexander Blanchard, "A Comparative Analysis of the Definitions of Autonomous Weapons Systems", ss. 1-28.

Taşdemir, Fatma. **Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009

Techopedia. "Denial-of-Service Attack (DoS)", 20 Aralık 2016, https://www.techopedia.com/definition/24841/denial-of-service-attack-dos, (07.03.2022).

"The Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects/Convention on Certain Conventional Weapons".

Thurner, Jeffrey S.. "Examining Autonomous Weapon Systems from a Law or Armed Conflict Perspective", **New Technologies and the Law of Armed Conflict**, (Ed.

Hitoshi Nasu ve Robert McLaughlin), T.M.C. Asser Press, The Hague, 2014, ss. 213-228.

Topal, Abdurrahman, Mücahit Akpınar ve Hüseyin Beyhan. "Hale Sınıfı İnsansız Hava Aracı Teknolojisi ve Konvansiyonel (Geleneksel) Savaştaki Yeri", **Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2021, ss. 17-22.

T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, **Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı 2020-2023**, Ankara, 2020.

Ulgen, Ozlem. "Definition and Regulation of LAWS", **UN GGE LAWS Report**, 2018, ss.1-24.

Uluslararası Adalet Divanı Statüsü. 1945, https://www.icj-cij.org/en/statute, (17.10.2021).

UNIDIR. "Backgrounds on LAWS in the CCW", https://www.un.org/disarmament/-the-convention-on-certain-conventional-weapons/background-on-laws-in-the-ccw/, (26.07.2022).

UNIDIR. **The Weaponization of Increasingly Autonomous Technologies: Considering How Meaningful Human Control Might Move the Discussion Forward**, UNIDIR Resources No. 2, 2014.

United Nations Audiovisual Library of International Law. "Definition of Aggression General Assembly Resolution 3314 (XXIX) 14 December 1974, https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html, (07.03.2022).

United Nations General Assembly. "Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Communications in the Context of International Security", UN Doc. A/68/98, 24 June 2013.

United Nations General Assembly. “Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Communications in the Context of International Security”, UN Doc. A/70/174, 22 July 2015.

United Nations General Assembly. “Report of the Group of Governmental Experts on Developments in the Field of Information and Communications in the Context of International Security”, UN Doc. A/76/135, 14 July 2021.

United Nations Panel of Experts Established pursuant to Security Council Resolution 1973 (2011). “Letter dated 8 March 2021 from the Panel of Experts on Libya Established pursuant to Resolution 1973 (2011) Addressed to the President of the Security Council”, S/2021/229, https://digitallibrary.un.org/record/3905159#record-files-collapse-header, (15.08.2022).

United Nations Treaty Series Online. “Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (with Protocols I, II and III)”, https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=080000028003a6cf&clang=_en, (26.07.2022).

United States Air Force (USAF) Office of the Chief Scientist. **Autonomous Horizons: Systems Autonomy in the Air Force- A Path to the Future, Vol. 1: Human–Autonomy Teaming**, USAF, Washington, 2015.

United States Department of Defense. “Dictionary of Military and Associated Terms”, https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/dictionary.pdf, (06.03.2022).

United States Departmen of Defense. Directive 3000.09, **Autonomy in Weapon Systems**, 2012.

Valeriano, Brandon ve Ryan C. Maness. **Cyber War Versus Cyber Realities: Cyber Conflict in the International System**, Oxford University Press, New York, 2015.

Van den Boogaard, Jeroen C. ve Arjen Vermeer. "Precautions in Attack and Urban and Siege Warfare", **Yearbook of International Humanitarian Law 2017**, (Ed. Terry D. Gill, Tim McCormack, Robin Geiß, Heike Krieger, Christophe Paulussen), T.M.C. Asser Press, Cilt: 20, The Hague, 2019, ss. 163- 198.

Venkatesh, Sai. "Legality of Autonomous Weapons Systems and Their Implications on Existing International Humanitarian Law Principles Approach: New Haven School of International Legal Theory", **Groningen Journal of International Law**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2019, ss. 124-131.

Verhoeven, Sten. "International and Non-international Armed Conflicts", **Institute for International Law**, Working Paper No 107, 2007.

Vincent, James. "Have Autonomous Robots Started Killing in War?", 3 Haziran 2021, https://www.theverge.com/2021/6/3/22462840/killer-robot-autonomous-drone-attack-libya-un-report-context, (15.08.2022).

Yazıcı, Merve. "İlk Modern Siber-Atak: Estonya", 24 Ağustos 2015, https://www.tuicakademi.org/ilk-modern-siber-atak-estonya/, (19.03.2022).

Wagner, Markus. "Autonomous Weapon Systems", **Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, (Ed. Rudiger Wolfrum), Oxford University Press, New York, 2016.

Wagner, Markus. "Unmanned Aerial Vehicles", **Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, (Ed. Rudiger Wolfrum), Oxford University Press, Forthcoming, University of Miami Legal Studies Research Paper No. 15-12, (Unmanned).

12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, (Yayına Hazırlayanlar: Melike Batur Yamaner, A. Emre Öktem, Bleda Kurtdarcan, Mehmet C. Uzun), Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.